

FACULTEIT LETTEREN
EN WIJSBEGEERTE

De Gentse stadsmagistraat tijdens de calvinistische Republiek (1577-1584)

Bart Vander Schelden
verhandeling aangeboden tot het
behalen van de graad van master
in de geschiedenis

Promotor: prof. dr. Anne-Laure Van Bruaene
Stamnummer: 20054239

-2010-

Inhoudstafel

Dankwoord	4
Voorwoord	5
Hoofdstuk 1: Inleiding	7
1. De voorgeschiedenis	7
2. De republieken in de Zuidelijke Nederlanden	15
1. De Gentse calvinistische Republiek	15
2. Brussel	16
3. Antwerpen	18
4. Mechelen	18
5. Brugge	19
Hoofdstuk 2: De samenstelling van de stadsmagistraat	20
1. Inleiding en voorgeschiedenis	20
2. De schepenbanken	23
1. De magistraat van 1578	23
2. De magistraat van 28 juli 1579	26
3. De magistraat van 20 augustus 1579	28
4. De magistraat van 1580	29
5. De magistraat van 1581	31
6. De magistraat van 1582	32
7. De magistraat van 1583	33
3. Conclusie	35
Hoofdstuk 3: De stadsfinanciën	36
1. Inleiding	36
2. Presenten, giften en presentwijnen	37
1. Uitgegeven aan of door functionarissen binnen de stad	39
2. Giften, presenten en presentwijnen voor externe relaties	39
3. Schuttersgilden	40

3. Aalmoezen	41
1. Katholieke aalmoezen	42
2. Armenkamer	43
4. Pensioenen, jaarlijkse kosten, extraordinaire kosten en ordinaire kosten	44
1. Algemeen	44
2. Fortificatie	46
5. Justitie	49
6. Speciale uitgaven	50
7. Conclusie	52
Hoofdstuk 4: Het beleid van de stadsmagistraat	53
1. Inleiding	53
2. De magistraat van half mei 1577	54
3. De magistraat vanaf januari 1578 tot augustus 1579	55
1. Het religieuze beleid	55
2. Stadsverdediging	61
4. De magistraat vanaf augustus 1579 tot de terugkeer van Jonkheer Jan van Hembyze	63
1. Het religieuze beleid	63
2. Interne orde	65
3. Oorlog en externe relaties	67
5. De magistraat vanaf de terugkeer van Jonkheer Jan van Hembyze tot de val van de stad	69
1. Interne orde	69
2. Oorlog en externe relaties	71
Hoofdstuk 5: Besluit	74
Bibliografie	76

Dankwoord

Deze thesis zou niet mogelijk geweest zijn zonder de hulp van anderen. Eerst wil ik mijn promotor, prof. dr. Van Bruaene, hartelijk danken voor de richting die ze aan mijn thesis gegeven heeft en de hulp die ik van haar mocht ontvangen. Verder ben ik mijn begeleider Tim De Doncker zeer erkentelijk voor de hulp en raad die hij me in maar ook buiten het Gentse stadsarchief gaf.

Ik wens ook mijn moeder en Leen te danken omdat ze zich de tijd en moeite genomen hebben om deze thesis door te nemen en waar nodig te verbeteren. Ten slotte wil ik ook mijn ouders bedanken om me doorheen mijn studie te onderhouden, zonder hen was dit niet mogelijk geweest.

Voorwoord

Het Gentse calvinistische Republiek was reeds het onderwerp van verschillende onderzoeken. De belangrijkste hiervan waren deze van André Despretz en Johan Decavele. André Despretz nam in zijn "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)" de eerste jaren van de Gentse Republiek tot het vertrek van Jan van Hembyze uit de stad onder handen.¹ Terwijl Johan Decavele de hele geschiedenis van de Republiek bestudeerde. Nog een verschil tussen beide auteurs is dat Despretz zich vooral richtte op de interne gebeurtenissen in Gent waar Decavele de Gentse Republiek in de context van de opstand in de Nederlanden schetst. De andere auteurs die zich over de Republiek bogen gebruikten over het algemeen hun studie als leidraad.

In deze thesis richtten we onze aandacht op de stadsmagistraat in deze turbulente periode. Tijdens de Gentse calvinistische Republiek werd die immers opnieuw samengesteld zoals voor de Concessio Carolina. Tevens werden andere instellingen opgericht of opnieuw ingesteld. Zo werd door het herstel van de privileges de Collatie in ere hersteld. Daarnaast werd een comité van XVIII mannen en een krijgsraad in het leven geroepen. Dit had gevolgen voor de plaats die de magistraat in de stad innam alsook de bevoegdheden die ze droeg. Maar we zullen zien dat deze beïnvloeding wederzijds was. Ook kijken we naar de wijze waarop hoe de magistraat in de stad ingreep.

Daarom splitsen we bij de bespreking van het beleid van de stadsmagistraat de bespreking op in verschillende chronologische delen, die samenhangen met belangrijke gebeurtenissen in de stad. Door de veranderende rol die de stadsmagistraat in Gent speelde zullen we ook niet steeds dezelfde themata behandelen in deze verschillende periodes. De eerste periode die samenhangt met het werk van Despretz en stopt na de uitwijzing van Jan van Hembyze, zullen we Despretz werk als leidraad gebruiken. Over de tweede periode die afgesloten wordt door de terugkomst van Jan van Hembyze, bestaat weinig literatuur over de stadsmagistraat. In de laatste periode is Jan van Hembyze voorschepen van de keure, ze loopt tot de val van de stad in september 1584.

Eén van de bronnen die we zullen gebruiken zijn de stadsrekeningen Deze zijn, zoals de andere bronnen die we voor dit onderzoek aanwenden, te vinden in het Gentse stadsarchief onder het reeksnummer 400. De onderzochte periode loopt van 1570 tot 1585, de bestanden hiervan zijn gearchiveerd onder de nummers 77 tot 94. We bestuderen vooral de evolutie van de uitgaven en de bijzondere uitgaven tijdens de Republiek. De bron loopt aanvankelijk jaarlijks van mei tot mei van het volgende jaar. In 1578 verandert dit echter. Vóór de Karolijnse Concessie liep het ambtsjaar immers van augustus tot augustus, deze toestand werd tijdens de calvinistische Republiek hersteld.

¹ A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek", in: *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, 17 (1963), passim.

De tweede bron die we aanwenden zijn de keureresolutiën, terug te vinden onder reeks 107, onze zoektocht begint hier in mei 1577. Deze bron bestaat echter niet voor ieder jaar van de Republiek. Zo ontbreken de resolutiën van januari 1578 tot 20 augustus 1579. Voor de daaropvolgende jaren zijn ze onvolledig zo beschikken we voor het jaar 1579-1580 enkel over de resolutiën tot oktober 1579. Wat betreft 1581-1582 is de bron tot december voorhanden, deze schenkt ons een klare blik op het beleid gevoerd door de schepenbank van de keure. Zo vinden we er naast uit te voeren maatregelen of bevelen aan andere instellingen ook veel correspondentie in terug die ons iets zegt over de verhoudingen die de magistraat onderhield binnen maar ook buiten de stad. De bijdragen in deze bron zijn per jaar gebundeld maar binnen deze bundels verlopen de verschillende bijdragen niet altijd chronologisch. Het feit dat de bron niet voor alle jaren beschikbaar is, heeft een grote invloed op het onderzoek omdat in de keureresolutiën de standpunten van de schepenbank veel duidelijker zijn dan in de andere. Verder schetst deze bron een beter beeld dan de overige bronnen over de omstandigheden waarrond de maatregelen getroffen werden.

Ten slotte gebruiken we ook de voorgeboden, deze zijn voor deze periode te vinden onder reeks 93 nummers 29 en 30. Voorgeboden zijn door het stadsbestuur uitgevaardigde richtlijnen waaraan de bevolking zich moest houden. Deze bron zegt ons vooral iets over de manier waarop de stadsmagistraat de goede orde in de stad poogt te bewaren en het katholicisme uit de stad wil verwijderen.

In het eerste hoofdstuk proberen we de omstandigheden waarin de Gentse calvinistische Republiek tot stand kwam te schetsen. We staan ook kort stil bij de overige Republieken die in dezelfde periode als deze van Gent tot stand kwamen. Het tweede hoofdstuk draait rond de samenstelling van de stadsmagistraat, we gaan jaar per jaar na wie er op de schepenbanken zetelde. Hierbij gaan we eerst dieper in op de wijze waarop de schepenbanken werden samengesteld en de herstelling van de privileges van de stad in 1577. Daarna nemen we in hoofdstuk drie de stadsfinanciën onder de loep met eerst een korte toelichting van de gebruikte methodologie. In het vierde hoofdstuk gaan we in op het beleid en de bevoegdheden van de magistraat. Hierbij gebruiken we ook de voornoemde periodisering, waarna we deze hoofdstukken in het besluit proberen te vatten.

Hoofdstuk 1: Inleiding

1. De voorgeschiedenis

Op 1 november 1577 werd in Gent een revolutionair comité der XVIII mannen opgericht, twee maand later vernieuwde Willem de Zwijger de magistraat in hervormingsgezinde zin. De Gentse Republiek was geboren, hier ging echter een lange ontwikkeling aan vooraf.²

De Nederlanden waren nog niet lang politiek verenigd. Slechts op 26 juni 1548 werden alle gewesten samengevoegd tot een administratieve eenheid, het Bourgondische Kreits. Hoewel de Nederlanden in geval van nood belastingen en troepen bleven leveren aan het Heilig Roomse Rijk waren ze vrijgesteld van de keizerlijke legislatuur en bevoegdheid. De *landen van herwaarts over* genoten in werkelijkheid een grote graad van onafhankelijkheid. Een jaar later, in november 1549, slaagde Karel V er in om de verschillende Staten de Pragmatieke Sanctie te doen ratificeren. Dit document zorgde er voor dat de Zeventien Provinciën één en ondeelbaar werden. Bij overerving konden ze dus niet langer opgesplitst worden. Van zijn vader Filip I erfde Karel V: de Franche-Comté, Mechelen, Vlaanderen, Namen, Hainaut, Holland en Zeeland, Brabant en een deel van Luxemburg en Limburg. Karel V voegde hier zelf nog Tournai (1521), Cambrai (1543), Friesland (1523-24), Utrecht en Overijssel (1528), Groningen, de Ommelanden en Drenthe (1536) en Gelderland (1543) aan toe. Het tegengewicht van de centrale macht waren de Staten, iedere provincie had een representatieve vergadering waarin normaal gezien de drie standen, de clerus, de adel en de grote steden zetelden. Dit was echter niet overal het geval in Vlaanderen waren enkel Brugge, Gent, Ieper en het Brugse vrije vertegenwoordigd. De Staten hadden de macht om troepen te lichten, belastingen te heffen en wetten in te voeren. Ze verdedigden de locale privileges tegen de vorstelijke centralisatie. Sinds de tijd van de Bourgondische hertogen kon de vorst ook de Staten-Generaal samenroepen. Hierin zetelden vertegenwoordigers van de Staten die gebonden waren aan de instructies van hun provincie.³

Toch was er vanaf de Bourgondische periode een toename merkbaar van de vorstelijke macht. Onder de Habsburgers werd deze trend verdergezet. Zo stelde Karel V in 1531 de drie Collaterale Raden in. Door deze instelling werd een centraal regeringsapparaat belast met de nauwkeurig omschreven taak de landvoogd ter zijde te staan bij het bestuur van de Nederlanden. De landvoogd werd vanaf dan bijgestaan door drie raden: een Raad van State, samengesteld uit edelen en enkele

2 J. Decavele, *Vlaanderen tussen Spanje en Oranje: Willem de Zwijger en de Lage Landen in de zestiende eeuw*, Gent, Stadsbestuur, 1584, p. 87.

3 G. Parker, *The Dutch Revolt*, Ithaca, Cornell university press, 1977, pp. 31-33.

juristen, door een Geheime Raad, bestaande uit juristen en door een Raad van Financiën, samengesteld uit financiële experts en leden van hoge adel. Na verloop van tijd ging men echter steeds meer beroep doen op juristen en minder en minder op de adellijke raadsheren. Velen van hen waren slechts uitzonderlijk in de Raad van State aanwezig en kregen zelfs de indruk niet voor gewichtige zaken te worden opgeroepen.⁴

De Nederlanden bezorgden de Habsburgse vorsten nogal wat specifieke problemen. De provincies in de Lage Landen hadden buiten hun grote economische en demografische macht ook elk hun eigen instellingen en tradities. Ieder gebied had andere vrijheden of privileges die hen indien nodig beschermden tegen vorstelijke willekeur. De Habsburgers kwamen al snel tot de conclusie dat de Lage Landen niet om een opstand verlegen zaten om deze te beschermen. De veertiende, vijftiende en zestiende eeuw werden overheerst door opstanden van de grote steden in Vlaanderen, Brabant, Holland en Zeeland tegen hun vorst. Bovendien werden de Nederlanden niet alleen verdeeld door de twee talen, Nederlands en Frans, die er gesproken werden, maar ook door de verschillende dialecten. Verder hadden de gereformeerde geschriften van onder andere Luther al snel ingang gevonden in de Nederlanden. Filips II zou ook de financiële problemen van zijn vader overerven. In de vele oorlogen tegen Gelre, Frankrijk, de Turken en de Duitse protestanten hadden de Nederlanden een zware last gedragen. Naast de directe schade door de legers van Frankrijk en Gelre was er ook nog de zware belastingdruk. De bevolking was hiermee natuurlijk niet erg opgezet. De economische situatie zat ook niet mee, de Franse kaapvaart deed de handel terugvallen, de oogst was mislukt en een mysterieuze epidemie verspreidde zich snel. De verhoogde weerstand tegen nieuwe belastingen deed de spanningen tussen de vorst en zijn onderdanen nog toenemen. Karel V had ook veel geld geleend in Antwerpen. Aangezien Spanje deze schuld niet kon dragen nam Filips II op 10 juni 1557 de beslissing dat er geen geld meer terugbetaald werd aan de schuldeisers.⁵

In deze context nam Filips II op 25 oktober 1555 het bewind over de Nederlanden van zijn vader Karel V over. Hoewel er tussen hun opvattingen omtrent het vorstelijk gezag geen wezenlijk verschil was, beide waren voorstander van centralisatie, stootte het beleid van Filips II op heel wat weerstand in de Nederlanden. Filips II had immers een heel andere houding tegenover de Nederlanden dan zijn vader. Na de oorlog tegen Frankrijk reisde Filips II af naar Spanje om nooit meer naar de Nederlanden terug te keren. Door deze afwezigheid werd menige maatregel hatelijker voorgesteld. Het was Margaretha van Parma die vanaf 1559 de landvoogdij voerde, maar de eigenlijke macht viel toe aan de Achterraad of Consulta, daarin zetelden de voorzitters van de collaterale raden. Aan het hoofd hiervan stond Antoine Perrenot de Granvelle, hij zou later de

4 *Opstand en pacificatie in de lage landen : bijdrage tot de studie van de Pacificatie van Gent*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1976, p. 5.

5 G. Parker, *The Dutch Revolt*, pp. 32-40.

verpersoonlijking van het absolutisme van de koning worden in de ogen van de inwoners van de Nederlanden.⁶ Het Spanje dat Karel V financieel en militair ondersteunde was in veel slechtere staat dan Filips II gedacht had. De financiële middelen waren uitgeput en vorstelijke autoriteit verkeerde in crisis. Ook de oorlog tegen de Ottomaanse sultan die in 1551 begonnen was verliep slecht voor Spanje. De benoeming van Margaretha van Parma tot landvoogdes was niet zonder gevolgen. Ze had geen ervaring in het regeren van een land en kon de uitdagingen die het bestuur van de Nederlanden haar boden niet aan. Om niet in een slecht daglicht te staan bij de prins verbloemde ze de onrustige toestand die in de Nederlanden heerste, tot in 1566 de toestand compleet ontaardde.⁷

Een andere belangrijke aanleiding tot de rebellie in de Nederlanden was de hervormingen van de bisdommen. In de jaren 1550 waren er slechts 4 bisdommen in de Habsburgse Nederlanden voor een bevolking van drie miljoen. Om dit probleem op te lossen bereikten de paus en de koning in mei 1559 een akkoord. Er zouden veertien nieuwe bisdommen opgericht worden en de gehele Nederlanden zouden onder de controle staan van de nieuwe aartsbisschop te Mechelen. Voor de financiering van deze nieuwe bisdommen werden tien ervan gekoppeld aan nabij gelegen abdijen. De bisschop zou ook de abt worden en zo de opbrengsten van de abdij opstrijken. Verder werden er in elk bisdom twee kanunniken aangesteld als inquisiteurs. Hiertegen kwam heel wat verzet van onder andere Antwerpen omdat dit tegen de privileges van Brabant zou zijn. In Antwerpen waren de andersgelovigen ook belangrijk voor de handel. Bovendien was er heel wat verontwaardiging over de heimelijke manier waarop de onderhandelingen en de aanstellingen van de bisschoppen gebeurd waren. Als aartsbisschop van Mechelen en hoofd van de abdij van Affligem werd Antoine Perrenot aangesteld. Het verzet tegen de nieuwe bisdommen was het grootst in de gebieden geannexeerd door Karel V daar zetelden de drie standen in de Staten. Eén van deze drie standen was de hogere clerus. Granvelle zou als abt van de abdij van Affligem de woordvoerder worden van de clerus. Granvelle, een trouwe dienaar van de koning, zou dus zetelen in de machtigste Statenvergadering van de Nederlanden. Aangezien de Staten de belangen van de provinciën tegenover de vorst dienden te verdedigen zorgde dit voor een golf van protest.⁸

De adel, sterk verbonden door familiale banden, had ook zijn bedenkingen bij de Spaanse plannen. In juli 1559 had graaf Egmond aan Willem van Oranje toevertrouwd dat hij niet erg opgezet was met de aanwezigheid van Spaanse garnizoenen. Graaf Egmond was toentertijd de dominante figuur in de Brusselse adellijke kringen. Toen de plannen van de nieuwe bisdommen aangekondigd werden was dit voor hem een vernedering. Deze plannen waren zelfs geheim gehouden voor de leden van

6 J. Decavele, *Vlaanderen tussen Spanje en Oranje: Willem de zwijger en de Lage Landen in de zestiende eeuw*, pp. 39-41.

7 G. Parker, *The Dutch Revolt*, pp. 41-46.

8 *Ibidem*, pp. 47-48.

de Raad van State waaronder de graaf en Willem van Oranje. Daarboven zou Granvelle in zijn hoedanigheid van kardinaal nu ook de Raad voorzitten, een eer die voordien Egmond en Oranje te beurt viel. Egmond en Oranje stuurden een protestbrief naar het Spaanse hof. Beide heren vonden een bondgenoot in Philippe de Montmorency, de Graaf van Horn. Horn was sinds 1559 admiraal van de Nederlanden maar voelde zich genegeerd. Hij maakte zich in 1561 onpopulair bij de koning door kritiek te uiten op de nieuwe bisdommen en mocht beschikken. Op 11 maart 1563 stelden deze drie heren, die veel steun genoten bij de andere vliesridders, een ultimatum aan de koning. Indien Granvelle niet uit de Nederlanden vertrok traden ze uit de Raad van State.⁹

De koning nodigde hen uit naar Spanje, maar aangezien Granvelle op post diende te blijven, besloten ze effectief de Raad van State niet meer bij te wonen. Hierdoor werd de besluitvorming in de Nederlanden verlamd terwijl de spanningen met de Fransen en Engelsen voortduurden. Dit was Margaretha van Parma niet ontgaan en ze stuurde een brief naar Filips II in Spanje om hem te overtuigen Granvelle uit de Nederlanden terug te trekken, gesteund door de argumenten van Granvelles tegenstanders aan het hof slaagde ze er in de vorst zo ver te krijgen. Op 13 maart 1564 vertrok Granvelle op bevel van Filips II uit de Nederlanden. Zo probeerde de vorst de rust er te herstellen en de edelen terug voor zich te winnen.¹⁰ Deze werden nu in de Raad van State de invloedrijke raadgevers van de landvoogdes. In brede kringen bleven de klachten over het landsbestuur voortduren. Ook bij de vliesridders was het ongenoegen niet uitgedoofd. Ze hekelden het strenge katholieke bewind en de onbeperkte vorstelijke alleenheerschappij die Spanje nastreefde. Ze waren eerder voorstander van godsdienstige verdraagzaamheid en een landsregering zoals de oude privileges het voorschreven. Deze regering zou geleid worden door de inlandse adel. Begin 1565 werd de graaf van Egmond naar de koning gestuurd met het verzoek de Staten-Generaal bijeen te roepen, de plakkaten tegen ketterij te verzachten en een grotere invloed toe te kennen aan de Raad van State. In de beruchte brieven uit het Bos van Segovia, die in november 1565 in Brussel aankwamen, weigerde Filips elke verandering in de regering en wilde hij, tegen het advies van zijn geestelijke raadgevers in, niets horen van enige mildering van de kettervervolging.¹¹

Toen de regentes deze onverwacht strenge brieven naar de gouverneurs en plaatselijke magistraten had doorgestuurd, begonnen spoedig de eerste tekenen zichtbaar te worden van een georganiseerde weerstand. Tijdens de zomer van 1565 contacteerden vertegenwoordigers van de calvinistische consistoriën te Spa enkele edelen die daar op vakantie waren, om een een gezamenlijke actie te voeren. De vertegenwoordigers zagen in de adel, de lage overheid van wie alleen een wettig verzet

⁹ *Ibidem*, pp. 48-54.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 54-55.

¹¹ J. Decavele, *Vlaanderen tussen Spanje en Oranje: Willem de zijger en de Lage Landen in de zestiende eeuw*, pp. 39-41

tegen de tiran kon uitgaan. Gillis le Clercq, een rechtsgeleerde uit Doornik en de spil van de Antwerpse calvinistische consistorie, de calvinist Nicolas de Hames, wapenheraut van het Gulden Vlies, de adellijke gebroeders Jan en Filips van Marnix, die beiden in Genève hadden gestudeerd, en Oranjes broer Lodewijk van Nassau, vormden een nieuwe kern van gemeenschappelijk verzet. Als reactie op de beruchte brieven uit het bos van Segovia kwamen een twintigtal jongere edelen in Brussel bijeen in het huis van Floris van Pallandt. Daar besloten ze om een adelsverbond te stichten en een einde te maken aan de inquisitie en de plakkatens te doen verzachten. Deze doelstellingen waren zodanig geformuleerd dat ook katholieken zonder gewetensbezwaren zich bij het compromis konden aansluiten. Na een paar maanden hadden vierhonderd edelen, waaronder talrijke katholieken, het compromis ondertekend. Verscheidene bondsleden speelden reeds met de gedachte van open verzet, maar dit ging voor de hoge edelen te ver. Desalniettemin kregen zij de regentes zo ver om een afvaardiging van het compromis te ontvangen.¹²

Op 5 april verschenen tweehonderd edelen voor de landvoogdes, ongewapend, sommigen kwamen uit verarmde geslachten en zagen er misschien wat sjofel uit. Dit ontlokte Berlaymont de beroemde uitspraak: “ce ne sont que des gueux”. De edelen boden een smeekeschrift aan waarin gevraagd werd een bode naar de vorst te sturen met het verzoek de plakkatens af te schaffen en de Staten-Generaal samen te roepen om een einde te stellen aan de financiële, politieke en religieuze moeilijkheden. In afwachting van het antwoord van de vorst vroegen zij een opschorting van de inquisitie en een verzachting van de godsdienstplakkatens. Margaretha bevond zich op dat moment in een positie waaruit ze het zich niet kon veroorloven alles af te wijzen. Er werd een delegatie van hoge edelen naar Spanje gestuurd en op 27 april werden de plaatselijke magistraten ertoe aangezet met voorzichtigheid en bescheidenheid tegen de ketters op te treden. Algemeen geloofde men echter dat de actie van het compromis en de daarop volgende moderatie van de plakkatens vrijheid van uitoefening van de nieuwe religie met zich mee hadden gebracht.¹³

Veel bannelingen keerden naar het land terug en vormden een uiterst werkzaam ferment in de stijgende spanningen en onrust. Ook de calvinistische gemeenten gooiden het over een andere boeg. Een te Antwerpen gehouden synode nam begin juni het besluit dat overal in het openbaar zou worden gepreekt. Reeds tevoren, eind mei, verschenen de predikanten in verschillende provincies. Hun hagepreken namen alsmaar in aantal en in omvang toe, hierin verkondigden ze dat men tot het ware geloof moest terugkeren en de afgodsbeelden vernietigen. Een plakkaat van de regentes dat op 3 juli 1566 uitgevaardigd werd en de hagepreken verbood had geen effect. Er gingen ook stemmen op om de openbare verkondiging van het ware evangelie in de kerkgebouwen te laten plaatsvinden

¹² *Ibidem*, pp. 41-46.

¹³ *Ibidem*, p. 46.

nadat deze van de paapse afgoderij gezuiverd zouden zijn.¹⁴ Op 9 juli vergaderde de Raad van State, deze kwam tot de conclusie dat ze de controle verloren waren. De Raad van State plaatste hun hoop op het Eedverbond der Edelen om de situatie onder controle te houden. Oranje en Egmond werden afgevaardigd om te onderhandelen met het Eedverbond. Op 30 juli presenteerde het verbond een tweede smeekschrift aan de regentes. Hierin werd de volledige tolerantie van niet-katholieken en een onmiddellijke vergadering van de Staten-Generaal gevraagd. Margaretha overtuigde de edelen om te wachten op het antwoord van de koning, ondertussen beloofden ze om de vrede te bewaren. Het Eedverbond had de controle reeds verloren, enkel de predikanten hadden nog enige controle over de gebeurtenissen in de Nederlanden. In de maanden augustus en september brak het geweld van de beeldenstorm los.¹⁵

Hierop besloot Filips II om de hertog van Alva samen met een groot Spaans leger naar de Nederlanden te sturen. Hij zou echter pas in augustus 1567 de grens van de Nederlanden bereiken. Ondertussen bereidden diegenen die represailles van Spanje vreesden zich ook voor. Brederode bracht zijn kasteel in staat van paraatheid en het Eedverbond begon troepen te lichten. Ook Oranje en Egmond bereidden zich voor maar durfden hierin minder ver te gaan, zo lichtte Egmond bijvoorbeeld geen troepen. Het Eedverbond zocht ook hulp bij de leiders van de Hugenoten in Frankrijk. Men bereidde zich langzaam voor op een opstand. De koning was hier echter niet mee opgezet, de overheid versterkte in het geheim zijn leger. Om een opstand te voorkomen nam de regentes maatregelen, ze stuurde een garnizoen naar de steden van Valenciennes en Doornik die een grote protestantse bevolking hadden. Deze steden weigerden echter hun poorten te openen voor de troepen. Margaretha beschuldigde de steden van verraad en opstandigheid als ze geen koninklijk garnizoen in de stad aanvaardden. Hierop begonnen de calvinisten in het Westkwartier van Vlaanderen troepen te lichten, om Valenciennes te ontzetten. Ook verscheidene andere steden verwierpen openlijk de regering. Tegen mei 1567 was de regering er in geslaagd de opstand te onderdrukken en was er een einde gesteld aan de uitoefening van de calvinistische religie.¹⁶

De relatie tussen Alva en Margaretha was alles behalve hartelijk, Margaretha had de komst van Alva niet gewenst. Vernederd trad ze af en vertrok op 30 december 1577 naar Italië. De macht kwam bij Spaanse en Italiaanse ministers te liggen en niet meer bij de lokale administratie. Eenmaal aangekomen onderdrukte Alva de protestantse religie, hij maakte jacht op personen die bij de opstandigheid betrokken waren en liet alle ketterse boeken vernietigen. Verder liet hij de Raad van Beroerten oprichten, de efficiëntie ervan jaagde de bevolking angst aan. In totaal werden 12000 mensen berecht voor hun deelname aan de opstand van 1566-1577. Het bleek een doeltreffend

14 *Ibidem*, pp. 47-49.

15 *Ibidem*, pp.73-78.

16 *Ibidem*, pp. 84-104.

middel tegen ketterij. Het plan van de nieuwe bisdommen was in 1567 nog niet volledig uitgevoerd. Slechts vier van de veertien nieuwe bisdommen waren volledig ingevoerd. Alva zorgde er voor dat tegen 1570 de nieuwe bisdommen volledig operationeel waren. Na de gevangenne van Egmond, Horn en Montigny en de dood van Brederode en Berghes, werd Willem van Oranje de leider van de oppositie tegen de Spanjaarden. In 1568 voerde hij een aanval uit op de Spaanse heerschappij in de Nederlanden. Alva slaagde er in deze te onderdrukken.¹⁷

De grote troepenmacht die de hertog meegebracht had uit Spanje bezorgde hem echter financiële kopzorgen. Het staande leger dat hij wenste te onderhouden bracht een enorme kost met zich mee. Om deze te dragen bedachten zijn adviseurs de tiende, twintigste en honderdste penning. Enkel deze laatste zou worden ingevoerd. De twee anderen waren veel controversiëler in tegenstelling tot de honderdste penning waren ze immers permanent. Daarom weigerden de Staten deze belastingen aan te nemen, het ging namelijk in tegen het systeem van de beden die de Staten een zekere macht tegenover de vorst gaven. Onder bedreiging gingen de Staten wel akkoord met een *aide* voor twee jaar. In 1571 verklaarde Alva dat hij ondanks de weigering van de Staten toch zou overgaan tot de inning van de tiende en twintigste penning. Dit zorgde voor heel wat weerstand en ontevredenheid bij de bevolking, een opstand dreigde. Na verloop van tijd kwam Alva in geldnood, wat tijdens de opstand een chronisch probleem zou blijken. Oranje maakte gebruik van de dreigende opstand en startte de tweede revolutie, op 1 april 1572 veroverde hij Brielle in Zuid-Holland. Deze opstand zou de Nederlanden in twee delen, een deel onder controle van de Spanjaarden enerzijds en anderzijds de opstandige Provinciën.¹⁸

De plotselinge dood van Requesens in het voorjaar van 1576 veroorzaakte een kettingreactie. In afwezigheid van een gouverneur viel het bestuur van het land toe aan de Raad van State. Deze Raad was echter totaal onmachtig om de regering van de Nederlanden op zich te nemen. Niemand was nog in staat de sinds lang niet meer betaalde vreemde troepen te controleren.¹⁹ Na de verovering van Zierikzee trokken de Spaanse soldaten, die al 25 maanden geen soldij meer ontvangen hadden naar Aalst en plunderden de stad. Ook elders in het land waren muitende Spaanse soldaten een ware plaag.²⁰ Hierop braken onlusten uit in Brussel en de Raad van State greep in. Hij verklaarde de muitende troepen vijanden van God en de koning. De Raad stond, op bevel van de koning, de provincies echter niet toe elkaar te hulp te komen zoals door de Pragmatieke Sanctie toegelaten werd. De Raad van State werd hierna gevangen genomen door troepen gelicht door Staten van Brabant. De macht was nu in handen van de Staten-Generaal. Op 30 oktober werd een vrede tussen

¹⁷ *Ibidem*, pp. 105-117.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 105-117.

¹⁹ *Ibidem*, p. 79.

²⁰ V. Fris, *Histoire de Gand*, Brussel-Parijs, Van Oest, 1913, pp. 206-207.

de rebellen en de andere provincies bereikt. De vrijgekomen krachten werden tegen de Spaanse troepen gericht. Op 8 november 1576, na de komst van Don Juan en de Spaanse furie, werd de Pacificatie van Gent ondertekend.²¹

Deze vrede beëindigde de oorlog tussen de Nederlandse provinciën onderling. In godsdienstig opzicht zou alles blijven zoals het was, Holland en Zeeland bleven gereformeerd, de andere gewesten bleven katholiek. Het was een voorlopige regeling. Zodra de vreemde troepen verdreven waren en de rust hersteld was, zou er een vrije vergadering van de Staten-Generaal bijeenkomen die een definitieve beslissing zou nemen in godsdienstzaken. De Pacificatie van Gent was echter een wankele vrede, het was niet meer dan een tijdelijk vergelijk om de Spanjaarden uit het land te verdrijven en de vrede te herstellen. Allereerst was er een loyaliteitsprobleem. Bij de meeste voorstanders van de Pacificatie was op geen enkel ogenblik de gedachte opgekomen het gezag van de koning te ontkennen. Verder waren vele overtuigde katholieken in een gewetensconflict beland. Door tegen de koning partij te kiezen werkten ze de geloofsafval in de hand. Op grond van de Pacificatie kwamen immers veel protestantse ballingen naar hun woonplaats terug. In geen enkel artikel werd bovendien de calvinistische prediking in de katholieke gewesten verboden. Hierdoor vormden zich na korte tijd protestantse gemeenschappen in Vlaanderen en Brabant. De rebellengewesten en Willem de Zwijger zagen in het vergelijk dan weer een eerste realisatie van hun doelstellingen en beschouwden de alleenheerschappij van de gereformeerde kerk in hun gebied als een verworven feit.²²

Een ander vraagstuk was de erkenning van de nieuwe gouverneur Don Juan van Oostenrijk. Om hem zover te krijgen de Pacificatie te accepteren, werd op 9 januari 1577 de Unie van Brussel gesloten. Don Juan aanvaardde deze Unie en deed enkele concessies: de Pacificatie zou gehandhaafd blijven en de vreemde troepen zouden onmiddellijk het land verlaten. Maar aan de handhaving van het katholicisme en het verbod van het protestantisme kon niet getornd worden. De Staten-Generaal, waarin de katholieken nog steeds het overwicht hadden, aanvaardden zonder Oranje te raadplegen Don Juans voorwaarden. Hierop trokken Holland en Zeeland zich uit de Staten-Generaal terug. Maar het wantrouwen tegenover de gouverneur nam snel toe. Nadat hij de citadel te Namen innam en de Spaanse troepen terug naar de Nederlanden riep, kwam het tot een breuk.²³ De verdeeldheid tussen de verschillende provinciën bleven echter een pijnpunt en begin 1579 kwam het tot een definitieve scheuring. Op 6 januari 1579 vormden Artois, Henegouwen en Douai de Unie van Atrecht. Ze verklaarden zich uitdrukkelijk voor het behoud van het katholicisme, voor gehoorzaamheid aan de koning en voor het respect voor de privileges van het

21 G. Parker, *The Dutch Revolt*, pp. 174-178.

22 J. Decavele, *Vlaanderen tussen Spanje en Oranje: Willem de Zwijger en de Lage Landen in de zestiende eeuw*, p. 85.

23 *Ibidem*, p. 85.

land. Wat later werd de breuk voltrokken toen Henegouwen, Artois, Rijsel, Douai en Orchies vrede sloten met Farnese en terugkeerden onder het gezag van Filips II. Onmiddellijk na de Unie van Atrecht werd op 23 januari 1579 de Unie van Utrecht gesloten. Deze Unie had echter niet de bedoeling zich van de Generaliteit af te scheiden. Het zou een unie binnen een unie worden om samen een nauwere defensieve gemeenschap te vormen. Oranje stond hier aanvankelijk afkerig tegenover, hij hield immers nog vast aan zijn ideaal van de religievrede.²⁴

2. De republieken in de Zuidelijke Nederlanden

2.1 De Gentse Calvinistische Republiek

In deze verzwakking van het centrale gezag zag de stad Gent haar kans schoon om haar privileges te herwinnen. De stad was die verloren toen ze in 1540, na een opstand, door Karel V onderworpen werd en de *Concessio Carolina* kreeg opgelegd. Ondertussen waren er spanningen ontstaan tussen de zuidelijke aristocratie en de hertog van Aarschot enerzijds en de Orangisten en Willem de Zwijger anderzijds. Nadat de hertog tot stadhouder van Vlaanderen benoemd was, drongen de Orangisten de statenvergadering hun wil op door Willem tot Ruwaert van Brabant te laten benoemen.²⁵ Willem zocht steun in Gent en benaderde schepen Jan van Hembyze, zijn broer Roland van Hembyze en zijn schoonbroer François de la Kethulle, heer van Ryhove en baljuw van Dendermonde.²⁶ Hembyze was samen met François de la Kethulle de sterke man van de Gentse calvinistische Republiek. Ze werden aan het hoofd van de geuzenpartij gezet om een tegengewicht te bieden tegen de adel en de clerus.²⁷ Op 22 oktober herstelden de Staten-Generaal de privileges van de stad, maar de hertog van Aarschot weigerde die af te kondigen. Hierop volgden geheime besprekingen tussen Ryhove en Willem de Zwijger en ze besloten om Aarschot samen met enkele andere edelen gevangen te nemen, tot grote ontsteltenis van de Staten-Generaal die tevergeefs hun vrijlating eisten. Willem de Zwijger vernieuwde hierna de Gentse magistratuur en hiermee was de Gentse calvinistische Republiek geboren.

Na deze staatsgreep werd het comité van de XVIII mannen opgericht, dit was verantwoordelijk voor het stedelijke bestuur en de versterking en verdediging van de stad. De twee schepenbanken werden opnieuw samengesteld uit de drie leden van de stad: de weverij, de poorterij en de 53 kleine

24 *Ibidem*, pp. 93-95.

25 A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek", in: *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, 17 (1963), pp.9-10.

26 P. Rogghe, "De Orangistische Putsch van 28 oktober 1577 te Gent", in: *Appeltjes van het Meetjesland*, 18 (1967), p. 23.

27 V. Fris, *Histoire de Gand*, Gent, Van Oest, 1913, p. 223.

neringen en de collatie werd in ere hersteld.²⁸ Na de nederlaag van het leger van de Staten-Generaal tegen de Spanjaarden te Gembloers werd de vijandige dreiging in Gent reëel, zo kwamen radicalere elementen aan de macht,²⁹ met een groeiende religieuze radicalisering tot gevolg. De bedelorden in de stad, de Augustijnen, de Carmelieten, de Dominicanen en de Franciscanen, hadden reeds een slechte reputatie bij de bevolking. De anti-katholieke gevoelens werden nog aangewakkerd door de terugkeer van protestantse bannelingen en preken van calvinistische predikanten.³⁰ In de republiek heerste een sterk anti-katholiek klimaat, uitbraken van anti-katholiek geweld waren geen uitzondering.

Deze anti-katholieke daden gingen in tegen de Pacificatie van Gent en droegen bij tot de groeiende kloof tussen Gent en de Staten-Generaal. Deze kloof dook voor het eerst op bij de gevangenne van de hertog van Aarschot en werd verder uitgediept door de particularistische koers die Gent voer. Jan van Hembyze wou van Gent het Genève van de Lage Landen maken. Ook Willem de Zwijger, die een gematigde koers wou, was niet opgezet met dit religieus extremisme. Gent breidde zijn macht uit over grote delen van Vlaanderen. Reeds in juli 1578 had het Kortrijk, Menen, Ieper, Ronse en zelfs Brugge veroverd. In deze steden werd een comité van de XVIII mannen opgericht.³¹ Na de opschorting van de geloofsvervolgning keerden veel calvinistische bannelingen terug naar Gent. Toen enkele bannelingen begonnen te preken in de stad namen de religieuze spanningen nog toe.³²

2.2 Brussel

Te Brussel werd in augustus 1577 een comité van 26 personen aangesteld. Deze werden belast met de verdediging en versterking van de stad tegen de troepen van Don Juan. De ambachten hadden hierin een alles overheersende positie, er zaten maar liefst 18 gedeputeerden van hen in het comité. Hieraan ontleende het ook de naam comité van XVIII mannen. Het comité was vooral samengesteld uit katholieke patriotten die hevige aanhangers van Oranje en de opstand tegen Spanje waren. Ze hadden ook heel wat invloed op de Staten-Generaal en de Staten van Brabant. Het was ondermeer hun verdienste dat Oranje tot Ruwaard van Brabant genoemd werd.³³

Na de zware nederlaag te Gembloers op 31 januari 1578 van het leger van de Staten tegen Don Juan

28 A. Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, pp. 11-27.

29 J. Decavele en P. Van Peteghem, "Gent 'absoluut' getemd", in: *Gent: Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1989, pp. 121-122.

30 A. Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, p. 28.

31 *Ibidem*, pp. 21-58.

32 *V. Fris, Histoire de Gand*, p. 225.

33 G. Marnef, "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585", in: *Tijdschrift voor Brusselse geschiedenis*, 1, (1984), 1-2, pp. 63-64.

groeide het wantrouwen tegenover de geestelijken en katholieken in Brussel. Onder druk van Mechelen en Antwerpen werd het comité der XVIII gezuiverd, hoewel de katholieken nog in de meerderheid bleven. De katholieke clerici verloren wel hun vrijstelling van belastingen en de mannelijke geestelijken werden ook ingeschakeld bij het bouwen van de stadswallen. Ondertussen hadden de protestanten de wind in de zeilen, in mei 1578 vingende eerste publieke predicaties aan.

34

De door Willem van Oranje gesteunde Religievrede, die de groeiende spanningen tussen protestanten en katholieken dienden te temperen, zorgde voor onenigheid in Brussel. Een aantal katholieke edelen waaronder Frederik Perrenot dienden een rekwes in om de vrede niet te aanvaarden en zich aan de Pacificatie van Gent te houden. Dit voorstel werd echter niet aanvaard door de stadsmagistraat en toen de protestanten dit vernamen ontstond er tumult en werd Frederik Perrenot gevangen genomen door de magistraat. Op 18 september werd de religievrede door Brussel aanvaard na aandringen van Willem de Zwijger.³⁵

De grotendeels katholieke ambachten wezen de vrede af omdat het in tegenspraak was met de Pacificatie en de Religievrede zonder advies van het tweede en derde lid van de stad aangenomen was. De katholieken voelden zich steeds minder thuis in de meer calvinistisch wordende opstand. In september 1579 werd de Religievrede uitgebreid tot de Lutheranen. Dit was niet naar de zin van de ambachten en om een einde te stellen aan de opmars van de protestanten maakte Filips van Egmont zich op 4 juni 1579 meester van de stad met zijn zeven compagnies.³⁶

De strijd keerde echter in zijn nadeel, de dag erna dienden hij en zijn soldaten de stad te verlaten. De gereformeerden maakten hiervan gebruik om de katholieke soldaten te vervangen door een schots regiment. Deze plunderden de kerken en kloosters. Hierop poogde Oranje de spanningen te verminderen. Ondanks een nieuwe religievrede en een pardon voor de schuldigen van de aanslag van Egmont en de plunderingen, hield het wantrouwen aan. In 1580 slaagden de calvinisten er voor het eerst in om duidelijk vertegenwoordigd te zijn in de schepencolleges. Wat ook een sociale verschuiving met zich mee bracht, er zetelden vanaf dan ook niet patriciërs in de magistraat. De ambachten werden in deze periode ook gezuiverd van katholieken. Het doek over de Republiek valt op 13 maart 1585 toen de stad zich verzoende met Alexander Farnese.³⁷

34 *Ibidem*, pp. 65-66.

35 *Ibidem*, pp. 66-67.

36 *Ibidem*, pp. 67-68.

37 *Ibidem*, pp. 68-78.

2.3 Antwerpen

De opstand tegen Spanje ging, zoals in meerdere steden, in Antwerpen gepaard met een omwenteling van het stedelijke regime. De Brede Raad ontwikkelde zich op korte tijd tot een staande en soevereine instelling. Naast de magistraat en de Brede Raad werden op 22 December 1577 in Antwerpen 12 “policiemeesters” en 6 fortificatiemeesters aangesteld, deze achttien dienden de stad aan de Staatse zijde te houden. Op 12 december 1577 werd door de ordonnantie op de wacht de kamer der kolonellen opgericht, die bleef bestaan tot de dag dat Antwerpen zich verzoende op 19 augustus 1585.³⁸

Vanaf deze ordonnantie tot maart 1581 vormden de kolonellen een macht naast de magistraat en Brede Raad. Ze hadden de macht over de veiligheid en de militaire verdedigingsmaatregelen. De Brede Raad stelde echter een einde aan dit regime, dat naar de militaire dictatuur neigde, op 19 maart 1581. In de latere jaren betwisten de kolonellen niet langer het gezag van de magistraat of de Brede Raad.³⁹

De instelling is tot stand gekomen omdat de Staatsgezinden de wijkmeesters niet meer vertrouwden. In plaats van het democratische regime dat de burgers indeelde onder de wijkmeesters, honderdste mannen en tiende mannen uit ieder kwartier of straat, militariseerde men nu geheel de weerbare bevolking onder acht vertrouwensmannen met bijzonder gezag. Zo was de trouw aan het Staatse kamp verzekerd. De kolonellen waren ook calvinistisch gezind. Ze namen het initiatief voor de eerste en tweede Religievrede. Uiteindelijk verbraken ze deze om de katholieke religie uit te schakelen.⁴⁰ Het regime eindigde op 17 augustus 1585 toen de stad zich onderwierp aan de hertog van Parma.⁴¹

2.4 Mechelen

Eind mei 1579 verzoende de stad Mechelen zich met Spanje na een intern conflict tussen katholieken en gereformeerden. De stad raakte echter geïsoleerd door de blokkade van buursteden, dit zorgde voor een drukkende sociale situatie in de stad. Farnese had ook niet langer de middelen om krachtadig op te treden. Op 9 april 1580 werd Mechelen in de vroege morgen bij verrassing ingenomen. Er waren echter dringend maatregelen nodig om de situatie op militair en politiek-

38 F. Prims, *De kolonellen van de 'burgersche wacht' van Antwerpen (1577-1585)*, Standaard-boekhandel, 1995, pp. 19-20.

39 *Ibidem*, pp. 5-6.

40 *Ibidem*, pp. 6-7.

41 G. Parker, *The Dutch Revolt*, pp. 214-215.

bestuurlijk vlak te consolideren.⁴²

Daarom werd de Antwerpse burgemeester Junius samen met Erasmus Schetz en de la Mouillierie nog dezelfde dag van Antwerpen naar Mechelen gezonden. Langzaamaan werd Mechelen gebrabandiseerd. Op 11 april werden Liesvelt en Junius gemachtigd om de wet te vernieuwen en de nodige eden af te nemen. Toch bleven de plunderingen voortduren en was er nog steeds geen gouverneur of garnizoen voor de stad gevonden. Op 14 april werden dan uiteindelijk een nieuwe magistraat en gouverneur aangesteld. De magistraat werd drastisch vernieuwd, slechts 3 op 28 wethouders hadden ook in de vorige magistraat gezeteld, er was ook weinig continuïteit in vergelijking met 1578. Bij de stadsfunctionarissen treffen we eveneens weinig bekende gezichten aan. Hieruit blijkt de sterke brabantse invloed.⁴³

Dit kwam omdat de Staten van Brabant een actieve rol gespeeld hadden na de inname van Mechelen. Tijdens de opstand was het samenhorigheidsgevoel in Brabant groter dan voorheen. Mechelen werd hierin opgenomen. In de stadsmagistraat waren de calvinisten sterk vertegenwoordigd. Toch waren er nog steeds katholieken onder de aangestelde wethouders en functionarissen. De oude magistraatfamilies werden echter wel aan de kant geschoven. De stad kwam terug onder Spaans gezag op 19 juli 1585.⁴⁴

2.5 Brugge

Op 19 maart 1578 werd de macht in Brugge overgenomen door Gentse calvinisten onder leiding van Francois van Kethulle. Naar het voorbeeld van de overige calvinistische steden werd er een comité der XVIII mannen opgericht en werd de stadsmagistraat vernieuwd. Brugge bleef in tegenstelling tot Gent een overwegend katholieke stad. Dit veranderde echter nadat Brugse Franciscanen beschuldigd werden van sodomie. Hierrond ontstond een conflict tussen de katholieken en de gereformeerden in de stad. De gereformeerden haalden dankzij de aanwezigheid van een calvinistische troepenmacht de bovenhand.⁴⁵

42 G. Marnef, *Het calvinistische bewind te Mechelen (1580-1585)*, Heule, UGA, pp. 117-146.

43 *Ibidem*, pp. 146-151.

44 *Ibidem*, pp. 151-156.

45 C. Coudeville, *Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistische Bewind (1578-1584)*, pp. 44-56.

Hoofdstuk 2: De samenstelling van de stadsmagistraat

1. Inleiding en voorgeschiedenis

In dit hoofdstuk bespreken we de samenstelling van de schepenbanken en gaan we na op welke basis ze gekozen werden. In 1301 vaardigde Filips de Schone een reglement uit dat de verkiezing en aanstelling van de schepenen regelde. Jaarlijks kort voor 15 augustus, de dag waarop een nieuwe schepenbank in functie kwam, dienden de uittredende schepenen vier kiezers, de zogenaamde stedekiezers, aan te duiden. De overige vier kiezers, de herekiezers, werden door de vorst of zijn vertegenwoordiger aangeduid. Geen van deze acht kiesheren kon in het daaropvolgende jaar zelf tot schepenen verkozen worden. Deze acht kiesheren kozen dan op hun beurt de 26 schepenen. Als er geen eensgezindheid heerste tussen de kiesheren werd de beslissing bij meerderheid genomen. Nadat men de 26 schepenen gekozen had werden ze door dezelfde kiesheren ingedeeld in de schepenbank van de keure en deze van de gedele. Beide banken tellen 13 schepenen.⁴⁶

Naast de schepenbanken was er nog de collatie. Hierin zetelden de drie standen van de stad: de poorters, de weverij en de 53 neringen. De collatie was bevoegd voor de belangrijke financiële beleidsopties en in politieke of juridische aangelegenheden was haar advies, indien uitgelokt, bindend. De collatie was belangrijk voor de macht van de drie leden tegenover de vorst.⁴⁷ Het was deze collatie die in 1537 de bede aan landvoogdes Maria van Hongarije weigerde. Dit zou het begin worden van een opstand tegen de Keizer. Maria had deze bede gevraagd omdat koning Frans I van Frankrijk het graafschap Artesië binnengevallen was.⁴⁸

De collatie stelde een alternatief voor: de mobilisatie van het eigen volk. Dit viel niet in goede aarde bij de landvoogdes die de voorkeur gaf aan ervaren beroepssoldaten. De kasselrijen van Kortrijk, het land van Waas en Ninove volgden het Gentse voorbeeld. De overige subalternen kwamen enigzins aan het Gentse standpunt tegemoet door aan de regentes te vragen in ieder kwartier van Vlaanderen de trommel te laten slaan om zo elke geschikte persoon die dienst wenste te nemen te recruter. Dit was het begin van een nieuw conflict in de lange geschiedenis van spanningen tussen de vorstelijke macht en de stad Gent.⁴⁹

De oorzaken van deze opstand hadden in de eerste plaats een politiek karakter. De confrontatie moet

46 M. Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 – ca. 1453 Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*, Brussel, Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1990, pp. 34-36.

47 *Ibidem*, pp. 28-33.

48 J. Dambruyne, "Keizer Karel: meester of knecht?", in: *Keizer tussen stropdragers: Karel V 1500-1558*, Leuven, Davidsfonds, 1990, p. 156.

49 *Ibidem*, pp. 156-172.

gezien worden in de context van het vorstelijke centralisatiestreven, dat vooral sinds de Bourgondische hertogen gericht was op de vestiging van een stabiele centrale staat in de Nederlanden. Eerst bij de Vrede van Gavere en daarna bij de Vrede van Cadzand leek het vorstelijke kamp zijn slag te hebben thuis gehaald. De geboorte van Karel in 1500 wekte bij de Gentenaars de verwachting dat hun prinselijke stadsgenoot vlug de vernederende Vrede van Cadzand teniet zou doen. Bij zijn blijde intrede als graaf van Vlaanderen op 24 februari 1515, weigerde Karel echter de gebruikelijke eed af te leggen. In plaats daarvan zwoer hij in maart een eedformule die voor de grafelijke macht veel minder beperkend was tegenover de stedelijke voorrechten.⁵⁰

Het oproer dat hierrond uitbrak misnoegde Karel en hij liet de magistraat een streng decreet voorlezen, het door de Gentenaars genaamde "Calfvel". Hierin stond dat Karel geen enkel Gents privilege van vóór 1492 nog erkende; de stad diende in de geest van de Vrede van Cadzand bestuurd te worden. Dit Calfvel voelde aan als een kaakslag voor de Gentse bevolking en werd bij de opstand in 1539 verscheurd. Gent liet zijn ongenoegen ook blijken door tussen 1515 en 1539 te weigeren de beden te betalen. Binnen de stedelijke maatschappij tekende zich sinds de 15de eeuw een groeiende polarisatie af tussen de aanhangers van het vorstelijke centralisme en de voorstanders van het stedelijke particularisme. Tot de eerste groep behoorden de leden van de poorterij en van enkele gepriviligeerde erfelijke ambachtsgilden. Onder de particularisten bevonden zich de ambachtlieden van de weverij en de kleine neringen.⁵¹

Ook economische achteruitgang stemde tot ongenoegen bij de Gentse bevolking. De voor Gent zeer belangrijke lakennijverheid ging al sinds de tweede helft van de 15de eeuw achteruit onder de druk van de lichte draperie. Het zwaartepunt van de productie verschoof van de stad naar het platteland waar de productie goedkoper was. Het lid van de weverij telde steeds minder lakenwevers. Door het starre Gentse ambachtelijke systeem kon de stad zich niet aanpassen aan de nieuwe wetten van het handelskapitalisme.⁵²

Na de opstand vaardigde Keizer Karel de Carolijnse Concessie uit. Hiermee beroofde hij Gent van alle zelfbestuur. De stedekiezers werden afgeschaft. De vorst benoemde voortaan zelf de schepenen en was niet meer verplicht ze uit de verschillende leden te kiezen. Alle schepenen moesten notabele burgers zijn, de volksklasse werd uitgesloten. De patriciërsfamilies, die er in geslaagd waren zich tot de adelstand toegang te verschaffen, bezetten de eerste plaatsen in de schepenbanken. Ook de ingang van het ambtsjaar werd verlegd naar 10 mei in plaats van 15 augustus. In de calvinistische Republiek zou de oude begindatum terug aangenomen worden.⁵³

50 J. Dambruyne, "Diepere oorzaken", in: *Keizer tussen stropdraggers: Karel V 1500-1558*, Leuven, Davidsfonds, 1990, p. 146.

51 *Ibidem*, pp. 146-147.

52 *Ibidem*, pp. 149-156.

53 A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek", in: *Handelingen der Maatschappij voor*

Ook de collatie werd door de Carolijnse Concessie uitgeschakeld aangezien deze de vorstelijke macht bedreigde. De drie leden werden afgeschaft en de collatie werd vervangen door een vergadering van zes notabelen. Deze werden aangeduid door de schepenen en de baljuw. Ook hier werd de volksklasse alle deelname aan het stadsbestuur ontzegd. De wevers werden één van de 21 groeperingen van ambachtslieden, die elk uit één of meer van de vroegere neringen waren samengesteld. Dit stond niet in verhouding met de realiteit. De wevers hadden immers veel aan betekenis ingeboet door het verval van de draperie. De neringen verloren alle zelfbestuur en er kwam een erg belangrijke wijziging in de toelating tot het meesterschap. Vanaf dan volstond het uitvoeren van een "meesterstuk" en zes carolusguldens, een tiende van wat hiervoor gevraagd werd, om meester te worden. Hiermee wou men de erfelijkheid tegen gaan.⁵⁴

Deze toestand bleef duren tot 18 oktober 1577 toen de oude privileges teruggevraagd werden. De Staten Generaal stemde hier vier dagen later mee in. De magistraat werd dus opnieuw zoals vroeger gekozen en ook de collatie werd in ere hersteld. Op 15 november 1577 diende het comité der XVIII een voorstel bij de collatie in om de magistraat te vernieuwen. De poorterij was grotendeels akkoord maar vroeg een dag beraad. De neringen stemden toe, op voorwaarde dat de schepenen van beide banken akkoord gingen. De wevers, de radikaalste groep, vonden de vernieuwing noodzakelijk omdat de magistraat niet te vertrouwen was. Ze hadden immers de eed afgelegd aan Don Juan.⁵⁵

Het voorstel werd aanvaard en op 18 november vertrok een afvaardiging naar de Staten-Generaal, maar in Brussel ging men niet erg vlug op het verzoek van de Gentenaars in. Ze werden overstelpt met vragen voor de teruggave van oude voorrechten. Uiteindelijk stelde de Staten-Generaal vier commissarissen aan om de wet te vernieuwen: De prins van Oranje, de graaf van Egmont, Jacob van Bossu, heer van Hauchy; en Willem van Hoorne, heer van Heze. Deze vernieuwden op 14 januari 1578 de wet.⁵⁶ Daar augustus 1577, het begin van een normaal ambtsjaar volgens de herstelde privileges, reeds voorbij was, zou de nieuwe magistraat een uitzonderlijk lange ambtstermijn hebben.⁵⁷

Bij deze analyse van de schepenbanken zullen we onder andere gebruik maken van het werk van Despretz die de zogenaamde instauratie periode van de Gentse calvinistische Republiek onderzocht.

geschiedenis en oudheidkunde te Gent, 17 (1963), p22.

54 A. Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, p 44.

55 *Ibidem*, pp. 22-44.

56 A. Van Heule en PC. Vander Meersch, *Memorieboek der stad Ghent: van 't jaar 1301 tot 1737*, Gent, Annoot-Braeckman, 1861, 3 dl, p. 37, (Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen, 2e serie, 15).

57 A. Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, pp. 22-44.

2. De schepenbanken

2.1 De magistraat van 1578

Bij de vernieuwing van de magistraat waren de herekiezers, die aangesteld waren door de Staten Generaal, op een na alle katholiek. Bij de stedekiezers vinden we echter calvinisten.⁵⁸

Schepenen keure

Jan van Hembyze
Victor Note
Anthonis Blomme
Joncheer Jacques Utenhove
Loijs Hueriblock
Joos Codde
Joncheer Adolf de Grutere
Pieter Cluetrijn
Lievin Mannins
Michiel Dolms
Jan van den Bundere
Jan Schauteete
Pieter Heylinck

Schepenen gedele

Mer Gillis Borluut
Lievin Tayaert
Lievin Dhooghe
Joncheer Jan van Pottelsberghe
Willem Sanders
Pieter van der Straten
Joncheer Joos Sanders
Jan van Oorteghem
Bauwin Mattheeus
Willem van Pollare
Mattheus van Deynse
Jan de Scepere
Jacob Stalins

herekiezers

Joncheer Guillaume van den Kethulle
Nicolaes Sersanders
Joncheer Joos Triest
Joos Jan de Sceppere

stedekiezers

Joncheere Charles Utenhove
Lievin Heylinc
Michiel van den Houte
Antone Heyman

59

Despretz schrijft dat op twee na de schepenen van de keure allemaal neofieten waren in het schepenenambt. Jan van Hembyze en Adolf de Grutere zaten ook voor de installatie van de Gentse calvinistische Republiek al op de schepenbanken. De meerderheid van de keure schepenen waren volgens Despretz calvinist, zeven maakten op dat moment deel uit van het revolutionaire comité der XVIII mannen. Er zou slechts van één schepen geweten zijn dat hij katholiek was, Adolf de Gruutere. Het zou echter om een orangistische katholiek gaan.⁶⁰

Ook in de schepenbank van de gedele zijn allen nieuwkomers, behalve Gillis Borluut en Joos Sanders. Despretz zegt dat van deze dertien schepenen van de gedele er zeker negen calvinist waren. Hij denkt dat Joost Sanders nieuwgezind was. Hieruit concludeert hij dat in deze twee schepenbanken minstens 19 calvinisten zetelden op een totaal van 26.⁶¹

58 A. Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, pp. 25.

59 A. Van Heule en PC. Vander Meersch, *Memorieboek der stad Ghent: van 't jaar 1301 tot 1737*, Gent, Annoot-Braeckman, 1861, 3 dl, pp. 37-38, (Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen, 2e serie, 15).

60 A. Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, p. 26.

61 *Ibidem*, p. 27.

Volgens Rogghe loopt het echter niet zo'n vaart. Hij telt slechts 3 in plaats van 10 calvinisten op de schepenbank van de keure, namelijk: Jan van Hembyze, Louys Heuriblock en Jacob Utenhove. Michiel Dolms en Pieter Cleutryn rekent hij mogelijk ook tot de gereformeerden terwijl Adolf de Grutere en Antonis Blomme katholieken waren. Betreffende de banken van de gedele zou Gillis Borluut een katholiek geweest zijn. De gereformeerde schepenen van de gedele waren: Lievin Tayaert, Jacob Stalins, Willem Sanders, Jan van Oortegem, de gewezen geus Pieter van der Straten en Baudin Mattheus. Volgens Rogghe is het zelfs niet zeker dat er een calvinistische meerderheid bestond op de schepenbanken. Hij telt slechts elf mogelijke calvinisten op zesentwintig schepenen. Rogghe geeft kritiek op de rekenwijze van Despretz, hij rekent namelijk alle leden van het comité der XVIII mannen tot de protestanten. Volgens Rogghe zaten er echter ook katholieken op de schepenbanken.⁶²

Despretz zegt dat uitgezonderd zes notabelen de andere magistraten uit de neringen en de weverij kwamen. Zij behoorden tot de ambachtelijke aristocratie. Van de twintig waren er achttien van de meest begoeden van Gent bij.⁶³ De voorschepen van de schepenbank van de keure is Jan van Hembyze, samen met Francois de Kethulle een van de sterke mannen van de Republiek en de latere leider van de radicale fractie. Aan het hoofd van de schepenbank van de gedele staat dan weer Gillis Borluut, iemand die later tot het kamp van de orangisten zou behoren.

Langzaamaan ontstond er een scheuring in het calvinistische kamp, enerzijds waren er de gematigde Orangisten die bereid waren om de Religievrede te aanvaarden en anderzijds was er een groep radicalen die niet wilden instemmen met eender welk compromis van de katholieken. De breuk ontstond omdat Willem van Oranje weinig opgezet was met het hevige anticlericale geweld waarin hij een bedreiging zag voor het gemeenschappelijke front tegen de Spanjaarden. Men was in Gent ook ontstemd over de onderhandelingen die Oranje voerde met de hertog van Anjou, die Willem de Zwijger tot gouverneur van de Nederlanden wilde maken. Het wantrouwen tegenover de hertog was groot in Gent. Hij was immers een Fransman en de herinnering aan de Sint-Bartholomeusnacht lag nog vers in het geheugen. Bovendien steunde hij sterk op de Waalse Aristocratie. Nog een wrijving tussen beide kampen was Oranjes voorstel van de Religievrede dat noch voor de katholieken noch voor de protestanten aanvaardbaar was.⁶⁴

Tot de gematigde groep rekent Despretz: Ryhove, Gillis Borluut, zijn broer Joos, Karel Uutenhove, Lieven Sanders, Andries Baerdeloos, Lieven Mannins en Jacob de Zomere. Ze genoten de steun van de edelen en gegoede poorters, die meestal katholiek waren. De radicalen werden geleid door Jan

62 P. Rogghe, "De Orangistische putsch van 28 oktober 1577 te Gent", in: *Appeltjes van het Meetjesland*, 19(1968), pp. 143-181.

63 A. Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, pp. 26-27.

64 *Ibidem*, pp. 28-29.

van Hembyze. Lucas Deynaert en Jan van der Cruusen behoorden eveneens tot deze groep. Ze steunden op de massa en op verschillende neringen en de weverij. Het twistpunt van de Religievrede werd uiteindelijk aan de collatie voorgelegd. Deze besloot om Oranje naar Gent te roepen. Willem de Zwijger ging akkoord. Hij kwam de gemoederen bedaren en zorgde ervoor dat de godsdienstvrede aangenomen werd.⁶⁵

Hembyze speelde echter zijn laatste troeven uit. Op een vergadering van de dekens beschuldigde hij de deputatie (Ryhove, Croovelde en Lieven Mannins), die naar Dendermonde gezonden was om met de Prins te onderhandelen, van verraad. Toen de deputatie uit Dendermonde terugkwam, maakte ze bekend dat de Prins bereid was om naar Gent te komen, mits men onder eed beloofde volgende drie punten zeker te onderhandelen: de vrijlating van de gevangen edelen, het herstellen van de geestelijken in hun bezit en de geloofsvrijheid. De drie leden van de stad legden de volgende dag, tegen de wil van Hembyze, de getrouwheidseed af aan de Prins.⁶⁶

De Orangisten deden een poging om Hembyze uit het zadel te lichten. Op 20 december 1578 vroegen negen van de dertien schepenen van de keure en alle schepenen van de gedele aan de Prins een wetsvernieuwing voor de 14de januari. Dit voorstel werd niet uitgevoerd. Op 27 december werd de Religievrede te Gent afgekondigd. Een deel van de verplichtingen die hierin vervat stonden werden op 4 februari 1579 reeds ongedaan gemaakt doordat Gent bijtrad in de Unie van Utrecht. De anti-clericalen terreur zou ook snel hervatten.⁶⁷

Hembyze poogde meer steun te vergaren bij de collatie, daarvoor probeerde hij meer calvinisten in de neringen binnen te brengen. Terwijl de verkiezingen van die neringen normaal in augustus plaatsvonden, riep Hembyze op 12 mei de dekens samen en vroeg hij hen de verkiezingen vroegtijdig te laten plaatsvinden. De armenkamer werd op 3 juni ingepalmd door de calvinisten. Op 7 juli ging Hembyze verder en hij eiste een getrouwheidseed aan het calvinisme. Niet alle kapiteins van de burgerwacht onderwierpen zich echter. Enkele schepenen, onder andere Gillis Borluut, voorschepenen van gedele en Anthonis Blomme, schepenen van de keure, weigerden. Verschillende personen waaronder de gebroeders Borluut, Croovelde, Karel Uutenhove en Adolf de Gruutere, planden om Hembyze bij de volgende magistraatsvernieuwing uit te schakelen en in Gent een matige politiek te voeren.⁶⁸

Het plan verliep echter niet zoals voorzien. Hembyze zat gevangen in het huis van Ryhove maar enkele van Hembyzes aanhangers wisten te ontkomen en zorgden voor oproer in de stad. Hierdoor was men gedwongen Hembyze vrij te laten. Op 27 juli ontving men een brief van Oranje waarin hij

65 A. Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, pp. 29-31.

66 *Ibidem*, pp. 30-31.

67 *Ibidem*, pp. 30-31.

68 *Ibidem*, pp. 31-32.

liet verstaan dat hij in korte tijd naar Gent zou komen om de magistraat te vernieuwen. Hembyze en de andere extremisten waren hiermee niet opgezet. Dit zou immers het einde van de radicale fractie betekend hebben. De volgende dag sloeg Hembyze toe en liet ruiters en voetknechten binnen de stad komen en sloot de stadspoorten. Vervolgens vernieuwde hij zonder commissarissen en zonder kiezers de wet.⁶⁹

2.2 De magistraat van 28 juli 1579

Schepenen keure

Joncheer Jan van Imbiese
 Jan van der Cruycen
 Willem Sanders
 Joos de Grutere
 Lowis Hueriblock
 Anthone van der Straten
 Anthone Oosterlinck
 Willem de Knuyt
 Anthone Heyman
 Jan de Vos
 Lieven van Doorislaghe
 Jacques Burt
 Gillis van den Houte

overige termijnen

leider van de radicale fractie
 1580 (Gedele)
 1578 (Gedele), 1580 (Keure)
 1579(tweede schepenbank van dat jaar) (Keure), 1582(Keure)
 1578 (Keure), lid der XVIII
 1572, 1573, 1575, 1577, 1581, 1583(allen in de Gedele)
 1579(tweede schepenbank van dat jaar) (Keure), 1582 (Keure)
 1580 (Gedele)
 1581(Gedele), 1583 (Keure)
 1581(Gedele)

Schepenen gedele

Jacques van der Haghen
 Meester Lauwereins de Meulenare
 Nicasius van Deynse
 Gillis de Baenst
 Pieter van Pollaer
 Jan van Ooteghem
 Nicolais Boudin
 Meester Jan de Rijcke
 Jacques Stalins
 Gillis de Knuyt
 Laureins Thijs
 Rogier van Hulle
 Pieter Mattheus

overige termijnen

1582(Keure)
 1579 (tweede magistrat van dat jaar) (Gedele), 1582(Keure)
 1579(tweede magistrat van dat jaar), 1581, 1583(allen Gedele)
 1574, 1577 (tot hier Keure), 1579(tweede magistrat)(gedele)
 1578, 1580, 1583 (allen Keure)
 1578(Keure), 1580(Keure), 1583 (Keure)
 1583 (Keure)
 1579(Gedele), 1580(Keure), 1583(Gedele)
 1579(Tweede magistrat van dat jaar)(Gedele)
 1579(Tweede magistrat van dat jaar)(Keure), 1582 (Gedele)

⁶⁹ A. Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, pp. 32-33.

Zeven van de schepenen van beide banken hadden vroeger reeds een schepenamtbekleed, slechts drie hiervan in de periode vóór de calvinistische Republiek. Uit de grotendeels protestantsgezinde magistratuur van 1578 bleven slechts vijf leden behouden. Bij de vernieuwing van de magistratuur door Oranje in augustus zullen er maar zeven opnieuw in de schepenbanken opgenomen worden.⁷¹ Een viertal predikanten, onder andere Danthenus, traden op als raadgevers van Hembyze. Deze magistratuur kunnen we dus als radicaal bestempelen. Verschillende schepenen zijn ook exbannelingen: Jan van Ooteghem en Jonkheer Jacques vander Haghen. Despretz zegt ook dat er nu meer ambachtelijke elementen en minder patriciërs opgenomen werden in de magistratuur. Toch zien we dat er nog steeds 6 schepenen opgenomen zijn die reeds voor de calvinistische Republiek het ambt bekleedden.⁷²

De aangestelde schepenen weigerden echter de eed af te leggen omdat ze niet door wettelijke commissarissen en kiezers waren aangesteld zoals de privileges vereisten. Hembyze trachtte de magistratuur nog een wettelijke schijn te geven door deze te laten goedkeuren door de drie leden van de stad. Oranje was hierdoor ontstemd en stuurde brieven om te vragen of hij welkom was in Gent naar de drie leden van Gent. De magistratuur werd niet aangeschreven aangezien deze onwettig was. Op 6 augustus keurde de poorterij zijn voorstel goed, twee dagen later deden de neringen en de weverij hetzelfde. Deze laatste koppelden echter enkele voorwaarden aan de goedkeuring:

- De Prins mocht geen garnizoenen binnen de stad brengen.
- Hij mocht de Gentse privileges, rechten en vrijheden niet schaden of beknotten.
- De Gentenaars mochten niet benadeeld worden door de onderhandelingen met Anjou.
- De magistratuurvernieuwing van Hembyze moest onveranderd blijven.
- Oranje zou zich niet mogen mengen in de godsdienstaangelegenheden van de stad.
- Het gebruik van de geestelijke goederen moest blijven zoals het was.⁷³

Oranje en Danthenus gingen nog in het verweer en bespeelden in een pamflet de anti-Anjou en godsdienstvrede kaart. Hieraan werd geen gehoor gegeven en Danthenus verliet de stad. Hembyze probeerde ook te vluchten maar werd op weg naar Zeeland ontdekt. Willem van Oranje kwam naar de stad en op 20 augustus werd de nieuwe magistratuur geïnstalleerd. Op 29 augustus verliet Jan van

70 A. Van Heule en PC. Vander Meersch, *Memorieboek der stad Ghent: van 't jaar 1301 tot 1737*, 3 dl, p. 52.

71 Despretz zegt dat dit er slechts 5 zijn, maar volgens het Gentse memorieboek zijn dit er 7.

72 A. Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, pp. 34-35.

73 *Ibidem*, pp. 34-35.

Hembyze de stad, na verschillende petitie en massademonstraties ten zijnen gunste.⁷⁴

2.3 De magistraat van 20 augustus 1579

Schepenen keure

Joncheer Charles Utenhove

Lievin Heylinc

Joncheer Lievin Diericx

Joncheer Joos de Grutere

Michiel van den Haute

Reynier de Pestere

Joncheer Gillis van Quickelberghe

Lievin Goethals

Jan van Loo

Anthonis van Huffele

Willem de Knuyt

Pieter Mattheeus

Jan Burt

overige termijnen

1583 (Gedele)

1564

1579(magistraat onder Hembyze) (Keure), 1582(Keure)

1582(Keure)

1582(Keure)

1582 (Keure)

1579(Magistraat onder Hembyze) (Keure), 1582 (Keure)

1579(Magistraat onder Hembyze)(Gedele), 1582 (Gedele)

Herenkiezers

Joncheer Charles de Gruutere

Joncheer vanden Zype

Charles van Tessele

Lucas den Naert

Stedekiezers

Joncheer Jacques Uutenhove

Francois van Melle

Lievin Dherde deken van de weverij

Jan de Grave

Schepenen gedele

Franchois van Provijn

Lievin de Grave

Laureyns van der Beke

Joncheer Philips Roose

Nicasius van Deynse

Laureins de Muelenare

Joncheer Gillis de Baenst

Willem Thijs

Gillis Everwijn

Joos Seys

Pieter van Hecke

Willem de Smet

Rogier van Hulle

overige termijnen

1582 (Keure)

1575 (Gedele), 1581 (Keure)

Heuverdeken 1579

1574(Gedele), 1576, 1581(Gedele)

1579(magistraat onder Hembyze), 1581, 1583(allen Gedele)

1579 (Magistraat onder Hembyze)(Gedele), 1582(Keure)

1574 (Keure), 1577 (Keure), 1579 (Magistraat onder Hembyze) (Gedel)

1582(Keure)

1574 (Gedele)

1582(Keure)

1579(Magistraat onder Hembyze) (Gedele)

⁷⁵ 76

De voorschepen van de Keure is Charles Utenhove, iemand die volgens Despretz tot het gematigde orangistische kamp van Francois de Kethulle behoorde. In de bank zetelen maar liefst vijftien neofieten op zesentwintig schepenen. Dit is echter een stuk minder dan in de vorige twee magistraten. Vijf hiervan bekleedden het ambt reeds voor de instelling van de Gentse calvinistische Republiek, twee meer dan in de onwettige magistraat. We kunnen dus, onder andere door de context

⁷⁴ *Ibidem*, pp. 36-38.

⁷⁵ A. Van Heule en PC. Vander Meersch, *Memorieboek der stad Ghent: van 't jaar 1301 tot 1737*, 3 dl, p. 54.

⁷⁶ S.A.G., *Resolutieboek Keure: 107*, nr. 3.

waarin deze magistraat tot stand kwam, stellen dat deze meer gematigd en orangistisch was dan de vorige.

Toch is het merkwaardig dat er zeven schepenen van de onwettige magistraat in deze banken zetelden en dit op een totaal van slechts elf schepenen met ervaring in het ambt. Aangezien de vorige magistraat samengesteld is door Hembyze, bijgestaan door enkele predikanten, kunnen we er vanuit gaan dat deze eerder het radicale kamp genegen waren. Mogelijks waren de radicalen verzwakt maar ze telden wel degelijk nog mee. Ook opmerkelijk is dat geen schepenen van de eerste revolutionaire magistraat in deze ambtsperiode zetelden.

Op 14 augustus 1580 werd de wet vernieuwd.

2.4 De Magistraat van 1580

Schepenen keure

Mer Joos Borluut
 Jan van der Cruen
 Willem Sanders
 Joncheer Jacques Cabelliau
 Lievin Heindricx over hem Willem van Pollare
 Jacob Stalins
 Joncheer Guillaume van der Zype
 Lucas Deynaert
 Baudewijn Mattheeus
 Jan van Ooteghem
 Niclays de Vos
 Jooris de Coninck
 Laureyns Thijs

overige termijnen

1574 (Gedele), 1576 (Keure), 1577 (Keure), 1582 (boekhouder
 1579(magistraat onder Hembyze)(Keure), 1583(Gedele)
 1578 (Gedele), 1579 (Magistraat onder Hembyze)(Keure)
 1583 (Keure)
 1578(Keure), 1579(Magistraat onder Hembyze)(Gedele), 1583 (Keure)
 1578(Keure), 1583 (Keure)
 1578 (Keure), 1579(Magistraat onder Hembyze)(Gedele)
 1583 (Keure)
 1579(magistraat onder Hembyze)(Gedele), 1583(Gedele)

Herekiezers

Joncheer Philips de Grutere
 Jacques Rufelaert
 Guido Malepart
 Iheronimus van Pottelsberghe

Stedekiezers

Lievin Manins
 Pieter Heylinck
 Lauwereins de Vleeschauwere
 Gillis van Haute

Schepenen gedele

Joncheer Joos Triest
 Ghileyn Dhooghe
 Anthonis Heyman
 Joncheer Richart Uttenhove
 Joos van Wijnsberghe
 Pieter de Landtheere
 Joncheer Gauthier Allaert
 Jan Boccaert
 Jan van Huffele
 Pieter van Hove
 Lievin van den Zompele
 Jan van Deelee
 Daneel de Croock

Overige termijnen

1574-1575-1576(Gedele), 1577(Gedele), 1581(Keure), 1582 (Gedele)
 1583 (Keure)
 1579(Magistraat onder Hembyze)(Keure)
 1583(Gedele)
 1583(Gedele)
 1574 (Gedele)
 1582(Keure)
 1583 (Gedele)
 1583(Gedele)
 1582(Gedele)

Ook in deze magistratuur is het aantal neofieten opvallend, slechts tien schepenen op zesentwintig hebben reeds ervaring op het ambt. Zes hiervan zetelden in de onwettige magistratuur van Hembyzes' staatsgreep in 1579 maar niet meer na de wetsvernieuwing van Oranje in dat zelfde jaar. Ook duiken Jan van der Cruen en Lucas Deynaert, beide worden door Despretz tot de radicalen gerekend, terug op in de schepenbank van de Keure. In totaal tellen we zes schepenen van de keure die we eerder tot de radicale strekking kunnen rekenen:

- Jan van der Cruen
- Lucas Deynaert
- Willem Sanders
- Jacob Stalins
- Jan van Ooteghem
- Laureyns Thijs⁷⁸

De keure zal dus sterk beïnvloed zijn door deze fractie. Slechts drie schepenen zetelden reeds voor de calvinistische Republiek in de schepenbanken. In tegenstelling tot de vorige magistratuur zien we hier wel enkele schepenen van de eerste revolutionaire banken opduiken. Het lijkt dus dat de radicale fractie zich snel herstelde na het vertrek van Jan van Hembyze.

77 A. Van Heule en PC. Vander Meersch, *Memorieboek der stad Ghent: van 't jaar 1301 tot 1737*, 3 dl, pp. 60-61.

78 A. Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, p. 29.

2.5 De magistraat van 1581

Schepenen keure

Franchois van Provijn
Laureins de Vleeschauwere
Lievin de Grave
Joncheer Joos Triest
Iheronimus van Pottelsberghe
Lievin Meyntkin
Joncheer Gillis de Baenst
Pieter Heylinc
Jan Bollaert
Jan van Ghyseghem
Pieter Guillet
Gillis van Haute
Lievin Hallinck

overige termijnen

1579 (Magistraat onder Hembyze)(voorschepen Gedele), 1582 (Keure)
Heuverdeken (1580), 1582 (Ontfangher weercke),
1575 (Gedele), 1579 (Tweede magistraat) (Gedele)
1574, 1575, 1576, 1577, 1580, 1582 (allen Gedele)
1574 (Keure), 1577 (Keure), 1579 (beide stadmagistraten) (Gedele), 1582 (Ontvanger Yssuw e)
1578 (Keure)
1580 (Ont Wercke)

Herekiezers

Joncheer Charles Utenhove
Joncheer Jacques van der Zype
Adriaen Deynaert
Christoffels de la Becque

Stedekiezers

Jonkheer Joos de Grutere
Lievin Heylinck
Jan van Loo
Anthonis van Huffele

Schepenen gedele

Joncheer Franchois van Hembyze
Lievin Dherde
Charles van Tessele
Joncheer Philips Roose
Nicasius van Deynse
Guillaume van den Bogaerde
Joncheer Anthonis Oosterlynck
Lievin van Doorislaré
Jan de Vos
Lievin Langheraert
Loijs de Sceppere
Jan van den Broucke
Jacob Burt

overige termijnen

1573(Keure), 1577(Keure)
1579 en 1580 (deken weverij)
1577 (Gedele)
1574, 1576, 1579(Tweede magistraat) (allen gedele)
1579(beide magistraten gedele), 1583(Gedele)
1573, 1575, 1577(gedele), 1579(Magistraat onder Hembyze keure), 1583(Gedele)
1583 (Keure)
1579(Magistraat onder Hembyze)(Keure), 1583 (Keure)
1579(Magistraat onder Hembyze)(Keure)

79

In 1581 was eveneens een groot deel van de schepenen neofiet, de helft had nog geen ervaring op de schepenbanken. Wat opvalt is het grote aandeel (maar liefst zeven) van de schepenen die nog onder de Spanjaarden het ambt bekleed hadden. We merken echter ook enkele radicalere schepenen. Zes zetelden in de niet-wettelijke magistraat onder leiding van Jan van Hembyze. Twee hiervan behoren ook tot de groep die reeds voor de republiek schepenen waren. In deze magistraat zien we dus een mengeling van eerder gematigde schepenen en radicalere schepenen. Het lijkt dus dat beide kampen nog een zekere machtsbasis hadden in de stad.

79 A. Van Heule en PC. Vander Meersch, *Memorieboek der stad Ghent: van 't jaar 1301 tot 1737*, 3 dl, p. 67.

2.6. De magistraat van 1582

<u>Schepenen keure</u>	<u>overige termijnen</u>
Joncheer Jacques van der Haghen	1579(voorschepenen gedele van de eerste magistraat)
Lievin Manins	1578(Keure)
Michiel van Haute	
Joncheer Joos de Grutere	1579 (Beide magistraten) (Keure)
Anthonis van Huffele	1579 (Tweede magistraat)(Keure)
Willem de Knuyt	1579(Beide magistraten)(Keure), 1581(ontfangher van de wercke)
Joncheer Jacques van der Zype	
Mer Lievin Goethals	1579(Tweede magistraat)(Keure)
Jan van Loo	1579(Tweede magistraat)(Keure)
Willem de Smet	1579(Tweede magistraat)(Gedele)
Mer Laureyns de Meulenaere	1579 (Beide magistraten)(Gedele)
Willem Thijs	1579 (Tweede magistraat)(Gedele)
Jan Boccaert	1580(Gedele), 1582(Keure)
<u>Herekiezers</u>	<u>Stedekiezers</u>
Jonkheer Lievin Diericx	Joos Borluut
Pieter de Rijcke	Jan van der Vennen
Willem Sanders	Bauwin Mattheus
Olivier Alaert	Joos de Vleeschauwere

<u>Schepenen gedele</u>	<u>overige termijnen</u>
Joncheer Joos Triest	1574, 1575, 1576, 1577, 1580(Allen Gedele), 1581(Keure)
Pieter Mattheus	1579(Eerste magistraat)(Gedele), 1579(Tweede magistraat)(Keure)
Gheerolf Helaut	
Joncheer Geeraert Martins	
Thomaes de Vos	
Jan Dhooghe	
Joncheer Joos Triest	1574,1575,1576(Gedele), 1577(Gedele), 1580(Gedele), 1581(Keure)
Gillis Hebbrecht	
Gillis van den Berghe	
Daniel de Croock	1580 (Gedele)
Gillis de Wulf	
Lievin van der Straten	
David van der Piet	

80

Wat onmiddellijk opvalt is het grote aantal ervaren schepenen op de keurebanken. Maar liefst elf op dertien schepenen bekleedden het ambt reeds. Acht hiervan zetelde in de Orangistisch georiënteerde magistraat van augustus 1579. Hoewel er ook vier zaten in de eerste magistraat van dat jaar, die onder leiding van Jan van Hembyze stond, kunnen we evenwel voor de schepenbank van de keure zeggen dat deze eerder Orangistisch en gematigt getint was. Tussen de stedekiezers treffen we Joos Borluut aan, een lid van de gematigde groep.

Bij de schepenbank van de gedele zien we dan weer heel veel nieuwkomers, slechts vier op dertien

80 A. Van Heule en PC. Vander Meersch, *Memorieboek der stad Ghent: van 't jaar 1301 tot 1737*, 3 dl, pp. 75-76, (Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen, 2e serie, 15).

hadden reeds ervaring. Twee hiervan zetelden reeds voor de calvinistische Republiek op de schepenbanken. We weten weinig over deze bank en de beperkte informatie waarover we beschikken wijst ook naar een eerder gematigd karakter. Pieter Mattheus zetelde zowel in de onwettige magistraat van 1579, met een radicaal karakter, dan in deze die in augustus 1579 ingesteld was, met een Orangistisch karakter.

2.7. De magistraat van 1583

In 1583 sloeg de situatie echter om, Oranje voerde een fransgezinde politiek. Hij wou Frans van Valois, de hertog van Anjou en de broer van koning Hendrik III, de soevereiniteit over de Nederlanden aanbieden. Dit werd echter niet gesmaakt in Vlaanderen. Anjou was de zoon van Catharine de Medici en de door haar aangestichte Bartholomeusnacht te Parijs lag nog fris in het geheugen. Frankrijk was ook de ervvijand van Vlaanderen dus is het niet te verwonderen dat deze politiek van Oranje niet in goede aarde viel. Bovendien eiste Anjou dat bij zijn blijde intrede in Gent drie kerken zouden teruggegeven worden aan de katholieken.

Na de Franse Furie te Antwerpen op 17 januari 1583 verloor Anjou alle krediet. Oranje daarentegen wou zich nog met de Fransman verzoenen. Hij zag hierin de enige mogelijkheid om de oprukkende Parma tegen te houden. Door zijn steun aan Anjou verloor Oranje steeds meer van zijn gezag in de stad. Het stadsbestuur besloot dan ook om Anjou niet meer als landsheer te erkennen, hun voorbeeld werd door de Vier Leden van Vlaanderen gevolgd.⁸¹

Francois de Kethulle, heer van Ryhove en trouwe aanhanger van Oranje, moet hierdoor ook aan invloed inboeten. Hij probeerde nog in te praten op de schepenen om Oranjes voorstel toch nog te aanvaarden. Er werd echter niet naar hem geluisterd en hij moest uit de stad vluchten. Men keerde zich dan opnieuw tot Hembyze die op 14 augustus 1584 opnieuw eerste schepen werd.⁸²

81 J. Decavele, "Gent, het Genève van Vlaanderen", In: J. Decavele en D. Coigneau, eds., *Het eind van een rebelse droom: opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*, Gent, Stadsbestuur, 1984, pp. 54-60.

82 N. De Mévergnies en E. Joseph, *Gand en république: la domination Calviniste à Gand (1577-1584)*, Gent, Vannelle, 1940, pp. 56-57.

<u>Schepenen keure</u>	<u>overige termijnen</u>
Joncheer Jan van Hembyze	
Jan van der Vennen	Heuverdeken 1581
Antonis Herman	
Joncheer Jacques Cabiliau	1580(Keure)
Ghilein Dhooghe, d'oude	1580 (Gedele)
Baudewijn Mattheeus	1578(Keure), 1580(Keure)
Joncheer Philips de Grutere	1574(Keure), 1575 (Keure), 1577(voorschepen Keure)
Jan van Oorteghem, d'oude	1578(Gedele)
Jacob Stalins	1578(Keure), 1579(Magistraat onder Hembyze)(Gedele), 1580(Keure)
Jooris de Coninck	1580(Keure)
Lievin van Doorislaere	1581 (Gedele)
Gillis de Knuyt	1579(Magistraat onder Hembyze)(Gedele)
Jan de Vos	1579(Magistraat onder Hembyze)(Keure), 1581(Gedele)

<u>Herekiezers</u>	<u>Stedekiezers</u>
Jonkheer Francois van Provijn	Guillaume Helaut
Lauwereyns de Vleeschauwere	Lievin Tayart
Jonkheer Joos Triest	Jan Bollaert
Jacob Burt	Gillis van den Haute

<u>Schepenen gedele</u>	<u>overige termijnen</u>
Joncheer Francois Triest	
Lievin Heylinc, d'oude	deken weverij; 1579(Tweede magistraat), ontvanger Yssuwe in 1580, 1581 idem,
Nicasius van Deynse	1579(Beide magistraten)(Gedele), 1581 (Gedele)
Joncheer Richardt Utenhove	1580(gedele)
Guillaume Bogaert	
Jan van Huffele	1580(gedele)
Joncheer Antonis Oosterlinc	1573, 1575, 1577(Gedele), 1579(Magistraat onder Hembyze)(Keure), 1581(Gedele)
Jan van Deelee	1580(gedele)
Laureys Thijs	1579(Magistraat onder Hembyze)(Gedele), 1580(Keure)
Joos van Wijnsberghe	1580(gedele)
Lievin Moens	
Cornelis Stuytinck	
Charles van Haute	

83

Voor het eerst zien we dat er slechts een klein aandeel, slechts acht op zesentwintig schepen, geen ervaring op het ambt heeft. Zoals we kunnen verwachten is de schepenbank vrij radicaal getint. Met een sterke aanwezigheid van schepenen die in de onwettige magistraat van 1579 zetelden, zes in totaal⁸⁴. Veel schepenen van het jaar 1580 zetelden in deze schepenbank. De schepenbank van 1580 werd sterk beïnvloed door de radicale fractie van Hembyze, ook al was deze laatste niet meer aanwezig in de stad. Met de benoeming van deze magistraat ging de laatste chaotische fase van de Republiek van start⁸⁵. Iets meer dan een jaar later viel de stad in handen van de Spanjaarden.

83 A. Van Heule en PC. Vander Meersch, *Memorieboek der stad Ghent: van 't jaar 1301 tot 1737*, 3 dl, p. 79.

84 Slechts een hiervan zetelde ook in de magistraat van augustus 1579, in totaal werden slechts twee personen van deze magistraat in de schepenbanken van 1583 opgenomen.

85 In augustus 1584 werd immers deze schepenbanken behouden, deze magistraat zetelde dus tot het einde van de Republiek.

3. Conclusie

Wat opvalt in alle schepenbanken is het grote aandeel van onervaren schepenen. Vanaf het begin van de Gentse calvinistische Republiek ontstaat er een breuk met het verleden, slechts weinig schepenen van vóór de Republiek krijgen een plaats op de banken tijdens de Republiek. Dit verklaart het grote aantal neofieten op de schepenbanken elk jaar. Aangezien er geen groot aantal ervaren schepenen waren kon men niet anders dan veel nieuwe schepenen aanstellen. Doorheen de jaren zien we het aantal nieuwkomers echter gestaag dalen. Tijdens de calvinistische Republiek werd dus een nieuwe politieke generatie gecreëerd. Deze was geen lang leven beschoren. Geen van de schepenen die tijdens de Republiek het ambt bekleedden kregen na de val van de stad nog een schepenambt.

Of de breuk met de oude elite en het daaruit volgende gebrek aan ervaren schepenen gevolgen had voor de effectiviteit van het bestuur zullen we in een later hoofdstuk bespreken. Nadat Hembyze de stad verlaten had bleef de radicale fractie niet bij de pakken zitten, zo hadden ze in de magistratuur van 1580 heel wat invloed. Deze taande echter wat in de jaren die daarop volgden en de magistratuur van 1582 was overwegend gematigd. De gebeurtenissen met Anjou en de daarop volgende terugkeer van Hembyze zorgden ervoor dat de radicalen in augustus 1583 terug aan de macht kwamen.

Hoofdstuk 3: Stadsfinanciën

1. Inleiding.

In dit deel gaan we dieper in op de uitgaven die de stad Gent deed voor en tijdens de calvinistische Republiek. We beginnen bij het jaar 1570 en gaan door tot 1585. De rekeningen volgen echter niet allemaal dezelfde kalender. Aanvankelijk beginnen de stadsrekeningen elk jaar op 10 mei en lopen tot 10 mei van het volgende jaar. Voor de rekening van 1570 betekent dit dat ze begint op 10 mei 1569 en eindigt op 10 mei 1570. Vanaf 1578 verandert de jaartelling echter. Dat jaar heeft twee rekeningen: een gewone die loopt van mei 1577 tot mei 1578 en een tweede van 10 mei tot 15 augustus. Vanaf dan lopen de rekeningen van 15 augustus tot 15 augustus van het volgende jaar. De rekening van het jaar 1579 loopt dus van 15 augustus 1578 tot 15 augustus 1579. Tot 1585 lopen alle stadsrekeningen volgens deze jaartelling.

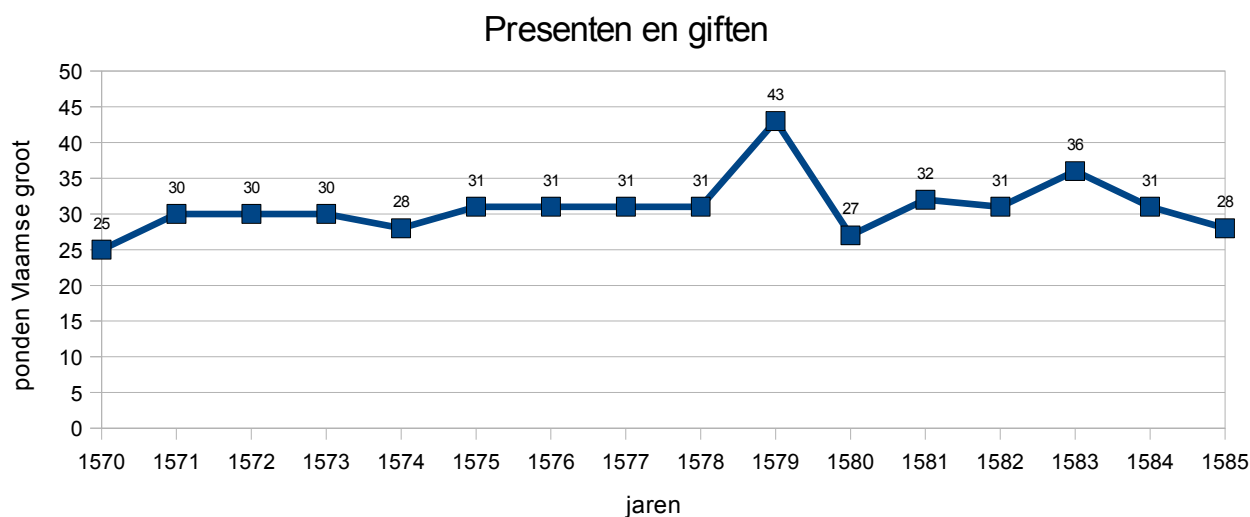
Vanaf 1585 keert men terug naar het oude stelsel. De rekening van dat jaar loopt van augustus 1584 tot mei 1585. Het tweede deel van het jaar 1578 nemen we in de grafieken niet op, waar nodig zullen we deze periode apart behandelen. De uitgavenposten zijn in de rekeningen zelf reeds onderverdeeld. Deze indeling gaan we niet altijd volgen aangezien niet alle onderverdelingen zinvol zijn. De munteenheid die we zullen gebruiken is de Vlaamse groot. We beginnen met de uitgaven die als aparte categorieën in de stadsrekeningen aan te treffen zijn. Let wel dat dit geen exhaustieve lijst is van de uitgaven. Er zijn een aantal uitgavenposten geselecteerd en geanalyseerd die relevant zijn voor deze periode⁸⁶.

⁸⁶ De uitgaven die we hier niet bespreken zijn: de lakenen, reden van boden, reden van schepenen, de taswerken en de openbare werken. Bij deze laatste twee uitgaveposten is niet duidelijk aan welke projecten het geld uitgegeven werd, er staat enkel bij vermeld wie betaald werd of welk materiaal aangekocht werd.

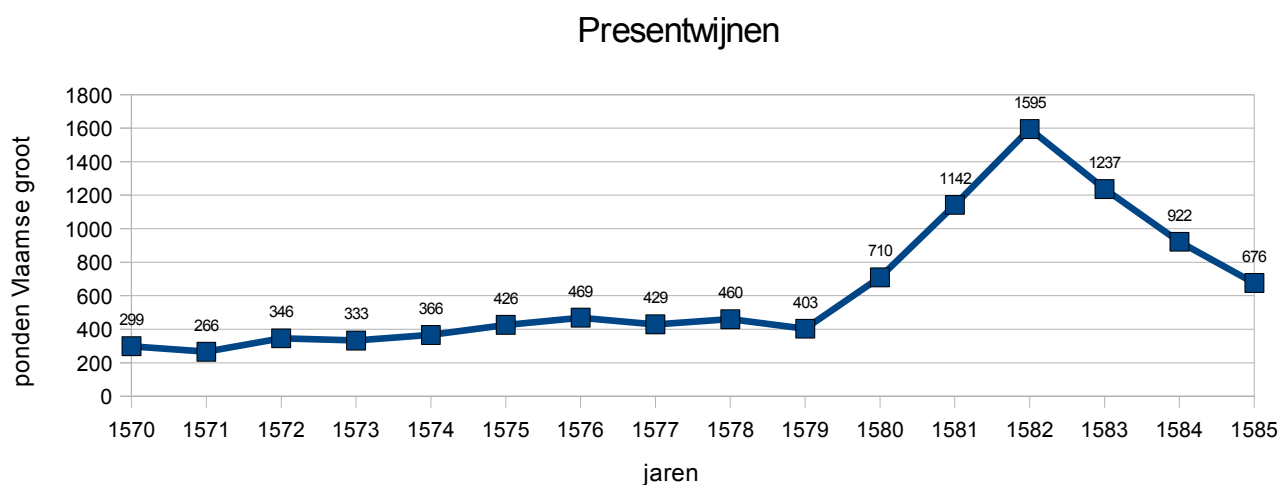
2. Presenten, giften en presentwijnen

“Presenten en giften” en “presentwijnen” zijn twee categorieën die als dusdanig in de stadsrekeningen voorkomen. Presentwijnen zijn kannen of andere hoeveelheden wijn die aan mensen geschonken worden. Presenten en giften zijn sommen geld die geschonken werden of die gebruikt werden om een relatiegeschenk te kopen. In beide categorieën zijn zeer uiteenlopende kosten ingebracht, die lopen van relatiegeschenken tot een vorm van betaling of verloning. Hieronder bekijken we even het verloop van deze kosten vanaf 1570 tot 1585.

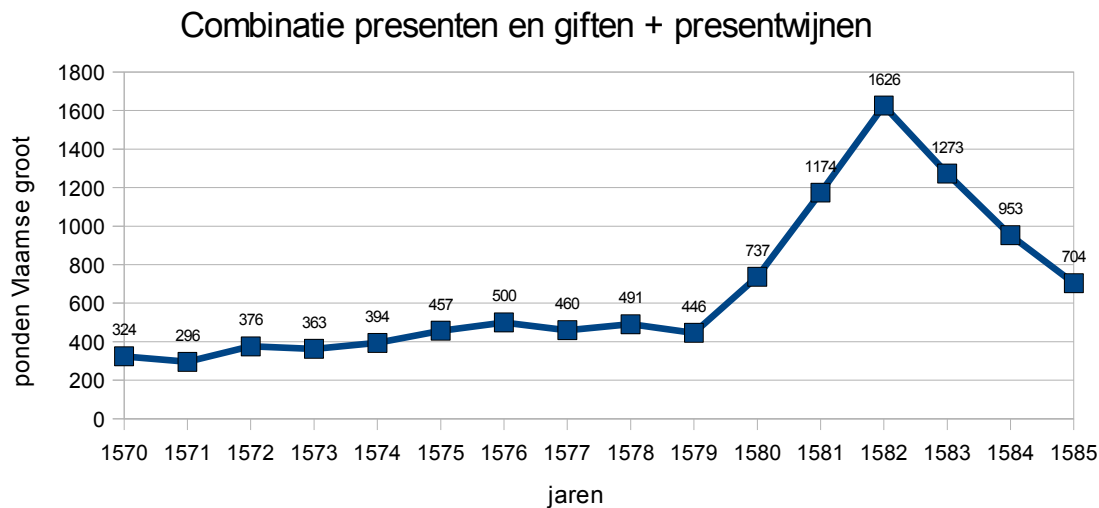
Presenten en giften in ponden Vlaamse groot per jaar:

Presentwijnen in ponden Vlaamse groot per jaar:

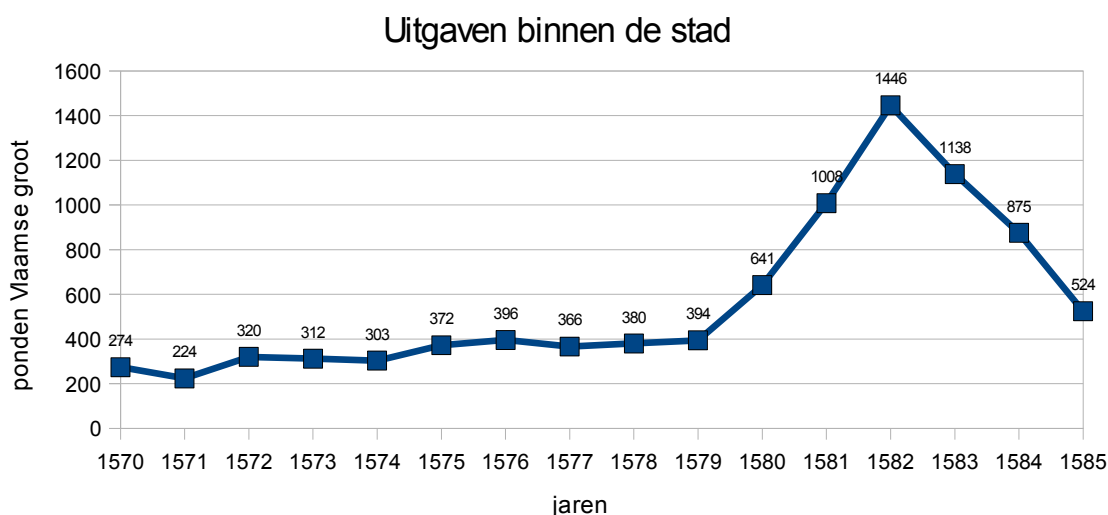
Combinatie van beide uitgavenposten:

De uitgaven aan presenteren en giften zijn duidelijk kleiner dan deze aan presentwijnen. De hoogste uitgave is 43 pond in het jaar 1579 en de laagste is 25 pond in 1570. De uitgaven aan presentwijnen zijn van een heel andere grootteorde. De hoogste uitgave is deze van 1582, toen werd 1595 pond uitgegeven. De laagste uitgave bedroeg 266 pond in het jaar 1571. In de jaren voor de calvinistische Republiek gaan de uitgaven aan presentwijnen lichtjes omhoog om vanaf 1580 de hoogte in te schieten en in 1582 hun hoogtepunt te bereiken. Hierna daalt het gestaag tot het bedrag van 676 pond in 1585.⁸⁷

⁸⁷ SAG, reeks 400: Stadsrekeningen, nrs. 77-94.

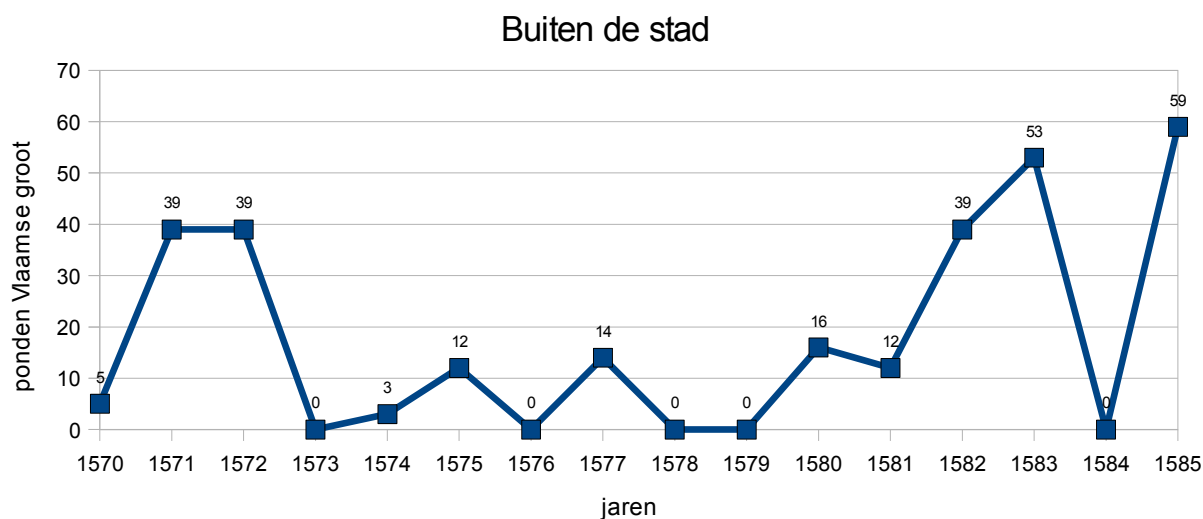
2.1 Uitgegeven aan of door functionarissen binnen de stad

Het meeste geld wordt uitgegeven aan of door functionarissen binnen de stad zoals de bovenstaande grafiek illustreert. Het overgrote deel hiervan wordt samen genomen in een uitgave, “de presentwijnen die op last van de schepenen gezonden en gepresenteerd zijn bij de presentmeester, diverse heren en officiers en diverse gedeputeerden van de stad en vele andere personen”. Op basis hiervan kunnen we echter geen verdere analyse maken. De stijging van de “presenten en giften” en “presentwijnen” in de jaren van de calvinistische Republiek is echter hierdoor veroorzaakt.⁸⁸

2.2. Giften, presenten en presentwijnen uitgegeven voor externe relaties

Heel wat minder regelmatig zijn de relatiegeschenken voor personen van buiten de stad, deze uitgaven werden zeker niet op jaarlijkse basis gedaan:

⁸⁸ SAG, reeks 400: Stadsrekeningen, nrs. 77-94.

De vijf pond uitgegeven in 1570 werd besteed aan wijn voor de Markies De Vitelli met zijn legaten, in 1571 en 1572 is het bestemd voor de gouverneur van Rijsel en in 1574 en 1575 voor de graaf van Roeulx. Vanaf 1577 verandert de situatie in Gent echter drastisch en zijn de uitgaven te situeren in het kader van de Pacificatie van Gent, meer bepaald de delegaties van Holland en Zeeland. Daarboven is er ook een militaire aanwezigheid van troepen van Oranje, onder andere om het Spanjaardenkasteel te beschieten en veroveren. De bevelhebbers hiervan ontvingen ook presentwijn.

Vanaf 1581 zien we dat er ook contacten aangeknoopt worden met de Franse Hugenoten, in dat jaar werd een herbergier negen pond betaald om de heer van Plessy, de ambassadeur van de koning van Navarra, Hendrik IV, van wijn te voorzien. In het jaar 1582 werd drie pond uitgegeven aan wijn voor de heer van Plessy. Later in 1583 werden de ambassadeurs van de koning van Frankrijk die naar het Sas trokken getrakteerd op een halve kan wijn ten bedrage van vier pond. In datzelfde jaar begon men ook wijn te schenken aan de prins van Antoing, dat in de buurt van Doornik ligt.⁸⁹ In 1581 werd hier negen pond voor uitgetrokken en in 1582 tweeëndertig pond.

In 1582 werden ook presentwijnen geschonken aan enkele personen uit Zeeland. De graaf van Zwartenburg ontving twee kannen wijn met een totale kost van achttien pond en zes penningen. In de rekening werd vier pond aangerekend. Ook kreeg Pieter de Rijcker, een lid van de Eerste Raad van Zeeland vier pond voor een halve kan wijn. En tenslotte werd aan de heer van Chimay tijdens zijn verblijf binnen de stad voor 48 pond wijn geschonken. De uitgaven in het jaar 1585 zijn allen gebeurd na de verovering van de stad door Farnese en men probeert terug banden aan te knopen met de Spanjaarden, meer specifiek met de gravin van Roeulx en de baron van Ronse.⁹⁰

2.3. Schuttersgilden

Een andere noemenswaardige uitgave is deze aan de schuttersgilden, een kost die tot en met het jaar 1578 stabiel blijft. De uitgaven zijn te zien in de context van het prijsschieten en papegaaischieten door de schuttersgilden. Er waren verscheidene schuttersgilden actief in Gent. De Gilde van St.-Joris die de kruisboog gebruikte, de gilde van St.-Sebastiaan die de handboog hanteerde en tenslotte de gilde van St.-Antonius die de haakbus gebruikte. In deze jaren is het geld als volgt over de verschillende schuttersgilden verdeeld:

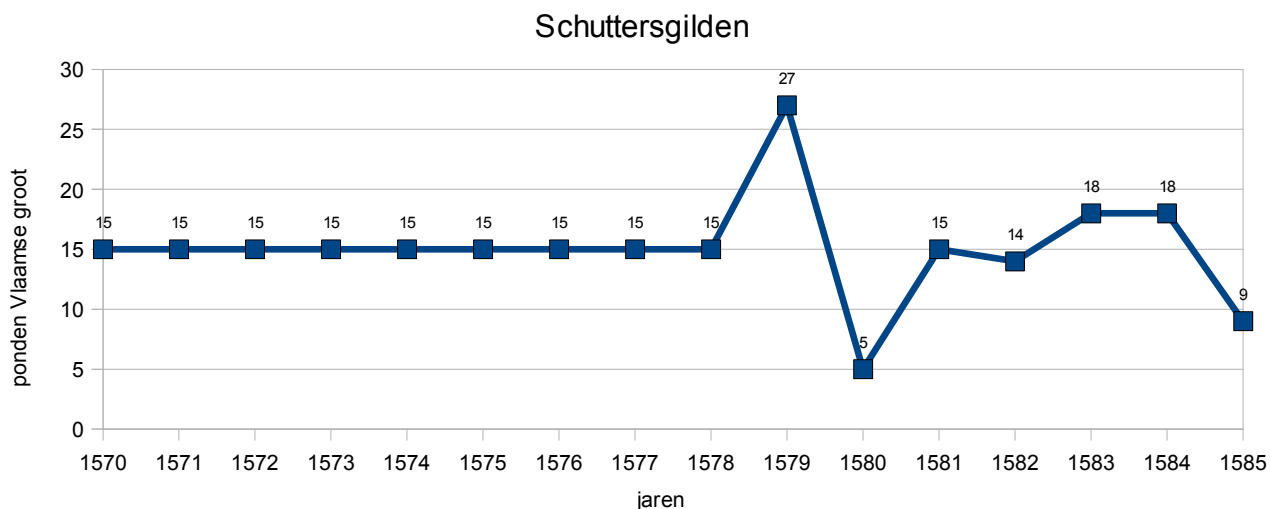
- Gilde van Sint-Joris: 10 pond
- Gilde van Sint-Anthonis: 20 schellingen

89 P. Beusen, H. Rombaut en M. Pauly, “*Bibliografie van de geschiedenis van de steden van België en het Groothertogdom Luxemburg: België Luxemburg*”, Brussel, 1998, Gemeentekrediet, p. 195.

90 SAG, reeks 400: Stadsrekeningen, nrs. 77-94.

- Gilde van Sint-Sebastiaan: 3 ponden 30 schellingen

In 1579 worden de schenkingen aan de Sint-Anthonis en Sint-Sebastiaansgilde verdubbeld, het jaar

erna krijgen ze echter niets terwijl de schenking aan de Sint-Joris gilde in deze jaren op hetzelfde niveau blijft. Vanaf 1582 vermindert de som ten voordele van de Sint-Sebastiaansgilde met twintig schellingen of één pond en vanaf 1583 verhoogde deze van de Sint-Jorisgilde met vier pond. In 1585 ten slotte verdwijnen de presentwijnen geschonken aan de Gilde van Sint-Anthonis en de Gilde van Sint-Sebastiaan compleet.⁹¹ Van Bruaene zegt dat de schuttersgilden hun militaire functie tijdens de calvinistische Republiek verloren. De schutters hadden reeds geleden onder de confiscaties in 1540 en de beeldenstorm in 1566. Toch zou de St. Jorisgilde zijn prestige tot de tweede helft van de zestiende eeuw behouden hebben. De formele band tussen de gilde en de stadsmagistraat bleef behouden. In de jaren 1560 verwelkomde de gilde nog enkele bijzondere leden zoals Willem van Oranje. De calvinistische Republiek was de gildes echter niet wel gezind. Jan van Hembyze, eerste schepenen tijdens de Republiek, werd deken van de gilde in 1577. Toch deinsde hij er niet voor terug om de goederen van de gilde te confisceren en de kapel om te vormen tot een calvinistische tempel. De calvinisten wisten het grote sociale kapitaal van de gilden niet te appreciëren.⁹²

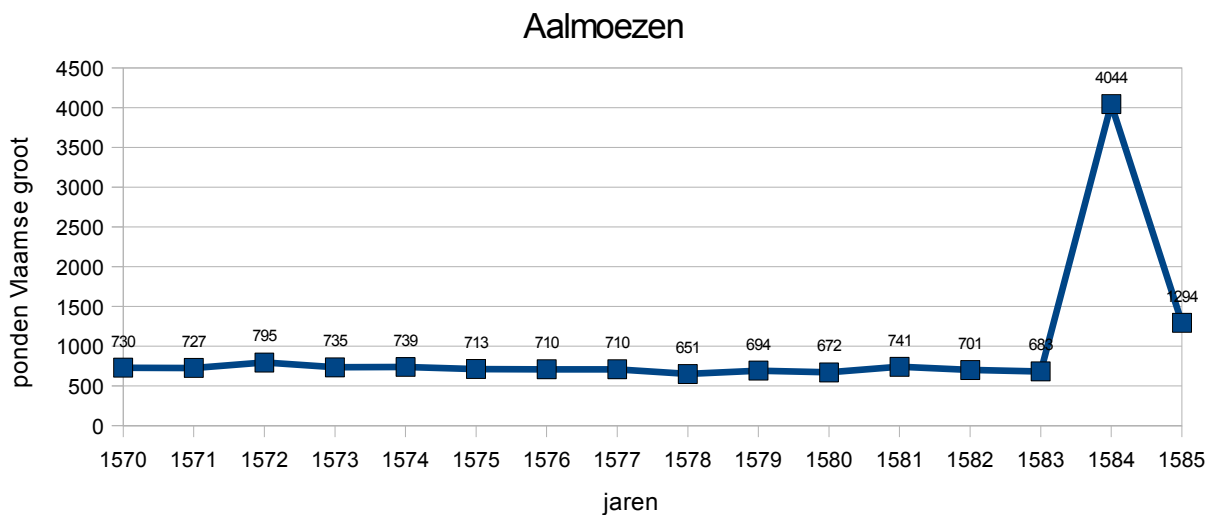
3. Aalmoezen

Onder aalmoezen vinden we in principe de uitgaven aan armen- of ziekenzorg. We zullen echter zien dat dit niet de enige uitgaven onder deze noemer zijn. Aan de hand van de grafiek hieronder kunnen we stellen dat bij de instelling van de Gentse calvinistische Republiek de uitgaven eerst zeer

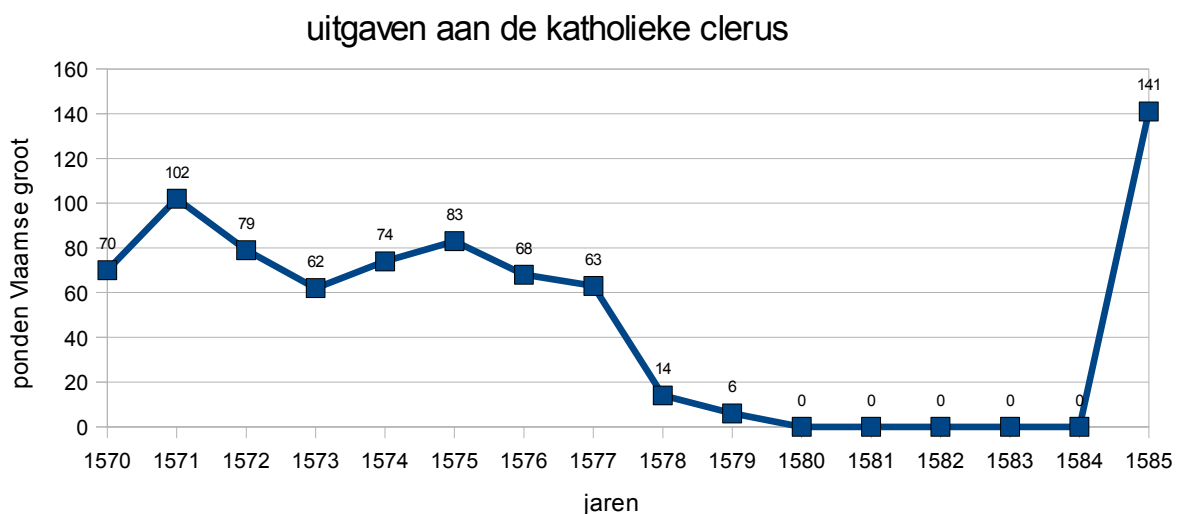
⁹¹ SAG, reeks 400: Stadsrekeningen, nrs. 77-94.

⁹² A-L. Van Bruaene, "A breakdown of civic community? Civic traditions, voluntary associations and the Ghent Calvinist Regime (1577-1584)", in: *Sociability and its Discontents. Civil Society, Social Capital, and their Alternatives in Late Medieval and Early Modern Europe*, pp. 273-291.

licht dalen.

3.1 Katholieke aalmoezen

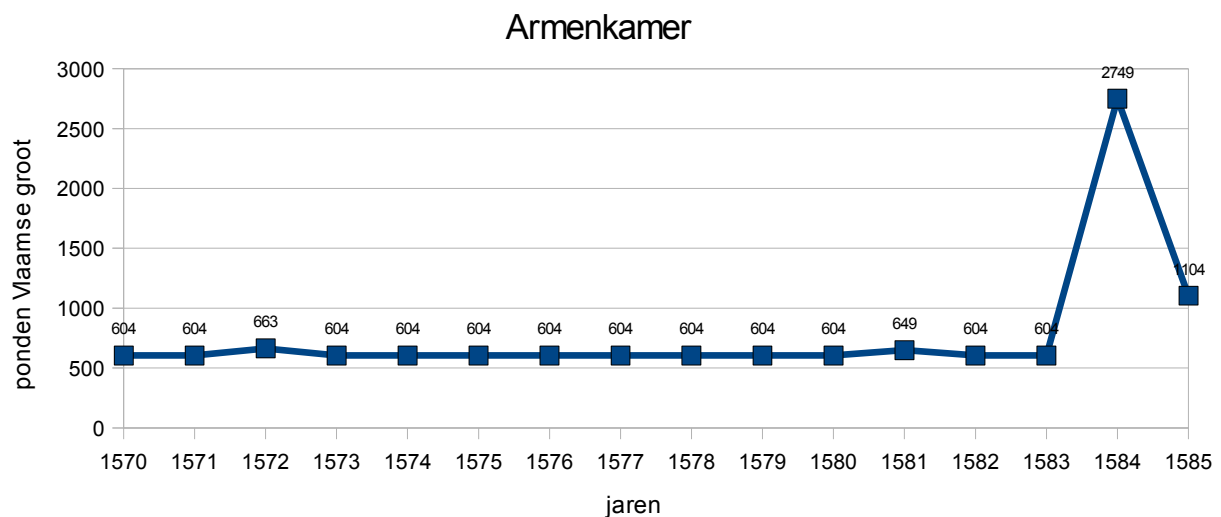
Dit is voornamelijk te wijten aan het verdwijnen van de uitgaven aan de katholieke clerus tijdens de calvinistische Republiek. Een belangrijk punt op de agenda van het stadsbestuur was het installeren van de calvinistische eredienst en het beknotten van deze van de katholieken. We zien duidelijk een daling van de uitgaven aan katholieke broeders of clerus vanaf 1578. Vanaf 1580 verdwenen de giften aan katholieken quasi helemaal. De uitgaven in de periode voor de calvinistische Republiek aan de katholieken werden niet alleen aan armenzorg besteed.

De clerus werd ook betaald voor missen die ze opdienden, meestal zeven pond per jaar. De grootste uitgaven werden gedaan naar aanleiding van de moeilijke situatie waarin de clerus zich bevond en de "Dieren Tijd". Slechts een klein deel werd expliciet aan de katholieke armen of ziekenzorg

besteed. De uitgaven in 1578 zijn te verklaren doordat deze rekening in mei 1577 begon te lopen, toen de katholieken nog de plak zwaaiden.⁹³ In 1585 daarentegen werd maar liefst honderd pond gegeven aan religieuzen van het hospitaal van de Bijloke om er de zieken te verzorgen. Ook kregen enkele kloosters en kerken compensatie voor de schade die hun goederen tijdens de Republiek opgelopen hadden. Tijdens de Gentse calvinistische Republiek werden immers heel wat kerkelijke goederen omgevormd of vernietigd.⁹⁴ In totaal werd hieraan 29 pond uitgegeven. Het ziet er dus naar uit dat de kerkelijke instellingen opzij geschoven waren tijdens de Republiek.⁹⁵

3.2 Armenkamer

De grootste uitgavenpost zowel voor, als tijdens de Republiek was zonder twijfel de Armen kamer, in de rekeningen “*Gemeen Armen*” genaamd.

Zoals we kunnen zien is er elk jaar een uitgave van zeshonderd en vier pond, met uitzondering van de jaren 1572, 1581, 1584 en 1585. De extra uitgaven in 1572 en 1581 zijn te wijten aan de verzorging van mensen die besmet zijn met de pest. In 1584 en 1585 zien we de uitgaven spectaculair stijgen. Veel verdere informatie wordt hier helaas niet voor gegeven. We kunnen hieruit echter concluderen dat de druk op de bevolking in de laatste jaren zwaar toenam en dat de levensomstandigheden in de stad steeds minder leefbaar werden.

Een andere uitgave in het jaar 1584 die dit illustreert zijn de aalmoezen die gegeven werden aan het hospitaal van de Bijloke. In tegenstelling tot de uitgave aan het hospitaal in 1585 werd dit niet aan religieuzen gegeven maar aan de huismeester, Jan Pandelaert. Hieruit kunnen we besluiten dat de

93 A. Despretz, “De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek”, in: *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, 17 (1963), pp.9-11.

94 A. Despretz, *op. cit.*, pp. 21-58.

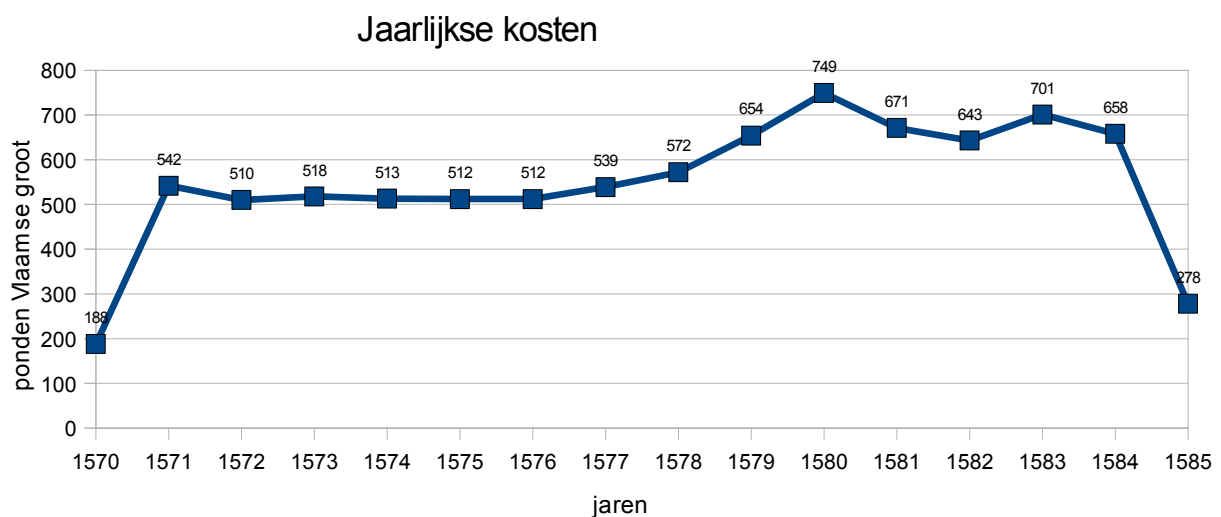
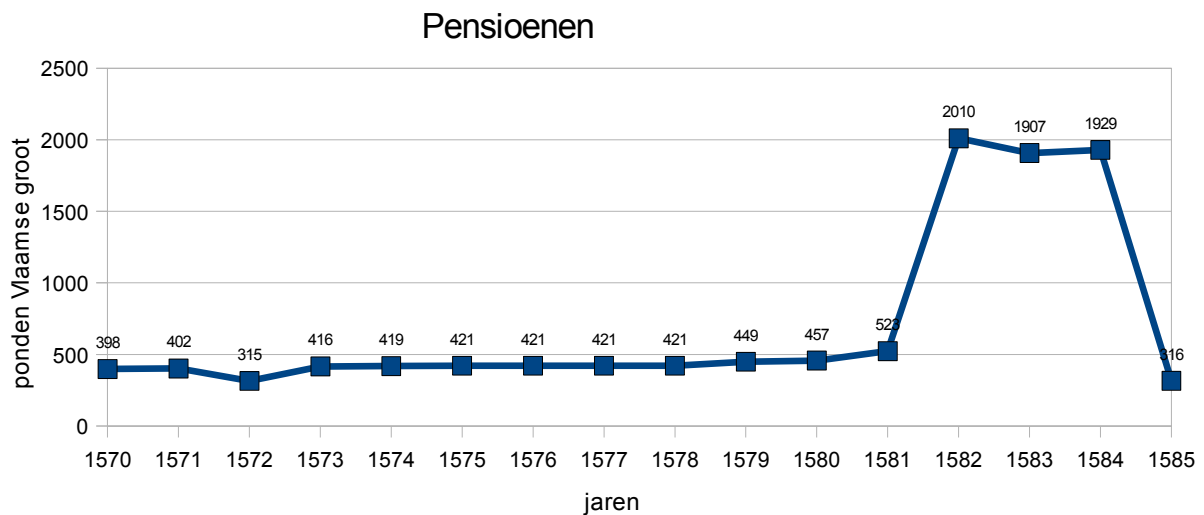
95 SAG, reeks 400: Stadsrekeningen, nrs. 77-94.

pest in de laatste jaren van de Gentse calvinistische Republiek een groot probleem vormde.⁹⁶

4. Pensioenen, jaarlijkse kosten, extraordinaire kosten en ordinaire kosten

4.1 Algemeen

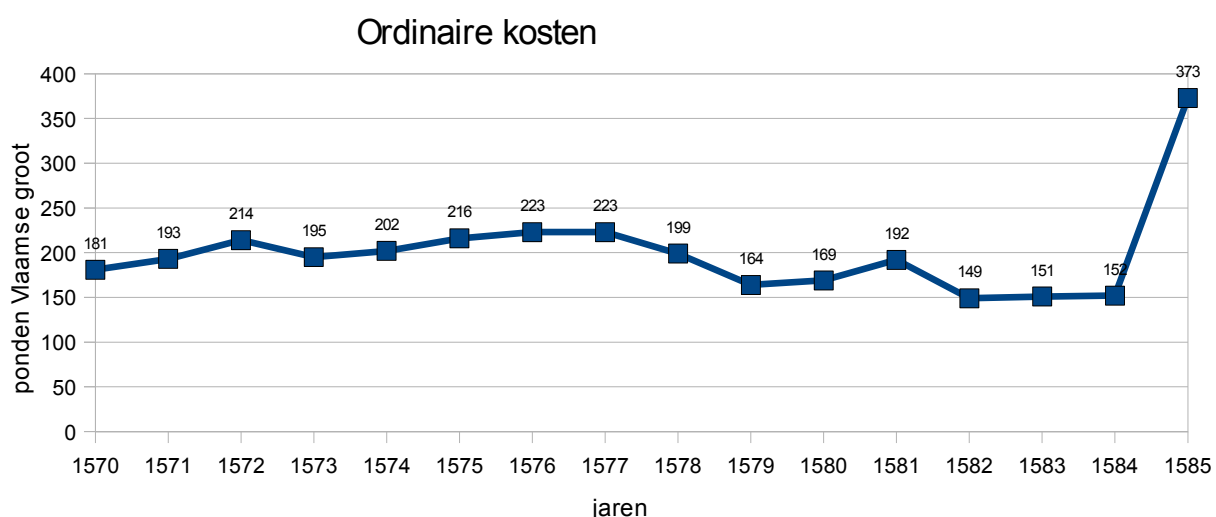
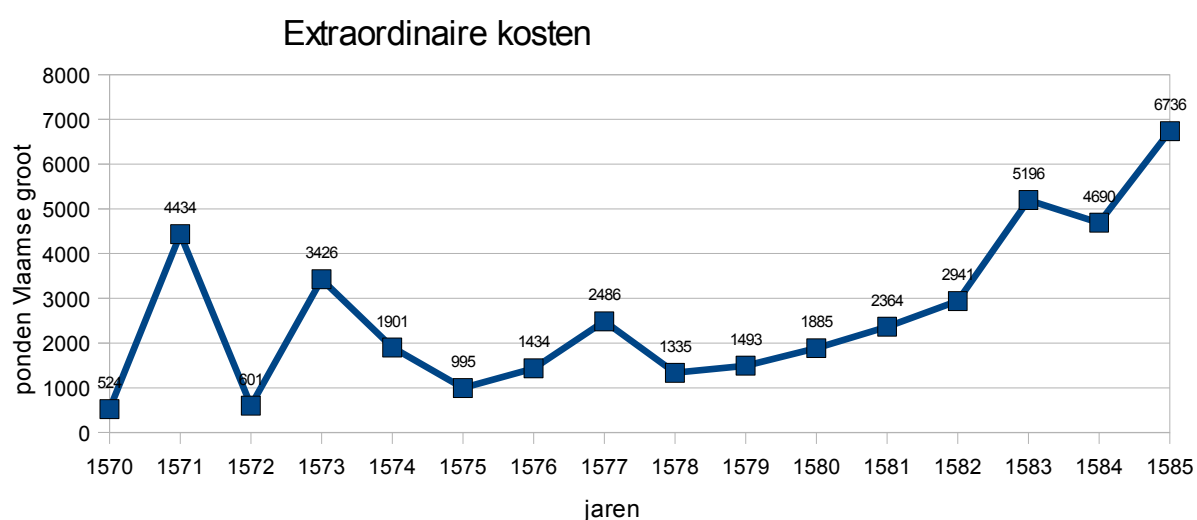
Onder de titels: pensioenen, jaarlijkse kosten, extraordinaire kosten en ordinaire kosten zijn er veel verscheidene themata te onderscheiden. We bekijken eerst de algemene evolutie van deze uitgaven om later meer in detail na te gaan wat er precies verandert. De pensioenen zijn bij benadering de verschillende lonen die de stad ieder jaar moet betalen. Deze uitgave blijft heel lang stabiel tot deze in de latere jaren van de Gentse Republiek merkbaar zal stijgen zoals de grafiek hieronder aantoont.

De jaarlijkse kosten zijn zoals de naam laat vermoeden kosten die jaarlijks betaald worden. De

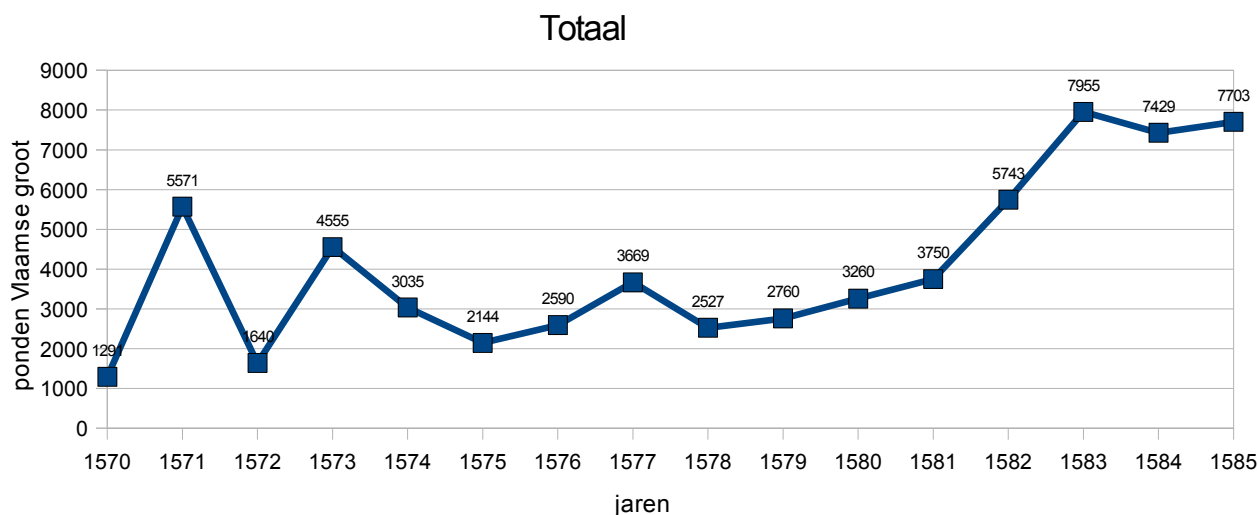
⁹⁶ SAG, reeks 400: Stadsrekeningen, nrs. 77-94.

uitgaven zijn van zeer diverse aard. Ze gaan van de pareerhabijten van de hoog- en onderbailluw tot de lonen van de trompetters. Zoals in alle uitgaven die we in dit stuk bespreken gaat het gros van de uitgaven hier naar lonen. Ook hier zien we dat de kosten in de jaren voor de Republiek vrij stabiel blijven. Hierna stijgen ze net als de pensioenen. Het meeste geld werd echter besteed aan de extraordinaire kosten. Deze uitgaven zijn zeer onregelmatig. We zien dat er grote uitgaven zijn in het jaar 1571 en van 1573 tot 1577. Tijdens de calvinistische Republiek worden de kosten steeds hoger. Het oplopen van deze kosten is voor een groot deel verbonden met de kosten die gepaard gaan met de verdediging van de stad.

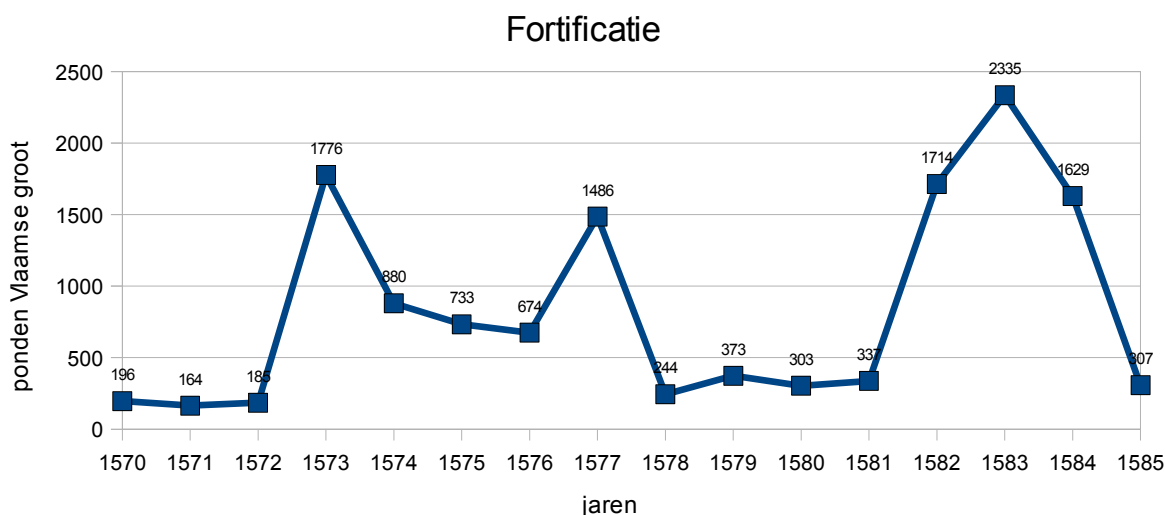
Onder de ordinaire kosten vallen vooral de werkingskosten van beide schepenhuisen, zaken zoals kaarsen, papier, boeken, etc. In tegenstelling tot de andere uitgaven dalen de kosten hier tijdens de

calvinistische Republiek. Dit zou eventueel te wijten kunnen zijn aan een verminderde activiteit van de schepenhuisen. Als we deze uitgaven samen in een grafiek verwerken komen we tot volgend resultaat:

Tijdens de calvinistische Republiek stijgen de uitgaven duidelijk tot ze van 1583 tot 1585 hun hoogtepunt bereiken. Hoewel een groot deel van deze uitgaven de lonen van de ambtenaren betreft blijven deze kosten vrij stabiel en zorgen andere kosten voor de verschuivingen.⁹⁷

4.2 Fortificatie

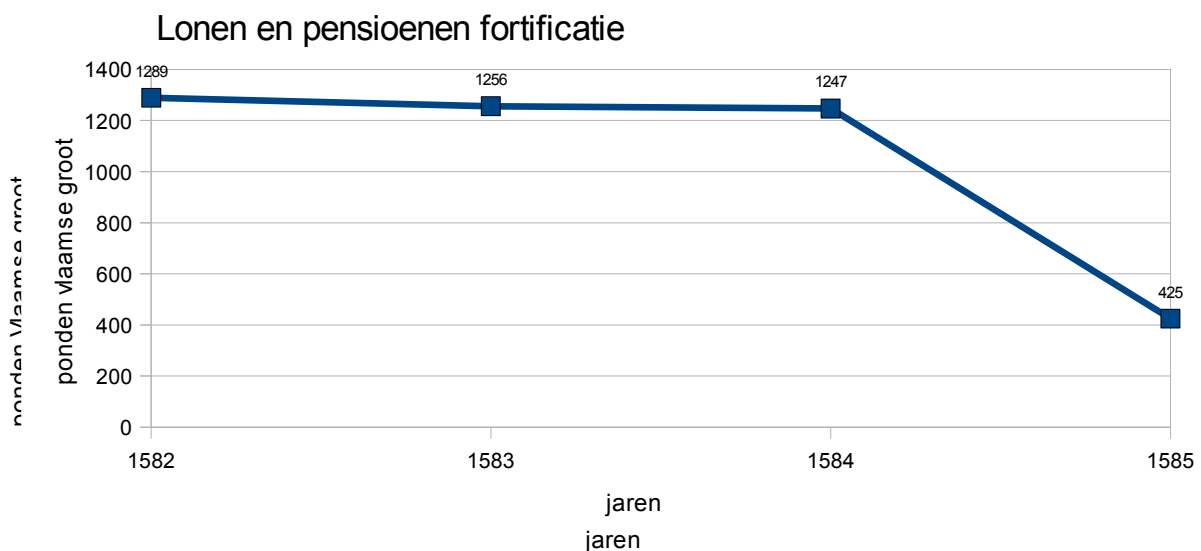
De eerste uitgavenpost die we hiervan onder de loep nemen is deze van de fortificatie. Met fortificatie bedoelen we de verdediging van de stad en niet de versterkingswerken. Deze kost heeft

⁹⁷ SAG, reeks 400: Stadsrekeningen, nrs. 77-94.

een hele grote invloed op het verloop. Bij een eerste blik op de data kunnen we zien dat de uitgaven net voor de instelling van de calvinistische Republiek groter zijn dan in de beginjaren van de Republiek. De uitgaven stijgen fel vanaf 1573 tot 1578 wanneer de uitgaven naar een lager peil zakken. De uitgaven blijven echter hoger dan vóór 1573.

De stijging vanaf 1573 is te wijten aan een nieuwe uitgave aan de wacht die zowel overdag als 's nachts ingesteld werd om de groeiende onrust in deze periode het hoofd te bieden. In de rekening van het jaar 1578, de eerste die betrekking heeft op de calvinistische Republiek, zien we dat de ambachten ook betrokken werden. De kleine neringen en de weverij hebben elk zeven zwaarddragers die door de stad bezoldigd worden. Vanaf 1582 stijgen de kosten van de stadsverdediging opnieuw maar de aard van deze stijging is anders dan in de jaren vóór de Republiek.

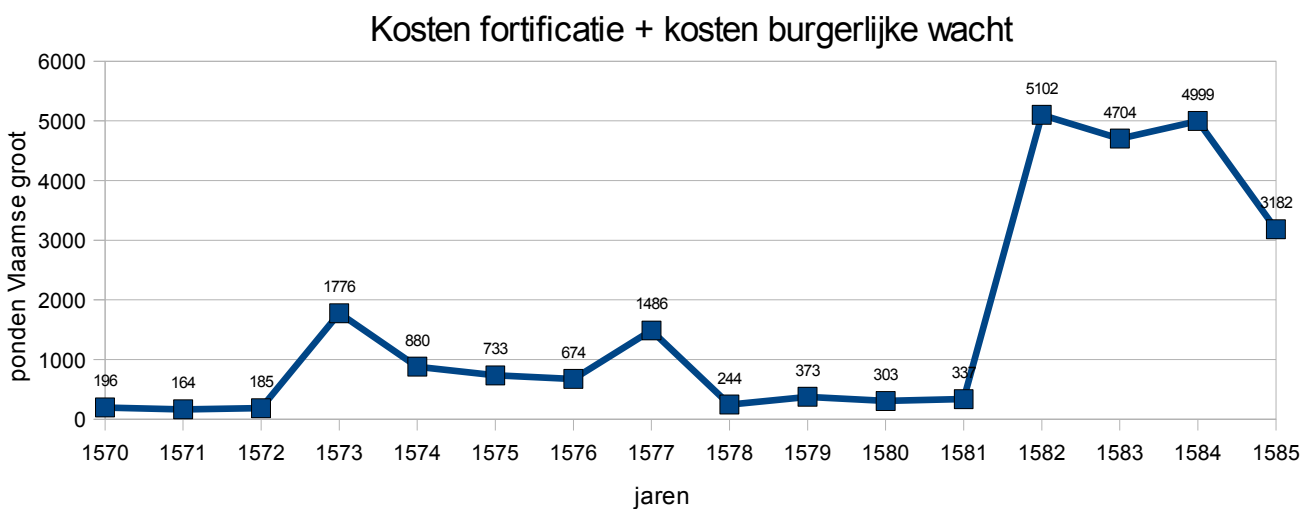
Tijdens de latere jaren van de Republiek zijn de extra kosten voor de stadsverdediging ondergebracht bij de pensioenen. Dit zijn lonen en zijn duurzamer van aard dan de extraordinaire kosten waarin de uitgaven aan de wacht in de jaren 1573 tot 1577 in ondergebracht waren. In de latere jaren van de calvinistische Republiek werden er dus mensen in min of meer vaste loondienst ingeschakeld voor de stadsverdediging. Dit kan er op wijzen dat het stadsbestuur er min of meer van uit ging dat de oorlogssituatie langere tijd zou aanhouden.

Buiten de uitgaven opgenomen in de pensioenen, jaarlijkse kosten, extraordinaire kosten en ordinaire kosten, vinden we in de stadsrekeningen in de jaren 1582 tot 1585 ook nog een uitgave aan de burgerwacht. De uitgaven staat in de stadsrekeningen beschreven als uitgaven betreffende stoffen en andere materialen gebruikt door de burgerwacht. Deze burgerwacht was oorspronkelijk opgericht door de hertog van Parma in het wonderjaar.

Tijdens de Gentse Republiek kende deze een heropleving. Volgens Despretz zouden er ongeveer drieduizend stadbewoners deel uitmaken van de burgerwacht. Deze zou evenwel uitgebreid zijn in 1579 op aandringen van Hembyze.⁹⁸ Als we kijken naar de uitgaven aan materialen ervoor in de finale jaren van de Republiek kunnen we concluderen dat de burgerwacht een cruciale rol vervulde in de verdediging van de stad.

Als we deze uitgave er bij rekenen komen we tot volgend resultaat:

In de slotjaren van de calvinistische Republiek werd er dus gemiddeld ruim 26 keer meer uitgegeven dan in een normaal jaar zoals 1572.⁹⁹ De verdediging van de stad had in deze jaren dus een buitengewone impact op de stadsfinancien. De enorme stijging van de pensioenen, ordinaire, jaarlijkse en extraordinaire kosten zijn hier hoofdzakelijk aan te wijten en ook buiten deze uitgaven werden er aanzienlijke inspanningen geleverd voor de verdediging van de stad.¹⁰⁰

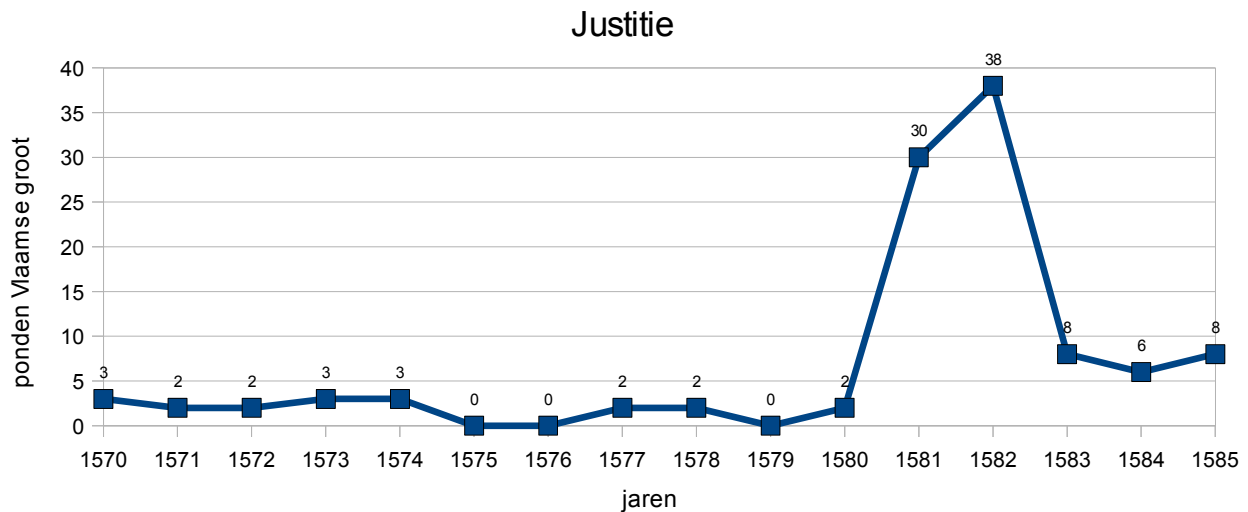
98 A. Despretz, “Stadsversterkingen en burgerwacht tijdens de instauratiejaren der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)”, in: *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, 20 (1966), pp.14-18.

99 Hier gebruiken we het gemiddelde van de jaren 1582, 1583 en 1584. Aangezien het jaar 1585 slechts gedeeltelijk binnen de calvinistische republiek valt. De rekening begint immers in augustus 1584 en de stad Gent valt op 17 september 1584.

100SAG, reeks 400: Stadsrekeningen, nrs. 77-94.

5. Justitie

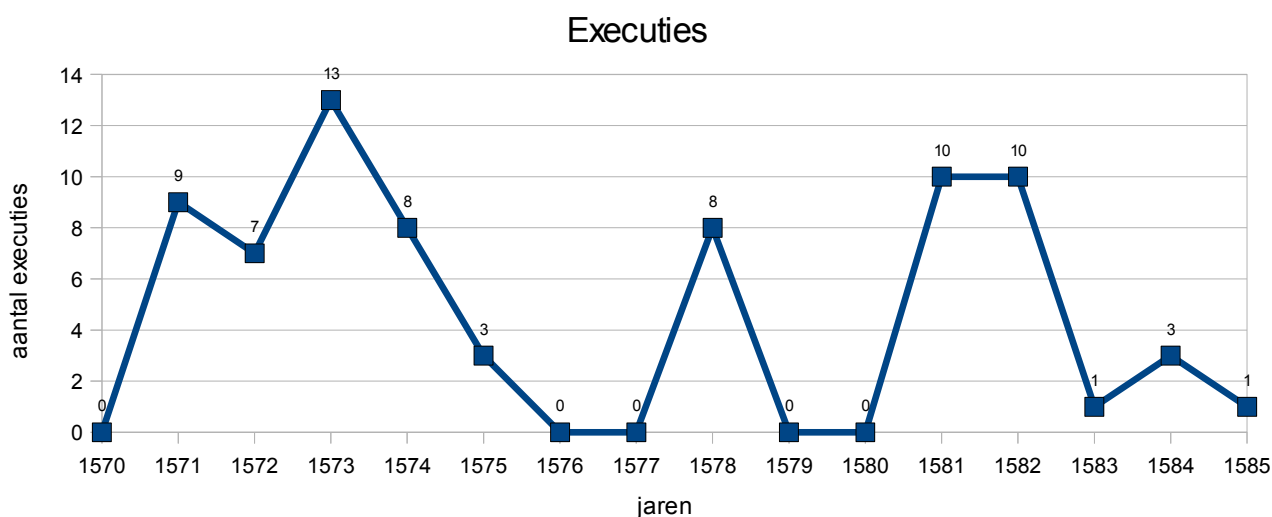
Onder justitie vinden we de uitgaven aan executies, de jaarlijkse lonen van de scherprechters alsook de kosten van de pijnkelder. Deze uitgaven zijn laag maar kunnen een indicatie vormen voor de openbare orde in de stad. Hieronder een overzicht:

In de eerste jaren van de Republiek is er niet veel verschil tegenover de periode ervoor. In 1581 en 1582 zien we dat de uitgaven sterk gestegen zijn. Dit kan wijzen op een verstrenging van het regime. Als we echter kijken naar het aantal executies stellen we vast dat de kost niet in verhouding staat tot het aantal executies. Wat betreft de calvinistische Republiek zijn de jaren 1581 en 1582 drukke executiejaren. 1578 was ook een uitzonderlijk jaar. Toen werden er 8 personen ter dood gebracht. In het tweede deel van 1578 dat loopt vanaf mei tot augustus en dat niet opgenomen is in de grafiek vinden ook 8 executies plaats.¹⁰¹ Dit is waarschijnlijk te verklaren door de veroordeling van de Gentse minderbroeders en augustijnen op beschuldiging van sodomie.¹⁰²

¹⁰¹Het aantal executies is gebaseerd op het aantal laatste maaltijden dat toegediend is per jaar volgens de informatie te vinden in de stadsrekeningen.

¹⁰²J. Decavele, "Brugse en Gentse mendicanten op de brandstapel in 1578", in: *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden, Liber amicorum Prof. dr. M. Baelde*, Gent, 1993, pp. 73-93.

Het hoge aantal executies in de periode vóór de Republiek is waarschijnlijk te wijten aan de vervolging van de ketteren. Van de meeste executies wordt niet vermeld wie er terecht staat maar in 1571 werden zeker 3 anabaptisten ter dood gebracht. Wat betreft de Republiek zien we dat het gros van de executies zich in het jaar 1578 en de periode van 1581 tot 1582 bevind¹⁰³. Maar ook in de laatste drie jaren van de republiek vinden enkele executies plaats en zijn de uitgaven aan justitie hoger dan gemiddeld. Dit kan betekenen dat vanaf 1581 de interne orde in de stad onder druk komt te staan.¹⁰⁴

6. Speciale uitgaven

Speciale uitgaven zijn uitgaven die slechts uitzonderlijk in de stadsrekeningen voorkomen maar desalniettemin niet opgenomen worden in de andere grote categorieën. Een eerste uitzonderlijke uitgave is de inkoop van graan in de jaren 1582 en 1583. Vanaf deze jaren werd Gent steeds meer bedreigd door de Malcontenten en het leger van Farnese. Een belegering van de stad was niet langer ondenkbaar. Dit zal waarschijnlijk een van de redenen geweest zijn waarom de stad in het jaar 1582 voor 1514 pond en in 1583 voor 4335 pond graan inkocht. Gent ondersteunde bij tijd ook andere steden door er voedsel naar te sturen. In maart 1583 ging een konvooi met voedsel naar Aalst.¹⁰⁵

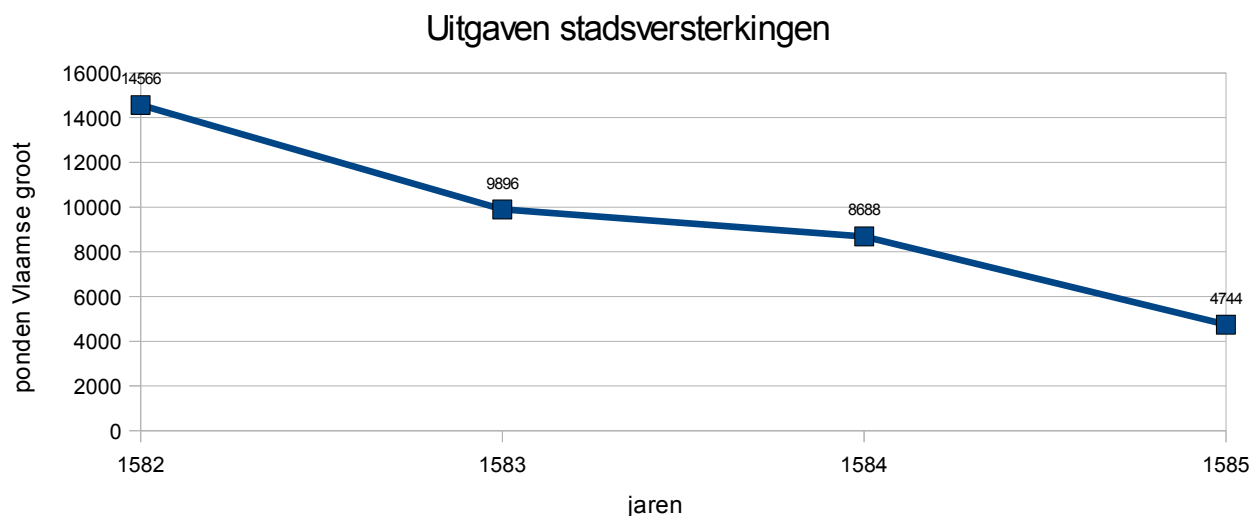
Een ander gevolg van de toenemende oorlogsdreiging zijn de groeiende uitgaven aan de stadswallen. Aan de bastionering van de stad was men al begonnen in het jaar 1577 omdat de oude stadsomwallingen niet meer opgewassen waren tegen het toenmalige geschut. Toch zien we in de

¹⁰³Zowel in de periode mei 77 tot mei 78 als deze van mei 78 tot augustus 78 vinden er 8 executies plaats.

¹⁰⁴SAG, reeks 400: Stadsrekeningen, nrs. 77-94.

¹⁰⁵A. van Heule, *Memorieboek der stad Ghent : van 't j. 1301 tot 1737*, Gent, Annot-Braeckman, v3 pp. 71-82 (Maetschappij der Vlaemsche Bibliophilen. 2e serie 15).

stadsrekeningen dat deze werken een financiële impuls kregen in de latere jaren van de calvinistische Republiek. Dit wordt duidelijk in onderstaande grafiek.

De geleverde inspanningen zijn uitzonderlijk groot. In 1582 werd maar liefst 14566 pond aan de stadsversterkingen uitgegeven en ook in de jaren die daarop volgden werden aanzienlijke bedragen besteed aan de stadsomwallingen, 9896 pond in 1583, 8688 pond in 1584 en 4744 pond in 1585. Bij het jaar 1585 moeten we echter opmerken dat dit geld uitgegeven werd aan het herstellen van het Spanjaardenkasteel.

Van een totaal andere orde is de aankoop van de tollén van Biervliet in 1581. De stad Gent kocht de tollén voor 24 jaar en de koop ging in op 7 december 1580. De prijs voor deze koop was 59833 pond 4 schellingen en 6 deniers tournois. Dit kunnen we omrekenen naar 7977 ponden 14 schellingen en 14 penningen Vlaamse groot. In datzelfde jaar werd hiervan 3666 pond 13 schellingen en 4 penningen Vlaamse groot betaald. De rest werd in latere jaren afbetaald.¹⁰⁶

¹⁰⁶SAG, reeks 400: Stadsrekeningen, nrs. 77-94.

7. Conclusie

We kunnen stellen dat in de beginjaren van de calvinistische Republiek slechts minieme veranderingen in de stadsfinanciën zichtbaar zijn. Voor pensioenen, jaarlijkse kosten, extraordinaire kosten en ordinaire kosten zien we de uitgaven zelfs stijgen na enkele jaren van verhoogde uitgaven aan de stadswacht in deze onrustige tijden. Er zijn echter een paar kleine verschuivingen zoals het stoppen van betalingen aan katholieke instellingen.

De grote ommekeer komt er in het jaar 1582 wanneer de uitgaven aan de stadsomwallingen, graan en stadsverdediging de hoogte inschieten. Het is duidelijk dat in deze periode de dreiging voor de stad zeer reëel werd. In de laatste jaren voor de val van Gent zien we ook dat er meer en meer geld aan armenzorg en aan de verzorging van de zieken en gewonden uitgegeven werd. We kunnen dus veronderstellen dat de bevolking het zwaar te verduren kreeg in deze periode en dat epidemieën voor grote problemen zorgden.

Hoofdstuk 4: het beleid van de stadsmagistraat

1. Inleiding

Over het beleid van de stadsmagistraat tijdens de Gentse calvinistische Republiek is nog weinig specifiek onderzoek gedaan. Er is het werk van Despretz betreffende de zogenaamde vestigingsperiode. Deze periode laat Despretz beginnen op 28 oktober 1577. Toen werden de hertog van Aarschot en andere vooraanstaande edelen gevangengenomen door Ryhove. Als eindpunt kiest hij voor de herstelling van het wettelijke gezag door Oranje op 20 augustus 1579 en Hembyzes vertrek uit de stad negen dagen later.¹⁰⁷ De overige vijf jaren van de calvinistische Republiek bespreekt hij niet.

Johan Decavele besprak dan weer de hele periode van de Gentse Republiek maar concentreerde zich eerder op de evolutie van het calvinisme in de stad. Decavele heeft ook meer aandacht voor de positie van Gent in Vlaanderen en de Verenigde Provinciën en minder voor de interne gebeurtenissen te Gent. In volgend hoofdstuk onderzoeken we het beleid en de houdingen van de stadsmagistraat gedurende de calvinistische Republiek. De voornaamste bronnen die we hiervoor aanwenden zijn de resolutieboeken van de keure, de voorgeboden en de reeds besproken stadsrekeningen.

107A. Despretz, "De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek", in: *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, 17 (1963), p9.

2. De magistraat van half mei 1577

In mei 1577 werd de laatste magistraat voor de instelling van de Gentse calvinistische Republiek volgens de regels van de Karolijnse Concessie ingezworen. Toen was Don Juan nog aan de macht als gouverneur van de Nederlanden en had de katholieke fractie de bovenhand in de Staten-Generaal.¹⁰⁸ Deze magistraat, die normaal aan de macht zou blijven tot mei 1578, was dus in principe trouw aan Don Juan en kan gezien de context van de benoeming bezwaarlijk revolutionair en calvinistisch genoemd worden.¹⁰⁹ Deze conclusie wordt bevestigd als we de houding van de magistraat onderzoeken.

Toen de hertog van Aarschot weigerde in zijn hoedanigheid van gouverneur van Vlaanderen de door de Staten-Generaal herstelde privileges af te kondigen viel dit te Gent in slechte aarde. Ryhove maakte hier gebruik van om met de instemming van Willem de Zwijger een staatsgreep te plegen en Aarschot, de heren van Moeskroen, Rassenghem, Eecke, Zweveghem, Hessels, de la Porte, Visch en de bisschoppen van Brugge en Ieper op 28 oktober gevangen te nemen.¹¹⁰ Vier dagen later op 1 november werd het Comité der XVIII mannen opgericht. Deze gebeurtenis staat kort genoteerd in het resolutieboek van de keure met de vermelding dat dit zonder medeweten van de schepenen van beide banken gebeurd is.¹¹¹

Toen dit nieuws de Staten-Generaal bereikte was deze ontstemd en hij liet dit ook blijken in een brief aan de schepenen waarin ze naar de rechtvaardiging van de arrestatie vroegen. De andere drie leden van Vlaanderen vroegen ook uitleg en stuurden hiervoor enkele gedeputeerden. Ze wensten de vrede en de unie tussen de verschillende staten te beschermen. Op 10 november slaagde de stadsmagistraat er in om de invrijheidstelling van de hertog te bewerkstelligen. In het huis van François vande Kethulle, heer van Ryhove, werd een contract gesloten tussen de hertog van Aarschot enerzijds en Jan van Hembyze, de heer van Ryhove, Gillis Borluut en Jan van Pottelbeerghe anderzijds.¹¹²

Al snel zou blijken dat dit door het comité der XVIII mannen niet gesmaakt werd. De daaropvolgende dag maakte het comité aan de schepenbanken duidelijk dat de huidige magistraat niet conform was met de privileges van de stad. Daarom wilde het comité de Staten-Generaal vragen om commissarissen te sturen voor de vernieuwing. Op 15 november werd dit voorstel

108J. Decavele, *Vlaanderen tussen Spanje en Oranje: Willem de Zwijger en de Lage Landen in de zestiende eeuw*, Gent, Stadsbestuur, 1984, pp. 85-87.

109Hoewel Jonker Jan er wel deel van uitmaakte.

110Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, p. 10.

111SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

112SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

aanvaard door de drie leden van de stad.¹¹³

Het comité wilde deze magistraat zo snel mogelijk uitschakelen. Deze liet echter nog van zich horen. De heer van Moeskroen, hoogbailluw van de stad Gent, was ook door Ryhove gevangen genomen. Op 16 november verzochten de schepenen van de keure de XVIII mannen om de heer vrij te laten vanwege zijn goede werk dat hij voor de stad gedaan had. Het comité ging hier echter niet op in. Hoewel het comité der XVIII mannen uiteindelijk aan het langste eind trok en de magistraat op 14 januari 1578 werd vernieuwd, boden de schepenen aanvankelijk heel wat weerwerk.¹¹⁴

Op godsdienstig vlak volgde deze magistraat de lijnen van de Pacificatie van Gent. De katholieke processies vonden plaats zoals gewoonlijk. Waar nodig werden voorzorgen genomen om katholieke feestelijkheden te beschermen. Bij het weinige anti-clericale geweld dat plaatsvond werd dan ook opgetreden. Bij het instellen van de wachtdienst op 30 oktober werden ook de geestelijken verplicht om hieraan mee te werken. Mogelijks opgelegd door het comité der XVIII mannen, die hiervoor bevoegd waren.¹¹⁵

Deze magistraat volgde dus de, op dat moment, eerder katholieke lijn van de Staten-Generaal en niet deze van Willem de Zwijger. Ze handhaafde de regels van de Pacificatie van Gent en verzette zich ook tegen de gevangenne van de Hertog van Aarschot en de andere edelen. Hierdoor kwam ze evenwel in conflict met de revolutionairen. Uiteindelijk werd deze magistraat vervangen na de wetsvernieuwing van 14 januari 1578.

3. De magistraat vanaf januari 1578 tot augustus 1579

Voor deze periode beschikken we maar over beperkt bronmateriaal. Het resolutieboek van de keure ontbreekt grotendeels.

3.1. Het religieuze beleid

3.1.1 Anti-katholieke acties

Na de magistraatsvernieuwing in 1578 duurt het niet lang voor de eerste maatregelen tegen de katholieke clerus genomen worden. Men viseert hierbij vooral de biddende orden, de Augustijnen, de Carmelieten, de Dominicanen en de Franciscanen. In de zestiende eeuw genoten deze, vanwege

113SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

114SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

115SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 154r-166r.

hun genotzucht en geldbejag, geen al te beste reputatie.¹¹⁶ De vijandige houding tegenover de orden was mede het gevolg van de precaire militaire en politieke situatie. Na de nederlaag van het leger van de Staten-Generaal te Gembloers op 31 januari 1578 werd de Spaanse dreiging erg reëel en zag men de katholieken als mogelijke verraders. Het centrale bestuur eistte op 22 april van de geestelijken een eed van trouw aan aartshertog Matthias van Oostenrijk, de nieuwe landsheer van de Nederlanden. Vele geestelijken weigerden en dit vergrootte de anti-katholieke gevoelens bij de bevolking.¹¹⁷

De XVIII mannen legerden begin februari een veertigtal soldaten in elk van hun kloosters, omdat er geschut zou verborgen zijn. Later bleek dat dit niet klopte en de soldaten werden teruggetrokken. Het bleef even rustig maar op elf mei werden opnieuw soldaten in elk van de vier kloosters gelegerd. Toen de geestelijken weigerden de soldaten eten of drinken te verschaffen begingen deze wandaden. De vier kloosters werden gesloten en de monniken kregen huisarrest. In de nacht van 18 op 19 mei begonnen de soldaten met hun gezinnen de kloosters van de Dominicanen en de Franciscanen hevig te plunderen. Hoewel de burgerwacht werd ingeschakeld om de gemoederen te bedaren, duurde de plundering tot 22 mei. De ontvreemde goederen werden door het stadsbestuur opgeëist.¹¹⁸

De beroofde kloosterlingen waren genoodzaakt hun intrek te nemen in andere kloosters of bij vrienden. Het minderbroederklooster werd omgevormd tot een munitieopslagplaats. Alle klokken en ijzerwerk uit de kerken werden omgesmolten tot geschut. Het klooster van de predikheren werd heringericht voor de protestantse eredienst en de kerktorens van de Minderbroeders en Predikheren werden eind juli afgebroken.¹¹⁹ Het karmelietenklooster werd in juni omgevormd tot een protestants gymnasium dat reeds in december naar het augustijnenklooster verhuisde. Van 1578 tot 1584 werden de kloosters van de predikheren en de karmelieten gebruikt als calvinistische preekkerken terwijl dat van de Augustijnen afgebroken werd.¹²⁰

In de lente en de zomer van 1578 werden enkele minderbroeders te Brugge en enkele minderbroeders en Augustijnen te Gent beschuldigd van sodomie. Het begon te Brugge, daar beschuldigden twee uitgelopen gauwbroeders hun medebroeders van sodomie. De geruchten verspreidden zich al snel naar Gent en op 18 mei gingen ook daar de poppen aan het dansen. Tweehonderd soldaten bestormden de kloosters en de broeders werden opgesloten. Het is ook dan dat de voornoemde vernielingsgolf bij de Dominicanen en Franciscanen plaatsvindt. Om de

116Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, p. 53.

117J. Decavele, "Brugse en Gentse mendicanten op de brandstapel in 1578", in: *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden, Liber amicorum Prof. dr. M. Baelde*, Gent, 1993, p. 80.

118Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, p. 53.

119*Ibidem*, pp. 53-54.

120J. Decavele, *Brugse en Gentse mendicanten op de brandstapel in 1578*, p. 78.

plunderingen te legitimeren werden foltertuigen in het dominicanenklooster binnengebracht om de jongste religieuzen hun tegennatuurlijke misdaden te laten bekennen. Na vijf dagen van terreur mochten de broeders op 24 mei hun klooster verlaten. Op 25 mei ontstonden hevige beeldenstormen.¹²¹

Op 28 juni werden de vonnissen geveld. Twee minderbroeders en een Augustijn werden gezeseld en vervolgens uit de stad verbannen. Vijf monikken kregen de doodstraf.¹²² Volgens Decavele was er echter geen sprake van een schijnproces. Er waren ook katholieken onder de onderzoeksrechters en geen van deze uitten protest. Het proces paste wonderwel in het kraam van de anti-clericale Gentse machthebbers die er dan ook een spektakelstuk van maakten.¹²³

Een week na de terechtstelling van de monniken begon men in St.-Pieters, St.-Niklaas, St.-Jacobs, St.-Michiels en St.-Martens te Akkergem versieringen te ontvreemden. Op 29 en 30 juli plunderden soldaten en burgers het klein en groot begijnhof, de parochiekerk van Melle en de St.-Salvatorskerk. De kerk van Mariakerke werd leeggehaald, deze van Deinze werd totaal verwoest. De religieuzen werden uit de kloosters van Melle en Nonnenbossche verjaagd en alles werd leeggeroofd. In Gent werden alle Mariabeelden op de straathoeken verwijderd. St.-Baafs, St.-Pieters en St.-Salvador werden op 23 augustus verwoest en door soldaten bezet. De dag daarna vielen St.-Niklaas, St.-Baafs, de beide begijnhofkerken en St.-Pietersabdij ten prooi aan de vernielingsgolf. Zowel soldaten als burgers namen er aan deel. Na de 25ste werd het rustiger in Gent maar in de omgeving raasde de beeldenstorm des te heviger voort.¹²⁴

Vanaf 1 september trad een relatieve rust de stad binnen. In het kader van de Religievrede, vroegen de Staten-Generaal op het einde van de maand om vijf kerken binnen Gent terug te geven aan de katholieken. Het Gentse stadsbestuur weigerde dit echter. Het beweerde dat de aanwezigheid van twee godsdiensten tweedracht zou veroorzaken. Ook op volgende vragen van de Staten-Generaal om de Religievrede aan te nemen werd afwijzend gereageerd. In deze periode ontstond ook de splitsing tussen de radicale en gematigde fractie in de stad. De gematigden waren voor de aanvaarding van de Religievrede, de radicalen tegen.¹²⁵

Op 1 december kwam Oranje naar de stad om over de Religievrede te onderhandelen. In afwachting van zijn komst werd het rustiger in de stad. De onderhandelingen begonnen op 4 december. Vijf dagen later riepen de schepenen van beide banken en de twee dekens, de katholieke geestelijken samen en deden hen verschillende voorstellen. De calvinisten zouden in het bezit blijven van de kerken waarin ze hun dienst deden en van het Tempelhuis, het klooster van de Filidieusen,

121J. Decavele, *Brugse en Gentse mendicanten op de brandstapel in 1578*, pp. 73-79.

122Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, p. 55.

123J. Decavele, *Brugse en Gentse mendicanten op de brandstapel in 1578*, pp.89-92

124Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, pp. 55-57.

125*Ibidem*, p. 59.

Groenenbriel en het Fratershuis waarin ze private of publieke scholen hadden ingericht. De katholieken zouden enkele kerken kunnen krijgen maar processen buiten die kerken zouden verboden zijn. De biddende orden zouden niet gedoogd worden omdat ze steunden op aalmoezen. Diegenen die hun orde zouden verlaten en tegelijk uit de geestelijke staat treden, zouden een behoorlijke vergoeding krijgen.¹²⁶

De geestelijken zouden ook een deel van hun bezit terugkrijgen. De overige goederen zouden dienen voor het onderhoud van de gereformeerde religie en de armen der stad. De stad zou ook het beheer van het hospitaal van de Bijloke overnemen. De sommen geld die Gent bijdroeg in de versterking van Oudenaarde, Dendermonde en Ninove, zouden eveneens geput worden uit de geestelijke goederen. Deze voorwaarden waren dus nadelig voor de katholieke geestelijken die het antwoord op het voorstel schuldig bleven. Uiteindelijk werd de Religievrede op 16 december 1578 aangenomen en de eigenlijke tekst werd op 27 december gepubliceerd.¹²⁷

De kerken werden evenredig verdeeld en de hervormden mochten hun politieke scholen behouden. Noch predikanten, noch consistorianten, noch geestelijken mochten zich bemoeien met zaken die de magistraat aanbelangden. De overige maatregelen waren dezelfde als diegene die door de magistraat aan de geestelijken waren voorgesteld op 9 december. De aanhangers van beide godsdiensten zouden bescherming genieten van de magistraat en het leger. Alles bleef kalm tot Oranjes vertrek uit de stad op 19 januari 1579.¹²⁸

Deze rust was echter van korte duur. Op 4 februari 1579 trad Gent toe tot de Unie van Utrecht. Hierdoor vielen enkele verplichtingen van de Religievrede, zoals het herstel van de katholieken in hun bezittingen weg. Al gauw brak er een nieuwe vernietigingsgolf los. Bij het begin van de vasten predikten vijf katholieke geestelijken alle dagen in hun kerken. Vier onder hen behoorden tot de gehate bedelorden. Om acht uur 's morgens op de tiende maart werden ze uit hun kerken verdreven waarna deze grondig geplunderd werden. Ook de kloosters werden geplunderd en de geestelijken die teruggekeerd waren na de Religievrede werden uit de stad verdreven. In de namiddag werden zeventien katholieken gevangen genomen. Drie dagen later liet men ze terug gaan, op uitzondering van Frans van Wychuis, die tot 16 april opgesloten bleef.¹²⁹

De vernielingsgolf woedde tijdens de nacht van 10 op 11 maart verder. Private huizen werden eveneens geplunderd. Hier werd een einde aan gesteld toen een voorgebod dat de doodstraf voorzag uitgevaardigd werd. De geplunderde goederen dienden bij de munitiebewaarder Jan vanden Berghe gebracht te worden. In tegenstelling tot het voorgebod liet men de plundersaars van geestelijke

¹²⁶*Ibidem*, p. 60.

¹²⁷Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, pp. 60-61.

¹²⁸*Ibidem*, p. 61.

¹²⁹*Ibidem*, p. 62

goederen vrijuit gaan, terwijl plundersaars van de huizen van particulieren wel aangepakt werden. Het protest had ook een sociaal aspect gekregen.¹³⁰

De gebeurtenissen te Gent werden afgekeurd door Oranje die de eenheid in de Nederlanden wou bewaren. De katholieke religie werd dus opnieuw onderdrukt. Op acht april werden de vier Biddende Orden uit de stad verbannen. De katholieke kerken werden gesloten. De bezittingen van kloosters werden verkocht en niemand mocht nog renten of pachten betalen aan geestelijken. De stad zou evenwel voor het onderhoud van de geestelijken zorgen. De vergoedingen die aan de geestelijken betaald werden waren echter miniem.

3.1.2 De houding van de stadsmagistraat

Niet lang na haar aanstelling liet de eerste revolutionaire magistraat van zich horen. Op 26 februari werd ook de geestelijkheid, die er tot dan toe van gevrijwaard bleven, onderworpen aan het betalen van belastingen.¹³¹ Tijdens de Republiek werden de privileges van de clerus opgeheven.¹³² Hoewel voor de plunderingen in mei verschenen enkele voorgeboden die de bevolking opdroegen geen geweld te gebruiken omwille van religie en ook de geestelijkheid met rust te laten, was hiervan niets meer te horen toen de plunderingen losbraken¹³³

Hieruit kunnen we opmaken dat de magistraat de plundersaars min of meer hun gang liet gaan. Bij de tweede terreurgolf in juli kwam er wel reactie. Op 8 juli 1578 werd er een voorgebod uitgevaardigd waarin werd verklaard dat iedereen die enig schandaal zou begaan in de kerken, kloosters of tegenover geestelijken openbaarlijk gestraft zou worden om als voorbeeld voor de anderen te dienen.¹³⁴

Op 30 juli werd een nieuw voorgebod uitgevaardigd om de plunderingen een halt toe te roepen, diegenen die zich niet aan dit voorgebod hielden zouden aan lijfstraffen onderworpen worden. De inhoud hiervan illustreert de futiliteit van het vorige, de plunderingen gingen immers dag en nacht door. Uit het voorgebod blijkt ook dat men bij de uitvaardiging ervan zich bewust was van de groeiende ontevredenheid over de geweldadige uitspattingen bij de Prins van Oranje en de andere provinciën. Een laatste voorgebod op 25 augustus met dezelfde boodschap bracht ook geen soelaas.

135

De anti-clericale terreur hield pas op toen de collatie op 1 september een voorgebod uitvaardigde

130 *Ibidem*, p. 62-63

131 SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 185 r-v.

132 Op 30 oktober 1577 werden de geestelijken ook al verplicht deel te nemen aan de wachtdienst.

133 SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 185r-193r.

134 SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 207r-208r.

135 SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 208v-209v.

dat wie nog verder ging met de plunderingen op staande voet lijfelijk gestraft zou worden.¹³⁶ Het feit dat dit voorgebod wel succesvol bleek in tegenstelling tot de vorige voorgeboden die door de magistraat uitgevaardigd werden zegt ons wat over de houding van de schepenen.¹³⁷ Het lijkt erop dat de voorgeboden slechts uitgevaardigd werden om de schijn hoog te houden tegenover de buitenwereld. Het bewustzijn van de schepenen tegenover de ontevredenheid van de buitenwereld steunt ons in dit vermoeden.

Bij de komst van Oranje en aartshertog Matthias naar de stad werd een voorgebod uitgevaardigd dat niemand hun intrede in de stad mocht storen.¹³⁸ De onderhandelingen vingen aan op 4 december, wat later riepen de schepenen en de twee dekens de katholieke geestelijken samen. De voorstellen die de katholieken voorgeschoteld kregen waren, zoals we reeds besproken hebben, sterk in hun nadeel. Toch werden vele van deze voorstellen behouden in het akkoord dat op 16 december bereikt werd.¹³⁹

Toen op 10 maart een nieuwe terreurgolf losbrak, reageerde de magistraat dezelfde dag nog. De oproerkraaiers werden geboden om naar huis te gaan, buiten diegene die de wacht dienden te houden. Dit voorgebod had echter geen effect. Slechts toen de dag erna met de doodstraf bedreigd werd bedaarden de gemoederen.^{140 141} Hoewel de magistraat de geestelijkheid hier in bescherming nam was de goede wil van korte duur. Op 8 april werden de vier biddende orden de stad uitgewezen omwille van de delicten en excessen die ze begaan hadden. De schuld van de aanhoudende onrust in de stad werd in dit voorgebod uitdrukkelijk bij hen gelegd.¹⁴²

De stadsmagistraat trad dus niet bepaald doortastend op tegen de anti-katholieke terreur. Hoewel 1578 en 1579 turbulente jaren waren, blijkt uit de voorgaande analyse van de stadsrekeningen dat de kosten van justitie niet hoger opliepen dan in andere jaren. En hoewel we in 1578 acht executies tellen zijn vijf hiervan te verklaren door de terechtstelling van geestelijken. Volgens Despretz gebeurden de plunderingen op 10 en 11 maart met toestemming van de magistraat. Hembyze zou zelfs lachend hebben staan toekijken bij de plundering van de St.-Jacobskerk op 10 maart.¹⁴³

De ineffectiviteit van de verschillende voorgeboden gepubliceerd in juli en augustus 1578 staan in schril contrast met de doeltreffendheid van diegene uitgevaardigd op 1 september 1578 en 11 maart 1579. Deze stelden onmiddellijk een einde aan de plunderingen. Het voorgebod dat een einde stelde aan de terreur van maart 1579 vermeld enkel dat de geestelijke goederen niet langer vervreemd

136SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 210r.

137Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, p. 57.

138SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 217 r-v.

139Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, pp. 60-61.

140SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 220v-221r.

141Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, pp. 61-62.

142SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 225v.

143Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, pp. 62-63.

mochten worden. Over de lichamelijke integriteit van de geestelijken zelf werd geen woord gerept. De geplunderde goederen dienden bij de amonitionaris Jan vanden Berghe ingeleverd te worden.¹⁴⁴ Het was de stadsmagistraat dus vooral om de geestelijke goederen te doen en niet zo zeer om het welzijn van de katholieken. Gezien het oorlogstijd was en men ook werk maakte van de stadsverdedigingen kon men deze fondsen dus best gebruiken.

Terwijl de katholieke religie klappen kreeg, vonden de protestanten steun bij het nieuwe bestuur. Op woensdag drie december werd zo de eerste bid- en vastendag georganiseerd.¹⁴⁵ De katholieke processies werden na 1577 afgeschaft en vervangen door zulke calvinistische biddagen. De inwoners van de stad waren verplicht om deze diensten bij te wonen.¹⁴⁶ De stadsmagistraat heeft in de periode tot augustus 1579 gepoogd de katholieke eredienst zo veel mogelijk te elimineren. Op de Religievrede na is deze hier ook aardig in geslaagd.

3.2 Stadsverdediging

Hembyze wilde van Gent een oninneembare vesting maken en na de nederlaag van de Staatse troepen te Gembloers was de Spaanse dreiging erg reëel. Daarom maakte men werk van een betere verdediging en versterking van de stad. In 1577 waren de Gentse omwallingen niet adequaat meer voor de oorlogsdreiging. Gent was immers in 1540 gestraft omwille van zijn opstandigheid en een van de straffen was de ontmanteling van de stadsversterkingen.¹⁴⁷ Bovendien dateerden de muren uit 1488 en voldeden ze niet meer aan de uitdagingen die de krijgskunst anno 1577 bood. De oude omwallingen bestonden uit twee elementen. De meest bedreigde delen werden ommuurd en andere delen kon men onder water zetten.¹⁴⁸

Tijdens de Republiek werd een nieuwe stadsomwalling gebouwd, hierdoor kreeg de stad de vorm van een gesloten driehoek. De omwalling werd opgericht volgens de regels van de Italiaanse krijgskunst: stevige wallen voorzien van bastions en omgeven door brede grachten.¹⁴⁹ Ook het Spanjaardenkasteel moest er aan geloven. Dit werd opgetrokken als dwangburcht na de Karolinse Consessie. De Oostelijke bastions werden evenwel behouden en in de nieuwe omwallingen

144SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 221r.

145SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 217v.

146A-L. Van Bruaene, "A breakdown of civic community? Civic traditions, voluntary associations and the Ghent Calvinist Regime (1577-1584)", in: *Sociability and its Discontents. Civil Society, Social Capital, and their Alternatives in Late Medieval and Early Modern Europe*, pp. 273-291.

147G. Van Doorne, *De Gentse stadsversterkingen tijdens het Calvinistische bewind*, pp 56-57.

148A. Despretz, "Stadsversterkingen en burgerwacht tijdens de instauratiejaren der Gentse Calvinistische Republiek(1577-1585)", In: *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, p. 5.

149J. Decavele, "Gent, het Genève van Vlaanderen", In: J. Decavele en D. Coigneau, eds., *Het eind van een rebelse droom: opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*, Gent, Stadsbestuur, 1984, p. 37.

geïncorporeerd.¹⁵⁰

Om de kosten van deze nieuwe omwallingen alsook deze van het krijgsvolk te dragen, werden er nieuwe assijzen geheven. In maart 1577 laat het stadsbestuur vijf groten op elke ton bier heffen. Vanaf 1 september werden ook twee groten geheven op elke stoop wijn, op 15 augustus 1578 werd dit verhoogd naar 3 groten. Vanaf dan moesten ook de geprivilegieerde inwoners van de stad belastingen te betalen.¹⁵¹ Op 20 december werden bijkomende maatregelen getroffen. Op elke stoop wijn werden de assijzen verhoogd met één grote. En op de wijn die meer kostte dan zes schellingen per ton werd de belasting nogmaals verhoogd met één gulde. Op alle Rijnse wijnen en wijnen waar reeds twee groten op betaald werden, moest diegene die de wijn in de stad binnenbracht twee schellingen per kan betalen. Voor de korte wijn was dit twaalf groten.¹⁵²

Het stadsbestuur schakelde de burgers in bij de bouw van de stadsversterkingen. Van elk huisgezin bestaande uit meer dan vier personen dienden twee zich te melden, bij andere gezinnen was dit slechts één persoon. Ook de kloosterlieden werden ingeschakeld. Een op drie mannelijke en één op vier vrouwelijke kloosterlieden waren verplicht mee te werken.¹⁵³ De omgeving van Gent werd ook grondig onder handen genomen. Huizen en andere gebouwen, bomen en hagen die binnen 150 roeden om de stad lagen dienden afgebroken of verwijderd te worden.¹⁵⁴

Buiten stadsomwallingen had de stad ook nood aan een verdedigingsmacht. Een van de middelen waarmee men dit poogde was de burgerwacht. Deze was oorspronkelijk opgericht door Parma in het wonderjaar, toen werd de stad in 17 kwartieren opgedeeld. Tijdens het calvinistische bewind krijgt de burgerwacht een heropleving.¹⁵⁵ Vanaf 4 augustus 1577 kon elke man tussen 18 en 60 opgeroepen worden voor de burgerwacht en op 30 oktober werd dit ook uitgebreid naar de geestelijken. Alle burgers dienden volgens een voorgebod van 20 december over een vuurwapen te beschikken. Aan het hoofd van deze wacht stond François van den Kethulle, heer van Ryhove.¹⁵⁶

150A. Despretz, *Stadsversterkingen en burgerwacht tijdens de instauratiejaren der Gentse Calvinistische Republiek(1577-1585)*, pp. 3-10.

151 *Ibidem*, pp. 3-10.

152SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 177r.

153SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 178r-180r.

154SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 178r-230r.

155A. Despretz, *Stadsversterkingen en burgerwacht tijdens de instauratiejaren der Gentse Calvinistische Republiek(1577-1585)*, pp. 14-18.

156SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 159v-181r.

4. De magistraat vanaf augustus 1579 tot de terugkeer van Jonkheer Jan van Hembyze

4.1 Het religieuze beleid

Na de uitwijzing van Jan van Hembyze en het vernieuwen van de wet door Willem de Zwijger keerde de rust terug in Gent. De magistraat beïnvloedde in deze periode in toenemende mate het alledaagse leven in functie van de calvinistische zedelijkheid. Een opvallende beslissing valt op 14 november 1579. Op deze dag werd een voorgebod uitgevaardigd dat werken en drinken op zondag beperkt. Winkels of kramen mochten op bepaalde tijdstippen niet meer opengehouden worden om de protestantse diensten niet te storen. De vleeshuizen moesten gedurende de hele dag gesloten blijven. Er mochten ook geen bieren of wijnen vervoerd of verkocht worden.¹⁵⁷ Vanaf 14 april 1581 werd er een verbod op oneerbare herbergen uitgevaardigd. Dit gold voor alle tavernen, herbergen en cabareten waar onkuisheden en misbruiken plaatsvonden. Deze zouden immers vele mensen bederven.¹⁵⁸

De bewegingsruimte van de katholieken werd in het ambtsjaar 1579-1580 ingeperkt. De katholieke sacramenten werden onder handen genomen. Eerst werd de trouw gereguleerd. Vanaf 15 februari diende elk koppel dat wou trouwen dit bekend te maken aan drie kerkgeboden. Deze zouden dan nagaan of het koppel het huwelijk wel zou vieren zoals dat volgens de christelijke gereformeerde religie voorgeschreven was.¹⁵⁹ Wat later, op 23 juli, werd het katholieke doopsel verboden.¹⁶⁰ Op vier augustus 1581 tenslotte, werd het de katholieke geestelijken verboden missen op te dragen of sacramenten¹⁶¹ toe te dienen. Deden ze dit toch nog, dan werd hun alimentatie opgezegd en werden ze uit Vlaanderen verbannen.¹⁶²

Op het religieuze beleid hadden de protestantse geestelijken heel wat invloed. Zo waren bepaalde voorgeboden geïnspireerd door preken. In een specifiek geval¹⁶³ twijfelden kapiteins en kolonellen van de krijgsraad welk voorgebod ze dienden te volgen betreffende het trouwen van koppels door de katholieke geestelijken.¹⁶⁴ Met dit probleem gingen ze niet te rade bij de schepenbanken maar

157SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 258r-259r.

158SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 318r.

159SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 275r

160SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 287v.

161 "*Pauselijke exercitien*"

162SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 322V-223r.

163Dit vond op 4 september 1581 plaats.

164Het voorgebod van 15 februari 1580 verbood het trouwen tenzij er drie kerkgeboden aanwezig waren, dit van 23 juli 1580 verbood het helemaal.

rechtstreeks bij de kerkraad. Deze besliste dat beide zaken verboden waren.¹⁶⁵

Het onderwijs werd voortaan streng gecontroleerd door het stadsbestuur. Men spitste zich toe op het opleiden van toekomstige predikanten. Een calvinistische theologische hogeschool werd in het leven geroepen op 6 oktober 1578. In dat zelfde jaar werd er ook een gymnasium opgericht voor middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs.^{166 167} Op 14 april 1581 werd het overige onderwijs aan banden gelegd. Voortaan mocht niemand nog een school oprichten zonder de toestemming van de schepenen, om te voorkomen dat de zedigheid en religie van de jeugd zouden aangetast worden.

¹⁶⁸

Hoewel de uitbarstingen van anti-clericaal geweld achterwege bleven, heerste er toch nog een groot wantrouwen tegenover de clerus. In mei 1581 liet de magistraat alle beelden en schilderijen uit de kerken verwijderen, de katholieke dienst werd opgeschort en de religieuzen werden verdreven.¹⁶⁹ Wat later lieten de schepenbanken op 17 augustus 1581 alle mannelijke voormalige geestelijken een eed afleggen. Bij weigering werd de jaarlijkse alimentatie opgeschort. In deze eed zweerden ze hun trouw aan de paus af en beloofden ze zich te gedragen als de andere gemene burgers van de stad en niet meer als geestelijken.¹⁷⁰

Aangezien de katholieke geestelijken de stad uitgezet waren of onder dwang hun functie naast zich hadden neergelegd, kon de stad de gebouwen van de geestelijken inpalmen. Voor een deel werden deze toegewezen aan de gereformeerde predikanten en het calvinistische onderwijs. De overige goederen werden ten gelde gemaakt nadat de Staten-Generaal op 18 juli 1581 de toestemming gaf om in het Gentse kwartier de geestelijke goederen te verkopen. In het ambtsjaar 1581-1582 werd gretig gebruik gemaakt van deze resolutie.¹⁷¹

De goederen werden onder andere gebruikt om het calvinistische religie te ondersteunen. Met het geld dat ze opbrachten werden de protestantse predikanten, professoren en kerkdienaars betaald. Ook de ministers, studenten, etc. die verjaagd of ziek waren, werden met deze middelen gesteund. Verder werden ook de weduwen van gestorven predikanten onderhouden met deze fondsen. De totale opbrengst van de goederen die voor dit doel verkocht werden bedroeg 16 000 pond tournois of ongeveer 2133 pond Vlaamse groot.¹⁷²

In deze periode verdween het anticlericale geweld, de katholieke geestelijken waren immers al

165SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

166J. Decavele en P. Van Peteghem, "Gent 'absoluut' getemd", in: J. Decavele, ed., *Gent: Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1989, pp. 122-125.

167Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, pp. 67.

168SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 318r-v

169 A. Van Heule en PC. Vander Meersch, *Memorieboek der stad Ghent: van 't jaar 1301 tot 1737*, Gent, Annoot-Braeckman, 1861, 3 dl, p. 63, (Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen, 2e serie, 15).

170 SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

171SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

172SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

grotendeels uitgeschakeld. De stadsmagistraat ging zich nu concentreren op de godsdienstbeleving van de bevolking. De katholieke sacramenten en diensten werden uitgeschakeld terwijl er maatregelen getroffen werden die de protestantse preken ten goede kwamen. Dit gebeurde vooral tussen augustus 1579 en augustus 1581. Er werden eveneens regelmatig biddagen georganiseerd.

4.2 Interne orde

Het vertrek van Hembyze had heel wat voeten in de aarde. Er kwam heel wat protest hiertegen in de vorm van petitie's en massademonstraties. Ook de predikanten speelden een grote rol. Evenmin was de voorafgaande intrede van Willem de Zwijger zonder enig ophef verlopen. Dathenus publiceerde in protest hiertegen: "Een korte openinghe der cause, waerom het niet raedtzaam zy, dat de Prince van Oraignien nu ter tyde komen zoude binnen der stadt van Ghendt". Door een voorgebod van 12 augustus moesten deze pamfletten ingeleverd worden.¹⁷³ Om de gemoederen in de stad te bedaren verbood de magistraat onbehoorlijke vergaderingen te houden.¹⁷⁴ Ook tegen opruiend drukwerk werd opgetreden.¹⁷⁵ Hierna lijkt de rust in de stad terug te keren.

Toch bleef er een zekere ongerustheid in de stad hangen omdat men dacht dat er Spaansgezinden in de stad waren. Hiertegen werden door de stadsmagistraat maatregelen getroffen. Alle vagebonden en vreemde soldaten werden verplicht de stad te verlaten en in februari 1580 werden alle personen die onlangs naar Gent gekomen waren onderworpen aan een huiszoeking door de kapiteinen van de burgerlijke wacht.¹⁷⁶¹⁷⁷ Alle personen die uit andere steden gezet waren omwille van "ongetrouwheid en misdragingen", de vreemde katholieken, alsook de leden van de biddende orden die het jaar ervoor de stad waren uitgezet, werden opnieuw aangemaand de stad te verlaten.¹⁷⁸ In juli 1580 vermoedde men dat er enkele vijandige samenzweringen en spionnen in de stad actief waren. Dit gevoel heerste onder het volk, dat vond dat de schepenen hiertegen niet genoeg optraden. Daarom werd een voorgebod uitgevaardigd dat iedereen die meer wist over deze samenzweringen dit diende te melden aan de kapitein van hun kwartier.¹⁷⁹

Er werd ook verstrengd toegezien op de mensen die in de stad verbleven. Zo diende iedereen die logies verschaftte, uitgezonderd herbergiers, aan de kapiteinen te melden wie bij hen logeerde.¹⁸⁰ De situatie werd ook complexer wanneer de plattelandsbewoners in juli 1580 hun toevlucht zochten in

¹⁷³Despretz, *De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*, pp. 35-37.

¹⁷⁴SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 231r.

¹⁷⁵SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 250r.

¹⁷⁶SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 257v.

¹⁷⁷SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 276r-v.

¹⁷⁸SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 276 r.

¹⁷⁹SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 285v-286r.

¹⁸⁰SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 286v-287r.

Gent vanwege het dreigende geweld.¹⁸¹ Onder deze plattelandsbewoners bevonden zich ook Walen, deze kregen speciale regels¹⁸² opgelegd.¹⁸³ Alle vreemdelingen dienden zich ook te melden bij de stadsmagistraat.¹⁸⁴

In de loop van het ambtsjaar 1581-1582 ontspoorde de situatie enigzins. Op 26 juli 1581 werd het Plakkaat van Verlatinghe gepubliceerd. Hierin werd verklaard dat Filips II niet langer als soeverein aanvaard werd door de opstandige provinciën.¹⁸⁵ In navolging hiervan diende op vier september de Gentse stadsmagistraat samen met de raad en de twee dekens, op bevel van de Staten-Generaal, de Raad van State en Oranje, de Spaanse koning af te zweren. De schepenen werden verplicht deze eed ook door de andere ambtenaren te laten afleggen.¹⁸⁶

Dit verliep echter niet volgens plan. Enkele pensionarissen, Eduart Martins en Andries vande Camere weigerden immers de eed af te leggen. Desalniettemin werden ze in dienst gehouden. Op 17 oktober oordeelde de Raad van Vlaanderen dat de pensionarissen uit de schepenbanken geweerd dienden te worden. Deze situatie zinde ook Willem van Oranje niet. Vanuit Oudenaarde schreef hij op 15 oktober een brief naar Gent waarin hij zijn ongenoegen hierover uitte. Uiteindelijk werd Eduart Martins op 1 november vervangen door Pieter de Tollenaere.¹⁸⁷

Vele burgers weigerden echter ook de eed af te leggen, wat voor twisten zorgde tussen de burgers. Om de onrust te bedwingen werden drie compagnieën soldaten de stad binnen gebracht. Deze werden in de katholieke kerken en bij de eedweigeraars ingekwartierd. De eedweigeraars werden ook ontwapend.¹⁸⁸ Er heerste dus duidelijk tweedracht in de stad.¹⁸⁹

Ook hierna bleef het onrustig, in februari werd er een hele resem maatregelen getroffen om de vrede te verzekeren. De vreemdelingen die binnen de stad kwamen, dienden zich aan te melden en de eed van getrouwheid af te leggen. Wie nog geen twee jaar in de stad verbleef, diende te bewijzen dat ze de eed hadden afgelegd. Er werd ook gezocht naar inwoners die met de vijand heulden of verbannen waren uit andere steden van de opstandige provinciën. Een beloning werd beloofd aan iedereen die verraders aanbracht.¹⁹⁰ In maart was het ook zeer onrustig, meermaals moest er ingegrepen worden om de vrede te bewaren.¹⁹¹

Daarna lijkt de rust enigzins terug te keren. Toch verschijnen in februari 1583 lasterlijke

181SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 306v.

182Helaas wordt niet verduidelijkt welke deze maatregelen zijn.

183SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 307r.

184SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 321r-322r.

185G. Parker, *The Dutch Revolt*, Ithaca, Cornell university press, 1977, pp. 197-198.

186SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

187SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

188En dit terwijl de bevolking aangemaand werd zich te bewapenen volgens het voorgebod van 22 juli 1580.

189SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

190SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 342v-345r.

191SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 348r-352r.

geschriften. Deze viseerden de verschillende overheden. Wie de auteurs van deze geschriften aangeeft, werd een beloning van honderd gulden beloofd.¹⁹² Dit maakte echter geen einde aan de tweespalt. Eind maart 1583 werd weer opgetreden tegen geschriften. Er was sprake van laster tegenover bepaalde personen en beschuldigingen van verraad of samenzwering met de vijand.¹⁹³

De aanleiding voor dit alles lijkt het afzweren van de vorst te zijn. Vanaf het najaar van 1581, wanneer de eden afgelegd en deels geweigerd werden, braken de onlusten los. Een deel van de bevolking staat duidelijk niet meer achter het stadsbestuur. Uit de voorgeboden kunnen we ook afleiden dat er een wantrouwen heerste in de magistratuur tegenover bepaalde elementen in de stadsbevolking maar ook tussen de stadsbevolking onderling.¹⁹⁴

Of er daadwerkelijk inwoners van de stad samenheulden kunnen we niet bewijzen maar de stadsbevolking en de magistratuur waren hier van overtuigd. Als we kijken naar de uitgaven aan justitie in deze periode zien we dat er uitzonderlijk hoge uitgaven zijn van augustus 1580 tot augustus 1582. Het aantal executies opgenomen in de stadsrekeningen zijn eveneens opvallend hoog. In maart 1582 braken er onrusten uit en werd de burgerlijke wacht ingeschakeld om de rust te herstellen.¹⁹⁵ Deze repressie lijkt te werken. In het jaar 1582-1583 daalden de uitgaven en executies en leken de pamfletten het voornaamste probleem te zijn.

De maatregelen die de stadsmagistratuur tegen de opstandigheid nam zijn repressief. Bij diegenen die Filips II niet afzweerden werden bijvoorbeeld soldaten ingekwartierd. Men deed ook een beroep op de bevolking: er werden beloningen uitgelooft aan diegenen die samenzweerder aangaven.

4.3 Oorlog en externe relaties

In deze periode kwam Gent in steeds nauwere schoentjes te staan. De omringende steden, zoals bijvoorbeeld Oudenaarde op 6 juli 1582, werden veroverd en ook het omringende platteland werd door vijandige troepen onveilig gemaakt.¹⁹⁶ Als we de resolutieboeken mogen geloven was het in deze periode een van de voornaamste taken van de schepenen om voldoende fondsen te vinden om de oorlogsinspanning te onderhouden.

Op 9 september kregen beide schepenbanken te horen dat de burgerwacht hervormd werd. Deze stond tot dan onder het bevel van kapiteinen die op hun beurt onder het bevel van de heer van Ryhove stonden. In de toekomst zouden acht kolonellen het bevel voeren over 48 kapiteinen. Elke kolonel zou ook zes vendelen onder zich hebben. Deze kolonellen waren:

192SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 30, f. 13 r-v.

193SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 30, f. 15 r-v.

194SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 30, f. 15 r-v.

195SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 347r-352r.

196J. Decavele, *Gent, het Genève van Vlaanderen*, pp. 54-58.

- Gillis de Chasteleer
- Adolph de Gruutere
- Charles de Gruutere
- Gillis Borluut
- Anthuenis Heyman
- Loys Huereblock
- Olivier Uuten Eechoute
- Guillaume vanden Zype¹⁹⁷

Voor de stadsversterkingen werden veel huizen afgebroken¹⁹⁸. De eigenaars werden hiervoor vergoed maar de stad beschikte niet over de middelen om dit helemaal terug te betalen, volgens Despretz werd slechts 2/3 van het verlies terugbetaald.¹⁹⁹ Op 30 december 1579 werd besloten dat wie benadeeld was door de bouw van de stadsversterkingen zich kon laten vergoeden in kerkelijke goederen.²⁰⁰

Terwijl de kosten van de stadsverdediging in de latere jaren van de Republiek fors stegen werd het steeds moeilijker voor de schepenbanken om fondsen te vinden. Op 22 oktober 1580 waren de parochies rond Oudenaarde, Aalst en Kortrijk het slachtoffer van plunderingen, brandschattingen en ander oorlogsgeweld. Veel pachters hadden reeds hun woning verlaten en lieten de velden onbewerkt achter. Hierdoor zag de magistraat zich genoodzaakt zijn belastingen te matigen. In november 1581 gebeurde dit ook in het Land van Waas, dat aan de stad vroeg om ontslaan te worden van de verplichte levering van graan of om de taksen te verminderen.²⁰¹ Het stadsbestuur koos ervoor om de taksen te verminderen.²⁰²

Het tekort aan middelen leidde tot de niet-betaling van de soldaten. De ontevreden soldaten zorgden op hun beurt voor ongeregelheden, voor het eerst in maart 1581.²⁰³ Later op 15 november 1581 had men door het gebrek aan middelen moeite om de sterkte van het garnizoen op peil te houden. De schepenen beloofden geld aan de soldaten maar deze namen hiermee geen genoegen en stelden voor om de compagniën van 200 naar 150 man terug te brengen.²⁰⁴

197SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

198Alles in een straal van 150 roeden diende te verdwijnen.

199 A. Despretz, *Stadsversterkingen en burgerwacht tijdens de instauratiejaren der Gentse Calvinistische Republiek(1577-1585)* pp.12-13.

200SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 271v.

201SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

202SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

203SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 29, f. 313r-314r.

204SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

Om de oorlogskosten te dragen werden steeds nieuwe inkomstbronnen gezocht. Eind maart 1581 werd vanuit de Staten-Generaal in overleg met Gent en de andere drie leden van Vlaanderen een belasting op graan en andere consumptiemiddelen ingevoerd. In mei 1581 werd ook geld geleend van de stadsbewoners aan de hoge intrest van tien procent. Voor een deel werden de leningen terugbetaald met geestelijke middelen. Deze leningen werden uitgeschreven omdat de leden van Vlaanderen dringend geld nodig hadden voor de betaling van de soldaten te Dendermonde. Toen de Staten-Generaal op 18 juli toestemming gaf om de geestelijke goederen te verkopen, gebruikte Gent een deel van dit geld voor de betaling van soldaten en versterkingswerken.²⁰⁵

Desondanks deze nieuwe inkomsten zag de situatie er in augustus 1582 niet rooskleurig uit. Iedere provincie moest elke maand aan het centrale gezag een som geld betalen aan de generaliteit ter ondersteuning van de oorlogsinspanningen. Vlaanderen droeg een derde van deze kosten, namelijk 83 333 pond Lc. Hiervan diende Gent 35 833 pond Lc te betalen. En hoewel Gent beschikte over de opbrengsten uit de verkoop van de geestelijke goederen kon men volgens de aftredende schepenen²⁰⁶ hier niet meer aan voldoen. Mede door de val van Oudenaarde in juli 1582 en de grote schade die de desbetreffende kasselrij geleden had. Deze val betekende ook dat Gent in de frontlinie kwam te liggen.

In de oorlogsvoering zorgde de stadsmagistraat vooral voor de financiering ervan en nam een deel van de bevoorrading voor haar rekening. Zo zorgde ze voor de inkoop van graan in november 1581. Ze zorgde ook voor de bevoorrading van belegerde steden in de buurt, voornamelijk Oudenaarde. De magistraat nam evenwel geen beslissingen hierover, maar voerde die enkel uit, het is niet duidelijk wie de beslissingen nam.²⁰⁷

5. De magistraat vanaf de terugkeer van Jonkheer Jan van Hembyze tot de val van de stad²⁰⁸

5.1 Interne orde

In deze periode blijft Gent een gesloten beleid voeren. De vreemdelingen dienden zich nog steeds bij de magistraat en bij de wacht te melden. Op verschillende data werden ze zelfs uit de stad gezet. Aan de bevolking werden beperkingen opgelegd. In oktober en november werden enkele

205SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

206Van het abtjaar 1581-1582.

207SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

208 Hoewel Jan van Hembyze pas in oktober 1583 terug in de stad was werd hij reeds in augustus opgenomen in de magistraat.

avondklokken ingesteld. Herbergen en tavernen moesten na acht uur gesloten zijn. Avondfeesten werden verboden en indien men wenste buiten te komen na acht uur diende men een licht mee te nemen.²⁰⁹ Vanaf 21 maart werd dit nog verstrengd, niemand mocht 's avonds na het luiden van de klok nog de straat op.²¹⁰

Om de orde in de stad te handhaven besloten de schepenen per kwartier een aantal "notabele, ghetrauwe ende Godsvreesende mannen"²¹¹ voor een jaar tot wijkmeesters te benoemen. Deze wijkmeesters werden gekozen door de kolonnellen, kapiteinen en bevelhebbers van de burgerlijke wacht. Zij moesten er voor zorgen dat iedereen zich in hun wijk aan de wet hield. Wat opvalt is de aandacht die ze dienden te besteden aan onzedelijke beroepen of handelingen zoals bordeelhouders, overspeligen, hoerenlopers, ongetrouwen. Verder moesten ze ook de vreemdelingen in de stad in het oog houden.²¹²

Ondanks deze repressieve maatregelen leefde de verdeeldheid in de stad verder.²¹³ Om dit tegen te gaan, vaardigde de magistraat in maart een verbod op vergaderingen uit. De magistraat vertrouwde de bevolking niet meer. Terwijl ze vroeger verplicht waren zich te bewapenen tegen de vijandelijke dreigingen, werd er op 14 mei 1584 een verbod uitgevaardigd op het bezit van wapens. Ook leden van de burgerlijke wacht mochten buiten hun dienst geen wapens dragen.²¹⁴ Dit was waarschijnlijk omdat de calvinisten, die zich tegen een vrede met Spanje kantten, naar de wapens gegrepen hadden. In juli 1584 zijn de schepenen er van overtuigd dat enkele inwoners van de stad van plan zijn om in samenwerking met de "vijand" een aanslag op de stad te plegen.²¹⁵

De magistraat had hierover een brief onderschept uit Brugge gericht aan Jan Marins. Ze riepen de bevolking op om mensen aan te geven die brieven uit Brugge ontvangen hadden.²¹⁶ Indien de samenzweerders niet gevat werden, waarschuwde het voorgebod dat de magistraat, de goede burgers en garnizoen van de stad het slachtoffer zouden worden van moord en plunderingen en hun vrouwen en dochters "schandelick ghevioleert" zouden worden.²¹⁷ Dit was waarschijnlijk het gevolg van de toegenomen druk die Farnese op de stad uitoefende om deze te doen capituleren.²¹⁸

209 SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 30, f. 41v-47v.

210 SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 30, f. 62r.

211 SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 30, f. 48v.

212 SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 30, f. 48r-49v.

213 Zie vorige periode.

214 SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 30, f. 71v-72r.

215 SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 30, f. 89r-90v.

216 Correspondentie met Brugge of het Brugse Vrije was vanaf 12 juli verboden, het voorgebod waarin sprake is van de samenzwering verscheen op 13 juli 1584.

217 SAG, Reeks 93: Voorgeboden, nr. 30, f. 89r-90v.

218 H. Vanderlinden, "Beleg en val in 1584", In: J. Decavele en D. Coigneau, eds., *Het eind van een rebelse droom: opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*, Gent, Stadsbestuur, 1984, p. 108.

5.2 Oorlog en externe relaties

In deze periode trok de schepenbank van de keure, met aan het hoofd Jan van Hembyze, de macht naar zich toe. In tegenstelling tot de vorige periode toen ze eerder een uitvoerend orgaan was. De beslissingen over oorlogshandelingen werden in handen gegeven van enkele getrouwe schepenen. Tot deze groep behoorden: Ghileyn Dhooghe schepen van de keure, Cornelis Stutynck schepen van de gedele, Francois van Provyns heer van Lavenborch, Francis van Hembyze kolonel van de burgerlijke wacht, kapitein Vincent Bonte, Heyndrick vande Boghaerde, kapiteyn Joos Aelters en de commissaris Bilderbeke. De secretaris van dit orgaan was Philip de Stoppeleer. Ze kregen ook de bevoegdheid om troepen te lichten.²¹⁹

De krijgsraad waar dit nieuwe orgaan nauw diende mee samen te werken onderging ook enkele veranderingen. Hier werden vier nieuwe kolonnellen naar voor geschoven door de schepenbank van de keure:

- Dominicus Derban werd aangesteld ter vervanging van de heer van Boucle.
- Lievin de Dobbeleer in de plaats van Joos de Gruutere.
- Vincent van Deynse in de plaats van Laureyns de Vleeschauwer.
- Jan van Ghyseghem in de plaats van Gillis vande Putte.

Op drie december 1583 werden nieuwe verantwoordelijken van de tresorie van het Gentse kwartier aangesteld. De tesorier was Charles Everwijn. Hij werd bijgestaan door Gillis van Loo, Lievin Meyntkins, Olivier Alaert en Francois van Belle. Deze hadden allen hun eed voor de schepenen afgelegd. De oprichting ervan hield ook in dat de stadsfinanciën beter opgevolgd zouden worden. In mei legden alle kolonnellen ook een eed van getrouwheid af aan de schepenbanken. Achter deze verschuivingen en wissels zit mogelijk de hand van Jan van Hembyze, die getrouwen op de belangrijke posten plaatste. Ook in de coördinatie van de oorlogsvoering en de onderhandelingen met andere staten en steden speelde de stadsmagistraat eerste viool.²²⁰

De belangrijkste partners in deze periode waren Antwerpen, de Staten van Brabant en de stad Dendermonde. Deze laatste speelde een belangrijke rol in de bevoorrading van Gent. Maar de relaties met deze steden liepen niet over rozen. In de stad Dendermonde waren troepen van Ryhove gelegerd. Deze was ternauwernood uit Gent kunnen ontsnappen na de terugkeer van Hembyze, tussen de beide heren heerste een grote vijandschap. Met de Staten-Generaal lijkt alle

219 SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

220 SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

contact verbroken.²²¹ Gent probeerde ook een alliantie aan te gaan met andere calvinistische vorsten, zoals Casimir, de koningin van Engeland en keurvorst Lodewijk van Rijnland-Palts. In september 1583 poogden ze dit idee ook te verkopen aan Antwerpen.²²²

Het Spaanse net begon zich langzaam rond Gent te sluiten. In oktober 1583 werden enkele cruciale steden rond de Schelde, waaronder het Sas van Gent, veroverd. In 1584 concentreerde Alexander Farnese zich op het langzaam uithongeren van de grote steden in Vlaanderen. In februari viel Aalst dat verraden werd door zijn Engels garnizoen. Op zeven april was Ieper aan de beurt.²²³ Hierna dienden in alle Vlaamse steden garnizoenen geleverd te worden, wat een hoge kost met zich meebracht. Hiervoor klopte Gent aan bij het Land van Waas en de ambachten van Hulst.

De grootste bezorgdheid in oktober 1583 ging uit naar de toestand in Ieper en de kwetsbaarheid van het Land van Waas. Na de val van Eeklo dacht men dat de Spanjaarden hun pijlen nu op het Land van Waas zouden richten. Op 28 oktober 1583 ontvingen de Gentse schepenen van de keure echter een onheilspellende brief. De baljuw van het Land van Waas was het grootste deel van zijn ruitery en zijn oorlogsschip kwijtgeraakt aan de stad Antwerpen.²²⁴ Antwerpen had de compagnie verteld dat ze door de stad Gent gingen gebruikt worden om tegen Oranje te strijden.^{225 226}

Hierop werd een brief gestuurd naar Antwerpen waarin verklaard werd dat Gent en bij uitbreiding Vlaanderen een bondgenoot was van Antwerpen en de Staten van Brabant en ze hen dus niet voor vijanden moesten aanzien. Zoals reeds gezegd was Dendermonde van levensbelang voor de bevoorrading van Gent maar Ryhove liet de bevoorradingsschepen van Antwerpen niet tot Gent varen.²²⁷ Desalniettemin steunde Gent Dendermonde bij de verdediging van de stad. Zo werden bijvoorbeeld de versterkingen van Dendermonde op 7 september 1583 geïnspecteerd door schepenen van Gent, waarna deze ook aanbevelingen deden. Gent zette zich ook in voor het onderhoud van het garnizoen te Dendermonde en men poogde de meningsverschillen met Ryhove bij te leggen.²²⁸

Na de val van het Land van Waas in november, zoekt men meer toenadering tot Antwerpen en de Staten van Brabant. In een brief beloofde Gent hen vriendschap en trouw. Wat later in december gingen de onderhandelingen met Ryhove van start. Gent vroeg in zijn strijd tegen de Spanjaarden ook hulp aan de Staten van Brabant maar deze antwoordden dat ze hiervoor niet over de nodige

221 SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

222 SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

223 Parker, *The Dutch Revolt*, pp. 209-214.

224 Beiden waren naar Antwerpen gereist.

225 SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

226 Hiervoor verliep het briefverkeer tussen Gent en Antwerpen echter vrij normaal.

227 N. De Mévergny en E. Joseph, *Gand en république: la domination Calviniste à Gand (1577-1584)*, Gent, Vanmelle, 1940, pp 58-59.

228 SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

middelen beschikten.²²⁹

Gent bevond zich in een uitzichtloze positie en startte onderhandelingen met de hertog van Parma. Deze vergrootte de druk op Gent door de blokkade van de stad te verscherpen. Op 31 mei 1584 werd de oorlogstoestand terug afgekondigd. De oranjegezinden waren geen voorstander van Hembyzes vredesonderhandelingen. Op 4 augustus werd Jan van Hembyze op het Sint-Veerleplein terechtgesteld en wat later werden ook de magistraten opgepakt en in de gevangenis geworpen. Uiteindelijk gaf de stad zich over op 17 september, nadat door de val van Dendermonde en de uitputtende blokkade alle hoop was verdwenen.²³⁰

229 SAG, Reeks 107: Resolutieboek van de keure, nr. 3.

230 Vanderlinden, *Beleg en val in 1584*, pp. 108-109.

Hoofdstuk 5: Besluit

Tijdens het calvinistische bewind in Gent onderging de Gentse stadsmagistraat enkele gedaanteverwisselingen en diende zich aan te passen aan de veranderende omstandigheden in deze turbulente periode. De magistraat die zetelde tot 14 januari 1578 was duidelijk niet opgezet met de koers die revolutionairen zoals Jan van Hembyze en de heer van Ryhove wilden varen. Ze neigde eerder naar de zijde van de katholieken en de Staten-Generaal en niet die van Willem de Zwijger.

Na de wetsvernieuwing in januari werd een revolutionair gezinde magistraat geïnstalleerd. De magistraat richtte zich nu op de uitschakeling van de katholieke religie in de stad, vooral de bedelorden moesten het ontgelden. Hoewel we geen duidelijke bewijzen gevonden hebben dat de magistraat de anti-katholieke terreur in deze periode aangestoken had, zijn reeds vermoedens in deze richting geuit door auteurs zoals Despretz. Wel is duidelijk dat de stadsmagistraat het geweld zijn gang liet gaan en pas ingreep onder externe druk. Ze eigenden zich achteraf ook stevast de katholieke goederen toe die buit gemaakt werden. Uiteindelijk werden de bedelorden uit de stad verdreven.

Nadat Jan van Hembyze uit de stad verbannen was, kwam er een einde aan de terreur. De schepenbanken schaften in de komende jaren allerlei katholieke gebruiken en sacramenten af. Uiteindelijk werd de uitoefening van het katholicisme volledig verboden. Hiernaast werd de magistraat ook belast met het zoeken naar middelen om de oorlogsinspanning te onderhouden. Gent leverde hiervoor een aanzienlijke bijdrage aan de Generaliteit. Het werd steeds moeilijker om voldoende inkomsten te vinden, mede door de vernietiging en verovering van het Gentse hinterland. In de stad groeide de ontevredenheid bij de bevolking, in het najaar van 1581 weigerde een deel ervan de koning van Spanje af te zweren. Begin 1582 ontstonden er onlusten en schakelde de magistraat de burgerwacht in. De schepenen poogden ook dissidente geschriften te weren. De schepenbanken vermoeden dat er verraders in de stad waren die samenheulden met de vijand. In de strijd hiertegen werd vooral gerekend op verklikking.

De terugkeer van Jan van Hembyze en het vertrek van Ryhove veranderde weinig aan de interne onrust. Het wantrouwen tegenover de bevolking groeide nog binnen de stadsmagistraat. De bruggen tussen Gent en de Staten-Generaal en Oranje werden opgeblazen.²³¹ De stad probeerde nog bondgenoten te vinden in Dendermonde, Antwerpen en de Staten van Brabant. Dendermonde was echter in handen van Ryhove. Die verhinderde de bevoorrading van Gent vanuit Antwerpen.

Antwerpen wantrouwde de Gentse politiek, een conflict tussen de beide steden lieten het Land van

²³¹ Ryhove was immers een trouwe aanhanger van Oranje, ook was Hembyze in 1579 van de macht gestoten door Oranje en zijn orangisten.

Waas grotendeels onverdedigd achter. De graanschuur van Gent werd hierna ingenomen door Farnese. Er werd ook een poging gedaan om defensieverdragen af te sluiten met buitenlandse mogendheden maar deze liepen op een sisser af. Nu Gent door de Spaanse blokkade afgesloten was van de buitenwereld begonnen Hembyze en Datheen in het geheim onderhandelingen met de hertog van Parma.²³² Toen het volk weet kreeg van deze onderhandelingen zorgde dit voor grote ontevredenheid bij de nog overgebleven orangisten. Op 4 augustus 1584 werd Hembyze in het openbaar terecht gesteld. Uiteindelijk capituleerde de stad op 17 september.²³³

De macht van de schepenen in de stad veranderde ook drastisch doorheen het zevenjarige bestaan van de Gentse Republiek. In de begindagen was de magistratuur een waardige tegenstander van de revolutionairen. Ze onderhandelde met de buitenwereld en probeerde de stad haar wil op te dringen. Later werd de magistratuur echter een uitvoerend orgaan. Er was veel minder communicatie met de buitenwereld dan voordien.²³⁴

Hier komt verandering in wanneer Jan van Hembyze terug aan de macht komt. Als voorschepen van de keure komt het zwaartepunt van de politieke macht terug bij de schepenbanken te liggen. Door de instelling van een aantal nieuwe organen te voorzien en enkele strategische posities met zijn vertrouwelingen te vullen komt de macht in de handen van Jonkheer Jan van Hembyze en zijn getrouwen. Deze situatie was echter geen lang leven beschoren. Na de val van de stad op 17 september 1584 werden alle protestanten uit het zadel gewipt en vervangen door katholieken.²³⁵

232 J. Decavele, *Gent, het Genève van Vlaanderen*, p. 60.

233 Ibidem.

234 Voor de periode van januari 1578 tot augustus 1579 kunnen we hierover echter geen uitspraak doen, voor deze periode ontbreken immers de resolutieboeken van de keure.

235 H. Vanderlinden, *Beleg en val in 1584*, p. 112.

Bibliografie

Bronnen:

Stadsarchief Gent (SAG), oud archief

Reeks 93, nr. 29: Voorgeboden

Reeks 93, nr. 30: Voorgeboden

Reeks 107, nr. 3: Resolutieboeken van de keure

Reeks 400, nr. 77: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 78: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 79: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 80: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 81: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 82: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 83: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 84: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 85: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 86: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 87: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 88: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 89: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 90: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 91: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 92: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 93: Stadsrekeningen

Reeks 400, nr. 94: Stadsrekeningen

Literatuur:

Baillieu (B.), Bral (G.-J.), Dambruyne (J.), Rambaut (A.) en Van Doorne (G.). *Een stad in opbouw 2: Gent van 1540 tot de wereldtentoonstelling van 1913*. Tielt, Lannoo, 1992, 351 p.

Beusen (P.), Pauly (M.) en Rombaut (H.). *Bibliografie van de geschiedenis van de steden van België en het Groothertogdom Luxemburg*. Brussel, Crédit communal, 1998, 895 p.

Blom (J.C.H.) en Lamberts (E.), eds. *Geschiedenis van de Nederlanden*. Baarn, Hbuitgevers, 2004, XII + 419 p.

Boone (M.) en Demoor (M.), eds. *Charles V in context: the making of a European identity*. Gent, Ghent university, 2003, 334 p.

Boone (M.). *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 – ca. 1453: een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*. Brussel, Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1990, 281 p.

Carson (P.), Danhieux (G.) en De Schryver (G.). *Gent, een stad van alle tijden*. Gent, Story-Scientia, 1972, VI + 157p.

Coudeville (C.). *Het cultureel beleid te Brugge tijdens het Calvinistische Bewind (1578-1584)*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 2004, 206 p. (promotor: H. Symoens).

Dambruyne (J.). *Aspiraties van corporatieve middengroepen: een onderzoek naar sociaal-economische en politiek-institutionele patronen en interacties in het 16de-eeuwse Gent*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 2000, 882 p. (promotor: H. Soly).

Dambruyne (J.) ed. *Keizer tussen stropdragers: Karel V 1500-1558*. Leuven, Davidsfonds, 1990, 244 p.

Decavele (J.). “Brugse en Gentse mendicanten op de brandstapel in 1578”. In: *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden, Liber amicorum Prof.dr. M. Baelde*. Gent, 1993, pp. 73-93.

Decavele (J.). *Eenheid en scheiding in de Nederlanden 1555-1585*. Gent, Stad Gent Dienst voor culturele zaken, 1976, 275 p.

Decavele (J.). "Gent, calvinistisch en republikeins strijdcentrum in de Nederlandse opstand (1577-1584)." In: *Willem van Oranje, 1584-1984: herdenking*. Brussel, Paleis der Academiën, 1985, pp. 65-86.

Decavele (J.). "Gent, het Genève van Vlaanderen." In: Decavele (J.) en Coigneau (D.), eds. *Het eind van een rebelse droom: opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*. Gent, Stadsbestuur, 1984, pp. 32-62.

Decavele (J.). "Kerk en onderwijs." In: Decavele (J.) en Coigneau (D.), eds. *Het eind van een rebelse droom: opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*. Gent, Stadsbestuur, 1984, pp. 63-88.

Decavele (J.) en Van Peteghem (P.). "Gent 'absoluut' getemd." In: Decavele (J.), ed. *Gent: Apologie van een rebelse stad*. Antwerpen, Mercatorfonds, 1989, pp. 107-133.

Decavele (J.). *Vlaanderen tussen Spanje en Oranje: Willem de Zwijger en de Lage Landen in de zestiende eeuw*. Gent, Stadsbestuur, 1984, 107 p.

De Mévergnies (N.) en Joseph (E.). *Gand en république: la domination Calviniste à Gand (1577-1584)*. Gent, Vanmelle, 1940, 74p.

Despretz (A.). *De instauratie der Gentse Calvinistische republiek (1577-1579)*. Gent, RUG, 1963, 111p.

Despretz (A.). "Stadsversterkingen en burgerwacht tijdens de instauratiejaren der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1585)" In: *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, 20 (1966), pp. 3-17.

Fris (V.). *Histoire de Gand*. Gent, Van Oest, 1913, 376p.

Fris (V.) en Pirenne (H.). *Histoire de Gand: depuis les origines jusqu'en 1913*. Gent, De Tavernier, 1930, XI + 359.

Hesters (D.). *'Zoot hier voortijts geweest hadde' De rol van de stedelijke corporaties in de Gentse calvinistische republiek (1577-1584)*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 2009, 86 p. (promotor: A-L Van Bruaene).

Marnef (G.). *Het calvinistische bewind te Mechelen (1580-1585)*. Heule, UGA, 1987, 406 p.

Marnef (G.). "Het protestantisme te Brussel, ca. 1567-1585." In: *Tijdschrift voor Brusselse geschiedenis*, 1 (1984), pp. 57-79.

Opstand en pacificatie in de lage landen: bijdrage tot de studie van de Pacificatie van Gent. Gent, Snoeck-Ducaju, 1976, 391 p.

Prims (F.). *De Kolonellen van de "Burgersche Wacht" te Antwerpen*. Antwerpen, Standaard-boekhandel, 1942, 285 p.

Rogghe (P.). "De Orangistische putsch van 28 oktober 1577 te Gent." In: *Appeltjes van het Meetjesland*, 18 (1967), pp. 143-181.

Rogghe (P.). "De Gentse bouwmeesters en metselaars tijdens de Calvinistische republiek." In: *Appeltjes van het Meetjesland*, 19 (1968), pp. 108-129.

Ryckbosch (W.). *Tussen Gavere en Cadzand: de Gentse stadsfinanciën op het einde van de middeleeuwen (1460-1495)*. Gent, Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde, 2007, 344 p.

Van Bruaene (A-L.). "A Breakdown of Civic Community? Civic Traditions, Voluntary Associations and the Ghent Calvinist Regime (1577-84)." In: Eckstein (N.) en Terpstra (N.), eds. *Sociability and its Discontents. Civil Society, Social Capital, and their Alternatives in Late Medieval and Early Modern Europe*. Turnhout, Brepols, 2009, pp. 273-291.

Van Bruaene (A-L.). *De Gentse memorieboeken als spiegel van stedelijk historisch bewustzijn (14de tot 16de eeuw)*. Gent, Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde, 1998, 390 p.

Van Bruaene (A-L.). *Om beters wille: Rederijderskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)*. Amsterdam, Amsterdam university press, 2008, 376 p.

Vanderlinden (H.). "Beleg en val in 1584." In: Decavele (J.) en Coigneau (D.), eds. *Het eind van een rebelse droom: opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*. Gent, Stadsbestuur, 1984, pp. 103-112.

Van Doorne (G.). *De Gentse stadsversterkingen tijdens het Calvinistische bewind*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 1975, 2 dln. (Promotor: F. Dambre-Van Tyghem).

Van Heule (A.). *Memorieboek der stad Ghent: van 't jaar 1301 tot 1737*. Gent. Annoot-Braeckman, 1852-1861, 4v.

Verdée (J.). *De betekenis van de Dominicanen in Gent vlak voor en tijdens de reformatie (1456-1584)*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 2008, 142p. (promotor: A.L. Van Bruaene).

Wittman (T.). *Quelques problèmes relatifs à la dictature révolutionnaire des grandes villes de Flandre: contribution à l'histoire de la terreur de Hembyze*. Boedapest, s.n., 1960, 38p.